

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İSTANBUL KADI SİCİLLERİNDE ESNAF GEDİKLERİ VE PİYASA
İLİŞKİLERİ: İŞLEYİŞ, KURUMSAL YAPI, REKABET VE MÜLKİYET**

Yüksek Lisans Tezi

CEMRE CANKURT

İstanbul, 2023.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İSTANBUL KADI SİCİLLERİNDE ESNAF GEDİKLERİ VE PİYASA
İLİŞKİLERİ: İŞLEYİŞ, KURUMSAL YAPI, REKABET VE MÜLKİYET**

Yüksek Lisans Tezi

CEMRE CANKURT

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN

İstanbul, 2023.

ÖZET

İSTANBUL KADI SİCİLLERİNDE ESNAF GEDİKLERİ VE PİYASA İLİŞKİLERİ: İŞLEYİŞ, KURUMSAL YAPI, REKABET VE MÜLKİYET

Çalışmada Osmanlı esnafının, geleneksel ekonomilerin çözülmesinin hız kazandığı 18. ve 19. yüzyıllarda, değişen iktisadi konjonktüre uyum sağlayıp sağlamadığı sorusu gedik kurumu üzerinden analiz edilmiş ve gediklerin dönüşen iktisadi ilişkiler çerçevesinde nereye konumlandırılabilceği tartışılmıştır. Bu süreçte ortak anlatı oluşturma çabası ile modern-geleneksel, ileri-geri gibi genellemeye dayalı “modernleşme” varsayımlarının yerine, tez içerisinde tekil bir konu üzerinde, esnafın değişen koşullar karşısında gösterdiği “direnc” ve/veya “esneklik” ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezde İSAM, İBB Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi kuruluşlarının titiz çalışması sonucu araştırmacılara sunulan yüz adet İstanbul Kadı Sicil defteri incelenmiştir. Yaklaşık yüz yılı kapsayan süreçte Kadı Sicillerine yansıyan işlemlere ait tüm veriler toplanarak; alım satım, kira, miras, borç, ortaklık, nöbetleşe kullanım, emanet, hasarlı dükkanlar, nakil ve kayıt işlemleri başlıkları altında gruplandırılarak analiz edilmiştir. İncelenen davalar üzerinde genel kabul gören ve norm olarak belirlenen işleyiş dinamiklerinin ortaya konulmasının ardından fiili durumda ortaya çıkan tezat uygulamalara da yer verilmiş ve norm-fiili durum çatışması olarak karşılaştırılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde literatürde gedikler ile ilgili ahilikten gediğe geçiş iddiası, gediklerin sağladığı hak sınırlılıklarının genişlemesi nedeniyle mülkiyet biçiminin karmaşık hale gelmesi, kalfalık mertebesindeki sıkışmalar, yatırım amaçlı gediklerin kullanılması ve gedik piyasalarında alım satımlar sonucu ortaya çıkan spekülatif fiyat hareketlilikleri gibi temel problemlerin tartışılmasının yanı sıra Osmanlı esnaf yapısı hakkındaki zihniyet, kurallar, özerklik, değişimlere karşı adaptasyon sağlayıp sağlayamadığı gibi genel argümanlar da gedik kurumunun işleyiş dinamikleri üzerinden yorumlanmıştır. Piyasa, özel mülkiyet, rekabet ve kredi işlemleri gibi kapitalist ekonomilerin temel argümanlarının, gedik işlemlerine yansıyan davalar üzerinden okunması ile Osmanlı esnafına ait özgün bir adaptasyon deneyimi olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gedik, Kurumlar, Esnaf, İstanbul.

ABSTRACT

ARTISAN GEDIKS AND MARKET RELATIONS IN ISTANBUL KADI REGISTERS: OPERATION, INSTITUTIONAL STRUCTURE, COMPETITION AND PROPERTY

In the study, the question of whether the Ottoman tradesmen adapted to the changing economic conjuncture in the 18th and 19th centuries when the disintegration of traditional economies accelerated is analyzed through the gedik institution and the position of gediks in the transforming economic relations is discussed. In this process, instead of "modernization" assumptions based on generalizations such as modern-traditional and forward-backward with the effort to create a common narrative, the "resistance" and/or "flexibility" of the tradesmen in the face of changing conditions is examined on a singular subject in the thesis. In the thesis one hundred Istanbul Kadı Registers presented to the researchers as a result of the meticulous study of ISAM, İBB Kültür A. . and Medipol University institutions is examined. All the data of the gedik transactions reflected in the Kadı Registers in a period of approximately hundred years is collected and analyzed by grouping them under headings which are purchase sale, rent, inheritance, pledge, partnership, rotational use, escrow, damaged shops, transfer and registration transactions. After revealing the functioning dynamics generally accepted and determined as the norm on the records which is examined, the contrasting practices that emerged in the actual situation is also included and compared as a norm-actual situation conflict. As a result of the examinations carried out, in the literature, basic problematics such as the claim of transition from ahilik to gedik, the complexification of the property form as a result of the expansion of the rights limitations provided by the gedik, pressure at the level of journeyman, the use of gedik for investment purposes and the speculative price movements that arise as a result of trading in the gedik markets, as well as the discussion of Ottoman tradesmen general arguments such as mentality, rules, autonomy, adaptation to change is also interpreted through the working dynamics of the gedik institution. By reading the basic arguments of capitalist economies such as the market, private property, competition and credit transactions through the records about gediks reflected in the Kadı Registers, whether original adaptation experience of the Ottoman tradesmen is discussed.

Keywords: Ottoman State, Gedik, Institutions, Artisan, Istanbul.

ÖNSÖZ

İktisat tarihçisi J. Boswell “kendimi iki büyük kıtayı birleştiren bir berzah gibi görüyorum” demiştir. İktisat tarihi alanına girdikçe ben de kendimi ne tarihçi ne de iktisatçı olarak konumlandırabildiğimi fark ettim. Multidisipliner bilimlerin muğlak sınırlarının neden olduğu zorlukların yanı sıra birçok farklı pencereden olgulara bakabilme yeteneği sağlaması en büyük avantajlarından biridir. Bu bağlamda tez çalışmasında perspektifimi oluşturan gözlüklerimin çok renkliliğinin araştırmayı da bir manzaraya dönüştürmesini temenni ediyorum.

Uzun emekler sonucu ortaya çıkan çalışmada tekil olarak ismimin yazmasının ötesinde birçok kişinin emeği değişik şekillerde tezime dokunmuştur. Öncelikle teze başlarken aklımda olan sorunun sistematik hale gelmesinde, çalışma kaynaklarının belirlenmesinde ve tezin yazım aşamalarında olan tüm emekleri için; tez danışmanlığının ötesinde bir akademisyenin nasıl olması gerektiğini bana öğreten ve yürüdüğüm yollar üzerindeki engelleri aşma konusunda daima destek olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üy. Saim Çağrı Kocakaplan’a teşekkürü borç bilirim.

Tez jürimde bulunan Doç. Dr. Gökçen Coşkun Albayrak ve Prof. Dr. Hamdi Genç’e ayrıntılı incelemeleri, yorumları ve katkıları için özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Farklı pencerelerden bakmanın önemini bana gösterdikleri ve tezin daha iyi bir hale gelmesini sağladıkları için kendilerine minnettarım.

Yüksek lisans ders döneminde alana olan bilgi birikimimin oluşmasında üzerimde emeği olan Dr. Mehmet Genç, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Prof. Dr. Fehmi Yılmaz hocalarıma da teşekkür ederim.

Son olarak tez sürecinde manevi destekçilerim olan anneme, Deniz Özsökmenler ve Rona Zerrin Kaya’ya her daim yanımda oldukları için teşekkür ediyorum. En özel teşekkürü ise beni bu dünyada karşılıksız ve çikarsız sevginin mümkün olduğuna inandıran can dostum Oscar’a ediyorum.

Cemre CANKURT

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: GEDİK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.1- Dönemin Osmanlı Ekonomisi.....	4
1.2- Osmanlı Esnafının Genel Yapısı.....	9
1.3-Gedik Kurumunun Tanımlanması ve Tarihlendirilmesi	12
1.4- Kaynaklar ve Yöntem	19
2. BÖLÜM: GEDİK KURUMUNUN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE MAHKEME KAYITLARINA YANSIYAN İŞLEMLERİN ANALİZİ	24
2.1- Gedikli Dükkanlarda Alım Satım İşlemleri	24
2.1.1- Satış İşlemlerinin Analizi.....	26
2.1.2- Gedik Satışlarına Yönelik İptal Talepleri.....	39
2.1.3- Satış İşlemlerinde Yaşanan Anlaşmazlıklar.....	40
2.1.4- Gedik Satış İşlemlerine Ait Diğer Kayıtlar.....	42
2.2- Gedikli Dükkanlarda Kiracılık İlişkileri	44
2.2.1- Gedik Sahibi Kiracıya Yönelik İhraç veya Zam Talepleri.....	46
2.2.2- Gedik Kiralama İşlemleri.....	51
2.2.3- Kurumsal Eksiklikler.....	53

2.3- Gedikler ve Miras İşlemleri	54
2.3.1- Miras İşlemlerinde İşleyiş.....	55
2.3.2- Gedik Miras İşlemlerinde Ortaya Çıkan Problemler.....	57
2.4- Borç Teminatı Olarak Gediklerin Kullanımı	59
2.5- Gedikli Dükkanlarda Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet.....	62
2.5.1- Gedikli Dükkanlarda Ortaklıklar.....	63
2.5.2- Gedikli Dükkanlarda Nöbetleşe Kullanım.....	65
2.5.3- Gedik Emanet İşlemleri.....	66
2.6- Gedikli Dükkanlarda Hasar Tamiri ve Nakil İşlemleri	66
2.6.1- Gedikli Dükkanların Hasar Alması ve Yeniden İnşa Süreci.....	66
2.6.2- Gedikli Dükkanlarda Nakil Nizamları ve İşlemleri.....	71
2.7- Gedik Kayıt İşlemleri.....	75
3. BÖLÜM: ESNAF GEDİKLERİNİN KURUMSAL ANALİZİ.....	81
3.1- Gedik Kurumu ve Piyasa Dinamikleri	81
3.1.1- Piyasa Kısıtlılıkları.....	81
3.1.2- Gedik Piyasalarında Yatırım ve Spekülatif Kazançlar.....	86
3.2- Gedik Sahipliği ve Rekabet.....	95
3.3- Esnaf Gediklerinin İlga Süreci ve Mülkiyet.....	99
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	106
EKLER.....	117

KISALTMALAR

Age.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviri
Drl.	Derleyen
Ed.	Editör
Hk.	Hakkında
İKS, ADM, 90	İstanbul Kadı Sicilleri, Adalar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil
İKS, ASM, 2	İstanbul Kadı Sicilleri, Anadolu Sadareti Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil
İKS, BM, 11	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 11 Numaralı Sicil
İKS, BM, 46	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil
İKS, BM, 46	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil
İKS, BM, 150	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil
İKS, BM, 151	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 151 Numaralı Sicil
İKS, BM, 172	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil
İKS, BM, 197	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil
İKS, BM, 397	İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 397 Numaralı Sicil
İKS, DPM, 1	İstanbul Kadı Sicilleri, Davud Paşa Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil
İKS, EHM, 673	İstanbul Kadı Sicilleri, Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi, 673 Numaralı Sicil
İKS,EM, 90	İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 90 Numaralı Sicil
İKS,EM, 163	İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 163 Numaralı Sicil
İKS,EM, 175	İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 175 Numaralı Sicil
İKS,EM, 182	İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 182 Numaralı Sicil
İKS, GM, 90	İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 90 Numaralı Sicil
İKS, GM, 259	İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 259 Numaralı Sicil
İKS, GM, 580	İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 580 Numaralı Sicil

İKS,HM, 3	İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil
İKS,HM, 10	İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, 10 Numaralı Sicil
İKS, İM, 10	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 10 Numaralı Sicil
İKS, İM, 12	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 12 Numaralı Sicil
İKS, İM, 20	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 20 Numaralı Sicil
İKS, İM, 24	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 24 Numaralı Sicil
İKS, İM, 25	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil
İKS, İM, 33	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 33 Numaralı Sicil
İKS, İM, 44	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 44 Numaralı Sicil
İKS, İM, 56	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil
İKS, İM, 78	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil
İKS, İM, 94	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil
İKS, İM, 97	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil
İKS, İM, 137	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 137 Numaralı Sicil
İKS, İM, 138	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 138 Numaralı Sicil
İKS, İM, 147	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 147 Numaralı Sicil
İKS, İM, 148	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil
İKS, İM, 154	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil
İKS, İM, 156	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 156 Numaralı Sicil
İKS, İM, 172	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil
İKS, İM, 211	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 211 Numaralı Sicil
İKS, İM, 334	İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 334 Numaralı Sicil
İKS, MSM, 3	İstanbul Kadı Sicilleri, Mahfel-i Şer'ıyyât Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil
İKS, MM, 1	İstanbul Kadı Sicilleri, Mahmudpaşa Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil
İKS, RSM, 106	İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 106 Numaralı Sicil
İKS, RSM, 161	İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 161 Numaralı Sicil
İKS, RSM, 272	İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 272 Numaralı Sicil

İKS, ÜM, 531

İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 531 Numaralı Sicil

v.

Varak

vb.

Ve Benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Gedik Alım Satım İşlemlerinin Alt Başlıklara Göre Dağılımı, İstanbul (1670-1884).....	25
Tablo 2. Esnaf Gruplarına Ait Gedik Alım Satım İşlemleri Tablosu, İstanbul (1670-1884).....	26
Tablo 3. Belirli Meslek Gruplarına Ait Toplam Gedik Sayıları, İstanbul (1776-1841).....	29
Tablo 4. Gedik Satış İptallerinin Gerekçeleri, İstanbul, (1670-1842).....	39
Tablo 5. Gedik Satışlarında Ortaya Çıkan Anlaşmazlık Gerekçeleri, İstanbul (1663-1840).....	41
Tablo 6. Gedik Satışlarına Ait Diğer Davalar, İstanbul (1662-1884).....	42
Tablo 7. Gedikli Dükkanlarda Katmanlı Kiracılık İlişkileri.....	44
Tablo 8. Gediklerin Alım Satım İşlemleri İle Esnaf Grupları Dışına Çıktığı Örnekler.....	86
Tablo 9. Ali Ağa b. Hüseyin Abdullah'ın Fırın ve Değirmen Gediği Hisse Satışı, İstanbul (1831).....	91
Tablo 10. Zakar v. Agop'un Fırın ve Değirmen Gedikleri Üzerindeki Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1770).....	91
Tablo 11. Ramazan Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1831).....	91
Tablo 12. İbrahim Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1831).....	92
Tablo 13. İstanbul Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1823).....	92
Tablo 14. Bostancıbaşı ve Papasoğlu Adlı Bakkal Dükkanlarında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1831).....	93
Tablo 15. Ali Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1831).....	93
Tablo 16. Dimitri v. Miha'ın Bakkal Gediği Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1831).....	94
Tablo 17. Dimitri v. Yorgi'in Bakkal Gediği Satışı, İstanbul (1832-1862).....	94
Tablo 18. Draman'daki Kadayıfçı ve Lokmacı Dükkanı Üzerindeki Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1823).....	94

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Kadı Sicillerinde Gedik Kayıtlarının Konularına Göre Oranları, İstanbul (1670-1884).....	22
Grafik 2. Fırın ve Değirmen Gediklerinin Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1765-1863)...	30
Grafik 3. Fırın Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1766-1863).....	32
Grafik 4. Değirmen Gediklerinin Horos Başına Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatı, İstanbul (1766-1863).....	32
Grafik 5. Kasap Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1787-1842).....	33
Grafik 6. Kasap Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1787-1842).....	34
Grafik 7. Bakkal Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1770-1863).....	35
Grafik 8. Bakkal Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1770-1863).....	35
Grafik 9. Tütüncü Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1780-1863).....	36
Grafik 10. Tütüncü Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları İstanbul (1780-1863).....	37
Grafik 11. Fırın, Değirmen, Kasap, Bakkal ve Tütüncü Gediklerine Ait Kuruş Cinsinden Fiyatların Karşılaştırılması, İstanbul (1766-1863).....	38

EKLER LİSTESİ

Ek Tablo 1. İstanbul Kadı Sicillerindeki Gedik İşlem Sayıları, İstanbul (1513-1911).....	117
--	-----

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde değişen iktisadi, siyasi ve sosyal dinamikler; bu ilişkileri besleyecek yeni kurumların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Kurumların içinde bulundukları politik ve iktisadi koşullar çerçevesinde daha verimli bir hale evrilme esnekliği ise devletlerin gücünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Oryantalist bakış açısının günümüz az gelişmiş ülkelerinin kapitalist ilişkilere entegre olma sürecini modernite kuramı ile açıklaması, Batı dışındaki devletlerin değişen kapitalist ilişkiler karşısında birbirinden farklı süreçler geçirdiğini göz ardı etmektedir. Makro düzeydeki bu anlatı yerine; devletlerin değişen iktisadi dinamikler karşısındaki süreçlerini ve kurumsal değişimlerini tekil olarak analiz eden mikro anlatılar, özgün uyum ve modernleşme süreçlerini gözlemleme imkanı sunmaktadır.¹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren somutlaşan modern ekonomik büyüme dinamikleri karşısında nasıl etkilendiği hala popülerliğini koruyan sorulardan biridir.² Çalışma kapsamında dönüşen iktisadi zihniyet, Sanayi Devrimi ve parasallaşan ekonomi karşısında; Osmanlı esnaf birliklerinin konumu, gedik kurumu perspektifinden yorumlanmıştır.

Osmanlı iktisat tarihi literatüründe, esnaf üzerine yapılan araştırmalar merkezi bir yer tutmaktadır. Tezin ana konusunu oluşturan gedik kurumu genellikle esnaf çalışmalarında kendine kısmi olarak yer bulmuş, özel olarak konuya odaklanan araştırma sayısı ise daha sınırlı kalmıştır. Gedik kurumunun incelenmesi, dünya ekseninde yaşanan iktisadi dönüşüm neticesinde Osmanlı esnafının sağladığı adaptasyonu anlamlandırabilmek açısından önemli bir rol oynamaktadır. Esnaf birliklerinin değişen iktisadi ilişkiler karşısında, toplumsal huzur ve kamu refahı gibi argümanlar ile mevcut işleyişin esnetilebilmesi için “pazarlık güçleri” bulunduğu görülmektedir. Esnaf gedikleri ise bu durumun en somut göstergelerinden biridir. Esnaf dükkanlarında şer'i olan sükna ve örf'i olan icareteyn uygulamaları, zamanla bir mülkiyet ara formu haline gelen ve gelişmiş bir haklar serbestisi taşıyan gedik kurumunun tarihsel arka planını şekillendirmiştir. Gediklerin hukuksal zemininin hem şer'i hem de örf'i hukuka dayanması, Ebusuud'un risalesinde ise mevcudiyetinin fetva ile desteklenmesi kurumun meşruluk kaynağını oluşturmaktadır.³

¹ Çalışma kapsamında modernleşme veya modernite kavramları, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde Avrupa tipi uygulamaların tekrarı yerine devletlerin özgün kurumsal gelişmeleri izlenmesi olarak ele alınmıştır. Bkz. Deniz Kılınçoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisat ve Kapitalizm**, Ankara: Heretik Yayınları, 2023, ss. 21-23.

² Ağır, Osmanlı Devleti'nde modern ekonomik kurumların benimsenmesinden önce özgün kurumların geliştiğini fakat siyasi ve ekonomik koşullar nedeniyle bu kurumların etkinliğinin sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Seven Ağır, “The Rise and Demise of Gedik Markets in İstanbul, 1750-1860”, **Economic History Review**, Vol: 71, No: 1, 2018, ss. 133-134.

³ Akarlı, gedik kurumunun gelişmesinin örf, şeriat ve kamu maslahatı olarak üç temel bileşene dayandığını ifade etmiştir. Bkz. Engin Deniz Akarlı, “Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct, And Monopoly Among İstanbul Artisans, 1750-1850”, **Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch**, 1987, s. 227.

Gedikler en genel anlamıyla esnaf dükkanlarında bulunan alet ve edevatları tanımlarken aynı zamanda esnafa mesleği icra etme yetkisi vermektedir. Bu bağlamda gedik sahibi olmayan kişilerin mesleğe girişleri engellenmiş ve gedikler 18. yüzyılda ortaya çıkan mali problemler karşısında tek elci bir uygulama olarak esnafın dış ve iç rekabetten kendilerini korumalarına imkan sağlamıştır. Kurumun tarihi, özellikleri ve işleyiş dinamikleri; İSAM, İBB Kültür AŞ. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi kuruluşları tarafından transkripsiyonu yapılan İstanbul'a ait 100 sicil defterinde gedikler ile ilgili davaların analiz edilmesi ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. İncelenen 100 sicil defterinde toplam 54.593 dava bulunmaktadır. Mahkeme kayıtlarında gedik kurumu ile ilgili ise 47 defter içerisinde 2.313 dava yer almaktadır. İncelenen sicil defterleri 1513-1911 tarihlerini kapsarken, esnaf gedikleri hakkındaki davalar 1670-1884 tarihleri arasında görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın zaman aralığı gedik kurumunun ortaya çıkma, gelişme ve kaldırılma süreçlerini kapsayan 17. ve 19. yüzyıllar olarak şekillenmiştir. Tezin mekan sınırları ise transkripsiyonu yapılan sicil defterlerinin kapsamı çerçevesinde İstanbul olarak belirlenmiştir. Osmanlı İstanbul'u başkent olması, yüksek nüfusu ve gelişmiş kent ekonomisi ile birçok olgunun merkezi olmuştur. Bu bağlamda kayıt tutulması ve saklanmasıdaki görece önemi şehir tarihi hakkında daha fazla bilgi edinilebilmesine imkan vermektedir. Gedik kurumunun İstanbul'da ortaya çıkması ve gelişmesi nedeniyle tezin mekan sınırı analize uyumlu olarak şekillenmiştir.

Literatürde gedikler hakkında yapılan çalışmalarda sıklıkla Şer'iyye Sicilleri ve Osmanlı arşivine başvurulmaktadır. Davaların araştırmacılar tarafından transkripsiyonunun yapılması ise çalışmaların tarihsel aralıklarının daha sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Çalışmanın özgünlüğü; geniş bir tarihsel aralıkta kurumun gelişme, yaygınlaşma ve kaldırılma dönemlerini kapsayan süreçte, çok sayıda verinin incelenmesi ve örneklem kümesinin daha geniş tutulması olmuştur. Bu bağlamda transkripsiyon çalışmalarının, iktisat tarihi araştırmalarında kapsamlı sistematik sonuçlar üretilmesi için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Elde edilen veriler ve çıkarımların literatürde yapılan çalışmalar ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi argümanların doğruluğunun tartışılmasına, farklı sonuç ve çıkarımların yapılmasına imkan tanımıştır.

Tezin birinci bölümünde öncelikle Osmanlı Devleti'nin 17. ve 19. yüzyıllar arasında küresel ölçekte ortaya çıkan modern iktisadi dinamikler karşısında nasıl etkilendiği, Osmanlı esnaf birliklerinin genel özellikleri ve tarihsel süreç içerisindeki değişimleri ortaya konulacaktır. Ardından gediklerin tanımlanması ve tarihlendirmesi hakkında literatürde yer alan görüşler analiz edilerek bu çerçevede ortaya çıkan tarihlendirilme tartışması incelenecektir. Gediklerin kurumsal bir ilerleme çizgisi izleyip izlemediği ise "kurumsal evrim" ekseninde tartışılacaktır. Bölüm içerisinde son olarak "kaynaklar ve yöntem" başlığı altında, tez çalışmasında kullanılan kaynaklar ve analiz yöntemleri aktarılacaktır.

İkinci bölümde ise transkripsiyonu yapılan sicil defterlerindeki gedikler ile ilgili davalar kurumun işleyiş dinamiklerine göre; alım satım, kira, miras, borç teminatı, ortaklık, nöbetleşe kullanım, emanet, hasarlı dükkanlar, nakil ve kayıt işlemleri başlıkları altında gruplandırılmıştır. Bu sayede gedik kurumunun temel özelliklerinin literatür desteği ile açıklanmasının ardından, mahkeme kayıtlarına yansıyan davaların analizi yapılarak norm olarak belirlenen kurallar dizisinin fiili durumdaki geçerlilikleri tartışılacaktır.

Gedik kurumuna ait işleyişin yazılı ve yazılı olmayan (formel ve enformel) kurallar çerçevesinde sınırlarının tanımlanmasının ardından, kurumun iktisadi etkinliği piyasa, rekabet ve mülkiyet başlıkları altında üçüncü bölümde ele alınmıştır. Esnaf gediklerinin oluşturduğu piyasalardaki işleyiş ve genel manzaranın sunulması amacıyla; kısıtlılıklar, devlet müdahaleleri, yatırım ve spekülasyon hareketler incelenecektir. Bölümde tartışılacak bir diğer argüman ise gediklerin tekelleri yapısının esnafı iç ve dış rekabet karşısında nasıl etkilediği hususudur. Son olarak gediklerin yapısal olarak mülkiyet ilişkilerinde nereye konumlandırılabilirliği ve esnafın dükkanlar üzerindeki özel mülkiyeti elde etmesine giden süreç analiz edilecektir. Bu bağlamda gediklerin özel mülkiyete dönüşmesi, devlet tarafından kuruma yapılan müdahaleler ve ilga süreci ekseninde açıklanacaktır.

Tezin temel gayesi mikro düzeyde, literatürde sınırlı olan esnaf gedikleri hakkındaki araştırmalara katkı sunmaktır. Makro düzeyde ise Osmanlı kurumlarının değişen dinamiklere karşı pragmatik esnekliklere sahip olduğunu ve esnaf birliklerinin yapısının genellemeye dayalı kalıpların dışına çıkabildiğini göstermektir.

1. BÖLÜM: GEDİK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kurumlar; birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler kümesinin etki ve eylem alanlarını belirleyen formel veya enformel yapılanmalardır. Tarihsel süreç içerisinde kurumların geçirdiği değişimlerin izini sürmek, devletlerin iktisadi tarihlerindeki dinamikleri gözlemleme imkanı sunmaktadır.⁴ Kurumların şekillenmesinde eski pratikler ve dönemsel koşullar merkezi bir rol oynarken, zamanın konjonktürel gerekliliklerine göre değişiklik göstermeleri ve bu sayede işlevselliklerini korumaları devletlerin devamlılığında önemli bir faktördür. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iç ve dış problemlere rağmen uzun soluklu olması da kurumsal yapılardaki “esneklik ve pragmatizm” ile açıklanmaktadır.⁵ Bu bağlamda bölümde bir kurumun nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve sonuçlarının ne ölçüde, hangi gruplara esneklik sağladığı gedik kurumu örneği üzerinden tartışılmıştır. Esnaf gediklerinin zamanla değişen anlam sınırları ekseninde köken ve tarihlendirme tartışmaları analiz edilerek literatürde yer alan farklı görüşlerin karşılaştırılması yapılmış, bu sayede gedik kurumunun anlam kapsamındaki genişleme ile esnafın hak sınırlılıklarındaki artış arasındaki ilişki incelenerek kurumsal gelişmelerin ilgili ekonomik faktörlere olan etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1- Dönemin Osmanlı Ekonomisi

Bilimsel çalışmalarda analiz edilen konunun içinde bulunduğu iç ve dış dinamikler ile olan ilişkisinin incelenmesi, araştırmanın genel manzara içerisinde nereye konumlandırılabilirliği konusunda yol gösterici olmaktadır. Olgunun çevre ile olan ilişkisini dikkate almayan veya yalnızca çevre konumunu öncelikleyerek içsel dinamikleri ihmal eden anlatılar büyük ölçüde eksiklik taşımaktadır. Bu bağlamda Osmanlı esnafı ve esnafılıkta ortaya çıkan gedik kurumu anlatısına geçmeden önce, 18. ve 19. yüzyıllarda küresel ölçekte ortaya çıkan yeni iktisadi dinamikler karşısında Osmanlı ve etkileşimde olduğu diğer devletlerin işleyişlerinde meydana gelen süreklilik ve değişimlerin ortaya konulması amaçlanmıştır.⁶

Modern kapitalist iktisadi ilişkilerin kökeni, 15. yüzyılın ikinci yarısında coğrafi keşifler ile başlayan sürecin; 16. yüzyılda ulusal ekonomi ideolojisi, yerli sanayilerin gelişmesi ve ticaret fazlası yaratılması gayesiyle ülkedeki değerli maden miktarını artırmanın yegane amaç olarak benimsendiği Merkantilizm düşüncesini tetiklemesi ile şekillenmiştir. Geleneksel ekonomilerdeki güçlü hazine

⁴ Douglass C. North, **Institutions, Institutional Change And Economic Performance**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 3.

⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, 8. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 4.

⁶ “Osmanlı medeniyeti ve temsil ettiği her şey, dünya tarihinin akışı dışında olmayıp, tam tersine onun organik bir parçasıdır.” Bkz. Kemal H. Karpat, “Giriş”, **Osmanlı ve Dünya**, Kemal H. Karpat (drl.), 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022, s. 27.

fikrinin, yerli sanayilerin gelişmesi ve ihracat yoluyla ticaret fazlası yaratma hedefleri ile birleşmesi Sanayi Devrimi ve kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷ Sanayi Devrimi ile birlikte maliyet ve kalite ekseninde rekabet avantajı olan üretim teknikleri hızla gelişirken; kapitalist iktisadi ilişkileri besleyecek pazar arayışları ve ucuz hammadde elde etme isteği, Avrupa dışı çevre ülkelerin de bu ilişkilere entegre edilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkeleri tarafından yapılan çeşitli yatırımlar ile birlikte çevre ülkelerin kapitalist ilişkilere entegre olması desteklenmiştir. Günümüzde ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının kökenleri ise bu dönemlerde ülkelerin dış ticaretteki konumlarına göre şekillenmeye başlamıştır.⁸ Merkez-çevre ilişkilerinin dış ticaret yoluyla belirlenmesi, Osmanlı Devleti'nin hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir konum ile bu ilişkilere dahil olmasına yol açmıştır.⁹ Kapitalist ilişkileri destekleyecek biçimde şekillenen dış ticaret ideolojisinin geleneksel devlet yapılarındaki iktisadi zihniyete tezat bir anlayış içermesi nedeniyle geleneksel ekonomilerdeki iase öncelikli iktisadi prensip, modern kapitalist ilişkilerin gelişmesine istemsiz olarak katkı sağlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde zamanla değişen koşullar karşısında, pragmatik gerekçeler ile kısmi esnekliklere izin verilmesinin yanı sıra kadim düzenin devamlılığı ideali 18. yüzyıla kadar devam etmiş; bu dönemden itibaren ise dış dünyada meydana gelen değişimler geleneksel düzenin sürdürülebilirliğini engellemiştir.¹¹ İmalat ürünlerinde Avrupalıların üstünlüğü Osmanlı sanayisinin bu rekabet karşısında olumsuz etkilenmesine ve geleneksel lonca yapısının işlerliğinin sekteye uğramasına neden olmuştur.¹² Savaşlar Osmanlı Devleti'nin maliyedeki en önemli gelir kalemlerinden birini oluştururken; 18. ve 19. yüzyıllarda askeri teknolojilerinin değişmesi ile birlikte Avrupa ve diğer devletler ile girilen savaşlarda alınan yenilgilerin artması devletin ana gelir kaynaklarından birinin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır.¹³

Geleneksel düzeninin devamlılığına yönelik idealin 18. yüzyılın sonlarından itibaren sürdürülemez hale gelmesi, çözüm arayışlarında da değişimlerin başlamasını tetiklemiştir. Batı modelini

⁷ Halil İnalçık, "Ekonomik Zihniyet", Halil İnalçık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600**, 2. Basım. Halil Berktaş (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 86.

⁸ "Bugün gelişen ülkeler olarak adlandırılan alanlar, 19. Yüzyıl boyunca tarımda daha fazla uzmanlaşarak dünya ekonomisi içine çekildiler." Bkz. Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 14. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, ss. 83-86.

⁹ Bruce McGowan, "18. Yüzyıla Bir Bakış", Halil İnalçık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914**, 2. Basım. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 761.

¹⁰ İnalçık, **Ekonomik Zihniyet**, s. 88.

¹¹ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi**, s. 30.

¹² Haydar Kazgan, "Gedikler", **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması-Kolektif**, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011, ss. 71-73.

¹³ Bu dönemden itibaren ortaya çıkan iç borçlanma yöntemleri olan tağşiş, iç hazine borç alma, imdadiye, esham ve malikane uygulamaları ise devletin ek gelir bulma ihtiyacına paralel olarak şekillenmiştir. Bkz. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarihi)**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, ss. 32-33; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık**, ss. 111-112.

örnek alan ıslahat girişimlerinin ilk adımları, III. Selim döneminde askeri ve idari alanlarda atılmıştır. Dönem içerisinde devletin içinde bulunduğu problemlere çözüm arayışları çerçevesinde kaleme alınan layihalarda da iktisadi ve siyasi olarak kadime dönüş yerine Batılılaşma fikrinin hakimiyetini gözlemlemek mümkündür.¹⁴ Bu dönemde parasallaşan ekonomi karşısında etkisini yitirmeye başlayan timar sisteminin tasfiyesi ve maaşlı ordunun güçlendirilmesi, çoklu hazine sistemi uygulaması, devletin harcamalarındaki artışa paralel olarak ek gelir bulma yöntemleri olan iç ve dış borçlanma kanallarının kullanılması en önemli dinamiklerdir.¹⁵ II. Mahmud döneminde ise yeniçeri ocağının kapatılması, taşrada ayanın gücünü kırma girişimleri, vergi toplamadaki düzenlemeler çerçevesinde timarların iltizama verilmesi uygulamaları ile reform hareketleri hız kazanmıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte müsadere gibi kurumsal güvensizlik yaratan uygulamaların kaldırıldığı ve mülkiyet haklarının güçlendirildiği görülmektedir.¹⁶ Islahat Fermanları ve 1876 Anayasası ile birlikte ise birey haklarına öncelik veren kurumsal değişimler şekillenmeye başlamıştır. Donald Quataert, bu gelişmelerin *“hükümet siyasetini değiştirerek daha yüksek bir adaleti, kanunlara riayeti, bütün tebaanın kanun önünde eşitliğini ve aynı zamanda iktisadi gelişmeyi”* sağladığını ifade etmiştir.¹⁷

18. ve 19. yüzyıllarda küresel ölçekte güç tanımının askeri alandan iktisadi alana kayması ile birlikte geleneksel devlet modelinde kökten bir değişimin başlangıcı tetiklenmiştir. Avrupa’da modern kapitalist ilişkilerin ortaya çıkması, tarihsel bir birikim süreci neticesinde gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni iktisadi dinamiklerin birbirini tetiklemesi ile birlikte kendiliğinden ortaya çıkan kapitalist gelişme, giderek çevre ülkeleri de bu ağa dahil etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu ağa zorunlu olarak entegre olması ise mevcut iktisadi gelişme dinamikleri karşısında bir “direnme politikası” uygulanmasına yol açmıştır.¹⁸

Osmanlı İstanbul’u

Geleneksel ekonomilerde, üretimin çeşitli koşullara bağımlılığı ve ulaşım kısıtlılıkları gibi etkenler nedeniyle kıtlık ve isyan gibi problemler çıkmasını önlemek amacıyla iase temel iktisadi politika olmuştur. Osmanlı Devleti’nde mevcut düzeninin korunması ve siyasal istikrarın

¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s.612.

¹⁵ Tabakoğlu, **age.**, s. 619, s. 638.

¹⁶ Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık**, ss. 89-91.

¹⁷ Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış”, Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914**, 2. Basım. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 889.

¹⁸ “Batı Avrupa’da uzun dönemde kendiliğinden ortaya çıkan ve devam eden bir iktisadi gelişme söz konusuydu. Bu şekilde kendiliğinden doğan bir gelişme yerine Osmanlı İmparatorluğu’nda dış dünyadaki ilerlemelerin zorlaması karşısında bir tepki, zaman içerisinde tasarlanmış ve planlanmış bir direnme politikası söz konusudur.” Bkz. Ertuğrul Tokdemir, “Çözülüş ve Uyum Sürecinde Tehditler ve Tepkiler”, **Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması-Kolektif**, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011, s. 52.

sürdürülebilmesi için tüm imparatorluğun fakat özel olarak başkentin iâşe ihtiyacının aksamamasına önem verilmiştir.¹⁹ Kentlerde üretim aksaması neticesinde tüketicilerin fiyat artışlarından, üretimin fazlalığı neticesinde ise üreticinin düşük fiyatlardan etkilenmemesi için geleneksel piyasalarda devlet düzenlemeleri önemsenmiştir. Piyasalardaki düzenlemelerin devlet tarafından üstten baskı yoluyla gerçekleşmediği aksine ilgili faktörler tarafından da zarara uğramamak için istendiği görülmektedir. Piyasaların sınırlılıkları neticesinde istenen kısıtlamalara, kentlerin gelişmesi ile birlikte itirazlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halil İnalçık; İstanbul, Bursa ve Edirne gibi gelişen kentlerde *“kalabalık bir nüfusun daha bol ve daha ucuz ürün türlerine talep yarattığını ve genişleyen piyasanın da, devlet düzenlemeleriyle çatışan ekonomik güçleri harekete geçirdiğini”* vurgulamıştır.²⁰

Avrupa’da ortaya çıkan merkantilizm geleneksel iktisadi politikalarda kökten bir değişimin başlangıcını tetiklemiştir. Bu dönemden itibaren Avrupa’da dış ticaretin temel gayesi iâşe yerine zenginlik elde etmek olarak görülmeye başlamıştır.²¹ Sanayi Devrimi ile birlikte mamul mal fiyatlarındaki görece ucuzlama imparatorluk içerisindeki üretimin rekabet ile karşılaşmasına neden olurken, ulaşım olanakları nedeniyle rekabetten en çok etkilenen bölgelerden biri de İstanbul olmuştur. Zamanla gelişen ulaşım teknolojileri ile birlikte ise yerli üretici üzerindeki bu olumsuz etki imparatorluk içindeki farklı bölgelere de yayılmaya başlamıştır.²²

İstanbul, Osmanlı Devleti’nin başkenti olması sebebiyle devletin düzen ve işleyişinin devamlılığında en çok önem verilen merkez olmuştur. Devlet, farklı bölgelerde üretilen ürünlerin fazlasını İstanbul’a yönlendirmiş ve şehir ticarete imtiyazlı bir konum almıştır. Tabakoğlu, zengin nüfusu ile birlikte şehrin 1560-1730 tarihlerinde dünyanın en büyük metropolü olduğunu belirtmiştir.²³ İstanbul’un Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin ardından nüfusu artırmak için çeşitli iskan politikaları uygulanmış fakat kentin giderek gelişmesi ve farklı bölgelerden insanların gönüllü göçleri neticesinde şehrin artan nüfusu belirli problemlerin de ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Artan nüfusun sebep olduğu isyanlar devlet tarafından sayımları, şehre girişlerin denetlenmesini ve kamusal mekanlar

¹⁹ Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık**, s. 55.

²⁰ İnalçık, **Ekonomik Zihniyet**, ss. 90-91.

²¹ Pamuk, **age.**, ss. 56-57.

²² Pamuk, **age.**, ss. 137-138; *“Ulaştırma maliyetlerinin fazla önem taşımadığı, örneğin tekstil gibi üretim dallarında, ithal mallarının darbesi daha güçlü olurken, buna karşılık söz konusu maliyetlerin önemli bir engel oluşturduğu dallarda Avrupa mallarının rekabeti sınırlı kaldı.”* Bkz. Pamuk, **age.**, s. 140.

²³ Ahmet Tabakoğlu, *“Osmanlı Döneminde İstanbulun İâşesi”*, Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (Ed.), **Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; 2014, s.102; *“Osmanlı esnafı, (devletin ekonomik politikalarının sonucu) devlet-tüccar ve esnaf işbirliği sayesinde, hammadde açısından öncelikli alım hakkına sahipti. Özellikle hammadde üreten bölgelerde, o bölge esnafının hammadde ihtiyacı karşılanmadan hammaddenin başka bölgelere satışı ve şevkine müsaade edilmiyordu. Ancak üretim fazlası başka bölgelere gönderiliyordu. Üretim fazlasının gönderileceği öncelikli şehirlerin başında İstanbul geliyordu. Birçok bölge İstanbul’a hammadde sevk etmekle yükümlü kılınmıştı”* Bkz. Salih Aynural, *“XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 46, 1988, s. 358.

üzerindeki denetimlerin artmasını gerekli kılmıştır.²⁴ Bu bağlamda İstanbul'un fethedilmesinin ardından şehrin canlanması ve gelişmesi için uygulanan iskan politikalarının, 18. ve 19. yüzyıllarda şehrin nüfusunun fazlalığı nedeniyle terse döndüğü görülmektedir. Şehirdeki iş imkanlarının ve kazançların fazlalığı farklı bölgelerden özellikle de kırsal alanlardan kente yönelen göç hareketini tetiklemiştir.²⁵ 1850'lerde 500.000 olan İstanbul nüfusunun, yüzyılın sonunda yaklaşık olarak 1 milyona ulaştığı ve kent üzerindeki nüfus baskının dönemsel koşullar itibarıyla taşıyabileceğinin üzerine çıktığı görülmektedir.²⁶

Göç devlet tarafından mevcut düzenin sürdürülmesinde zorlayıcı bir etken olarak görülerek şehirde ortaya çıkan problemlerin, artan suç ve bozulan kamu düzeninin de temel sebebi olarak algılanmıştır. Çeşitli toplumsal tabakalardan yönelen göç hareketi, şehrin sosyal yapısında da değişimlerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Farklı bölgelerden İstanbul'a gelen kişiler, şehir hayatında tutunmak için sosyal bağlantılar kurmaya çalışmışlardır.²⁷ Bu bağlamda 17. yüzyıldan itibaren toplumsal tabakalar arasındaki bulanıklaşan sınırların, göç hareketleri ile birlikte hız kazandığı görülmektedir. Toplumsal tabakalar arası değişimlerin en somut göstergelerden biri ise esnaf ve yeniçeri zümreleri arasındaki geçişlerin meydana gelmesidir. Bu durumun temel sebeplerinden biri mali problemlere çözüm bulmak amacıyla yapılan tağşişler nedeniyle maaşlarında düşüş yaşayan yeniçerilerin esnaflaşması ve boşalan yeniçeri kadrolarına esnafların girmesidir.²⁸ Esnaflaşan yeniçerilerin genellikle loncaların üst tabakalarında rol alması, devlet ve esnaf arasında karşılıklı fayda sağlayan bir ilişkinin sonucu şekillenmiştir. Bu olgu devletin loncalar üzerinde denetim sağlamasına imkan verirken, esnafın

²⁴ Nalan Turna, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Esnaf Hareketliliği, Devlet Kontrolü ve İstanbul", **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, s. 103.

²⁵ Betül Başaran ve Cengiz Kırılı, "III. Selim Saltanatında (1789-1808) İstanbul Zanaatkarları Üzerine Bazı Gözlemler", Suraiya Faroqhi (drl.), **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 278.

²⁶ Turna, **age.**, s. 106.

²⁷ "Şehir hayatına katılım, insanların işleriyle ve bölgesel ağlarıyla, yani yeniçeri bağlantıları, zanaatkar gruplarına üyelik, hemşeri olmak ve kahvehanelerde tanışmak gibi yollarla sağlanan karmaşık bir süreçti. Madeline Zilfi'nin bir süre önce belirttiği gibi, bu tür bağımlılıklar bir yaşam tarzı seçimi değil, başkentte hayatta kalmanın temelleriydi. Bu koşullar altında, nüfus denetimi ve yiyecek tedariki sorunlarının siyasallaşması şaşırtıcı değildi." Bkz. Başaran ve Kırılı, **age.**, s. 279; 19. yüzyılda İstanbul nüfusunda meydana gelen bir diğer değişim ise gayrimüslimlerin nüfusun ve görünürlüğüünün artması olmuştur. Bu dönemde gayrimüslimlerin kılık kıyafet ve evlerine yönelik sınırlayıcı uygulamalar 1856 Islahat fermanına kadar devam etmiştir. Bkz. Kemal Beydilli, "İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul", Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (Ed.), **Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 29-30.

²⁸ "Esnaf ve yeniçerinin tek bir kişinin kimliği haline dönüşmesi, yeniçerilik kurumunun bozulmasının hem sebebi hem de sonucu olarak sunulur. Sorun; sınırları belli bir yapı içinde kalması umut edilen ve devletin bekasının olmazsa olmaz şartı olarak telakki edilen bir grubun zamanla değişen siyasi, ekonomik ve sosyal yapıyla bir dönüşüm yaşamayı ve topluma entegre olması mıdır yoksa vergi veren konumundaki kimselerin vergiden azade bir grubun içine sızması mıdır? Değişim, bir bozulma olarak mı değerlendirilmelidir?" Bkz. Miyase Koyuncu Kaya, "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler", **History Studies, International Journal of History**, Cilt: 5, Sayı: 4, Temmuz 2013, ss. 190-193; "...yeniçeriler reel anlamda azalan maaşlarının kaybını, imparatorluğun geleneksel asker sivil ayırımına karşı gelerek telafi etmeye çalışmışlardır." Bkz. Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 1, Haziran 2014, s. 142; Gülay Yılmaz Diko, "Askerler ve Siviller Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl'da İstanbul'da Zanaatkar Yeniçeriler", **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 199.

da daha yüksek mevkili temsilciler elde etmesini sağlamıştır.²⁹ Yeniçeri ve esnaf zümreleri arasındaki geçişler, Osmanlı toplumunda askeri ve reaya olarak ayrılan ikili temel sınıf ayrımının da bozulmasına neden olmuştur.³⁰

1.2- Osmanlı Esnafının Genel Yapısı

Esnaf kelimesi sözlükte “*zümreler, bir sanatla veya dükkâncılıkla geçinen kimse*” anlamlarını ifade etmektedir.³¹ Osmanlı dönemi özelinde ise esnaflık “*el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımı ile sağlayanların genel adı*” olarak tanımlanmaktadır.³² Ahilik ve fütüvvet ilkeleri üzerine şekillenen Osmanlı esnaf teşkilatı; Osmanlı Devleti’nin kendinden önceki kurumsal tecrübeleri geliştirerek sürdürmesinin bir örneği olarak, İslam esnaf birliklerinin devamı niteliğindedir. 13. yüzyıldaki ticari gelişme sonucunda esnaf birliklerinin Anadolu’ya yayılmaya başlaması, Osmanlı döneminde hız kazanmış ve 16. yüzyılda Anadolu şehirlerinin tamamında esnaflar etkin hale gelmiştir.³³ Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda etkili zümrelerden biri olan ve esnaf birliğinin kökenlerini oluşturan ahi teşkilatı, devlet yetkilileri tarafından vakıflar kurularak desteklenmiştir.³⁴ İslam tarihinin ilk aşamalarında ortaya çıkan fütüvvet kurumu ise kargaşa yaratmaya meyilli genç grupların topluma uyum ve fayda sağlaması amacıyla geliştirilmiş, gençlerin meslek edinmesi ve bir dizi ahlak kuralı benimsemesi ile birlikte çalışmaya ve doğruluğa yönlendirilmelerinde etkili olmuştur.³⁵ Bu bağlamda fütüvvet ilkesinin, Osmanlı esnaf teşkilatının yapılanmasında merkezi bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Yardımlaşma, doğruluk ve cömertlik gibi temel özellikler barındıran bu ilke zamanla hem müslüman hem de gayrimüslim esnafı kapsayarak, esnaf birliğinin zihniyet arka planını şekillendirmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti’nde esnaflık kurumu kendi içerisinde işleyiş ve denetimin sağlandığı ikili hiyerarşik bir yapı üzerine şekillenmiştir. Bu bağlamda esnaflık kurumunun işleyişi esnafın sırasıyla tamamlaması gereken aşamaları ifade eden ustalık, kalfalık ve çıraklık mertebelerinden oluşmaktadır. Denetleme alanı ise devlet ve esnaf arasındaki ilişkilerin aracısı konumunda olan şeyh, kethüda ve yiğitbaşı gibi görevliler tarafından sürdürülmüştür.³⁷ Belirtilen yetkililere ek olarak, esnaf grubunun

²⁹ “Bazı yeniçerilerin kethüda ve yiğitbaşı olması bile mümkündür” Bkz. Diko, **Askerler ve Siviller**, ss. 200-203.

³⁰ “17. Yüzyılda yeniçerilerle zanaatkarlar arasındaki iki yönlü harekette ve bunun sonucu olarak askerlerle siviller arasındaki toplumsal sınırların bulanıklaşmasında yatmaktadır.” Bkz. Diko, **age.**, s.193.

³¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 34. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2020, s. 268.

³² Ahmet Kal’a, “Esnaf”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 11. Cilt, İstanbul 1995, s. 423.

³³ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 14. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017, s. 467.

³⁴ Halil İnalçık, **Osmanlı ve Modern Türkiye-Araştırmalar-**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 73.

³⁵ İnalçık, **age.**, s. 76.

³⁶ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt: 1, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994, ss. 606-607

³⁷ Salih Aynural, “19. Yüzyıla Giren İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 37-38, Ocak 2012, ss. 125-128; Aynural, **Üretim Anlayışı**, s. 357.

tecrübe kazanmış ustalarından oluşan ihtiyar heyeti de narh, ceza ve ölçü gibi uygulamalarda bilirkişi olarak görev yapmıştır.³⁸ Bu bağlamda esnaf gruplarına yönelik denetim mekanizmasının, hem devlet hem de bireyler vasıtasıyla birbirine bağlı bir işleyiş hiyerarşisi oluşturduğu görülmektedir.³⁹

Osmanlı Devleti'nde üretim aksamalarının toplumsal ve siyasi problemlere yol açması endişesi ile özellikle İstanbul'un iaşesine ve bölgedeki esnaf birliklerinin işleyişine özel bir önem verildiği görülmektedir.⁴⁰ Osmanlı esnafı üzerindeki denetimler esnaf nizamlarında belirlenen kurallar ile şekillenmiştir. Devletin esnaf üzerindeki kontrolüne imkan veren nizamlar, iaşenin önemli bir unsuru olan üretim alanının da denetlenmesine imkan vermiştir.⁴¹ Nizamlar ile şekillenen denetim mekanizması, ortaya çıkan problemlerin öncelikli olarak esnaf arasında çözüme ulaşmasını amaçlarken, çözüm bulunamayan hususlarda devlet makamlarına başvurulmuştur. Salih Aynural, bu uygulamanın esnaf ve devlet arasındaki işbirliğinin göstergelerinden biri olduğunu ifade etmiştir.⁴² Bu bağlamda esnaf arasındaki problemlerin çözümünde öncelikli olarak taraflar arası uzlaşmalar ve esnaf nizamlarında belirlenen kurallar uygulanırken, çözüme ulaşılamayan konularda devlet tarafından müdahalelerde bulunulmuştur. Esnaf yetkililerinin işleyiş kurallarına uymayan esnafı cezalandırma yetkisi bulunmazken, bu durumlarda devlet makamlarına başvurarak ilgili kişilerin cezalandırılması talep edilmiştir.⁴³ Esnaf birliklerinin oluşturduğu teşkilatlar olarak tanımlanan loncalar, kentlerdeki üretim ve satış ağlarında etkili olan esnaf gruplarının “dayanışma ağı” ile birbirlerine bağlanmalarını sağlarken devlet içerisindeki konumlarını da korumalarına imkan vermiştir.⁴⁴ Bu bağlamda Suraiya Faroqhi, İslam hukukuna göre bireyi esas alan mahkemenin, esnaf konularında “loncaları tüzel kişilik olarak kabul” ettiğini ifade etmiştir.⁴⁵

³⁸ Kütükoğlu, **Osmanlı İktisadi Yapısı**, s. 609.

³⁹ “...esnaf grupları arasında, kethüdanın ustaya, ustanın kalfa ve çıraklarına, komşu esnafın birbirine kefil edildiği böylesine zincirleme bir kefalet sistemi içinde hiyerarşik olarak en altı en üste ve herkesi birbirine birden fazla kefillikle bağlayarak toplumsal denetim dolaylı da olsa etkin bir biçimde uygulanmıştır.” Bkz. Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, Fatmagül Demirel (Ed.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 9.

⁴⁰ Ahmet Uzun, “Osmanlı Devleti'nde Şehir Ekonomisi ve İaşe”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, s. 212.

⁴¹ Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 42, 2014, s. 12.

⁴² Aynural, **Üretim Anlayışı**, ss. 355-356.

⁴³ Aynural, **age.**, ss. 361-362.

⁴⁴ “kentsel bazda gerçekleşen mal ve hizmet üretimine hakim olan kesimlerin belli bir dayanışma ağıyla birbirlerine bağlanmış olması ve bu ağ üzerinden bulundukları yerde siyasi ve sosyal olarak güçlü bir konuma sahip olmaları” Bkz. Onur Yıldırım, “Piyasalar ve Kurumlar: Esnaf Loncaları”, **İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar**, Ulaş Karakoç ve Alp Yücel Kaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 288.

⁴⁵ “Osmanlı mahkemeleri Almancada denen şeye göre çalışmıştır; başka bir deyişle, eğer daha düşük düzeyde bir örgüt belli bir sorunla baş edebilecek güçteyse, daha üst düzeydeki yetkililerin müdahale etmemesi beklenir. Zanaatkarların durumunda, lonca üyelerinin kendi aralarında çözümleyebildikleri sorunlar yetkilileri ilgilendirmez; bu zanaatkarlar bir norm olarak ‘örf’ü kullandıkları sürece yetkililerin gözünde ‘yasal olarak tanınan kolektif bir bütünlük’ oluşturmuş demektir. Çıkarlarını korumak için ortak hareket edebilirler veya kendi adlarına hareket edecek ancak resmi olarak kabul edilen temsilciler seçebilirler. Bu dolambaçlı yolla, İslami hukuk esas itibarıyla bireylere odaklandığı halde, mahkemeler loncaları tüzel kişilikler olarak kabul eder.” Bkz. Suraiya Faroqhi, “Bir Kere Daha Osmanlı Zanaatkarları”, **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 41.

Esnaflık kurumunun temel işleyiş dinamikleri kalite kontrol, standardizasyon ve fiyat istikrarı olgularıdır. Kurumun belirtilen özellikleri sayesinde esnaf arasındaki rekabetin sınırlandırılması, üretim devamlılığının aksamaması, işsizliğin engellenmesi ve narh uygulamasının işleyiş ve denetiminin yapılması sağlanmıştır.⁴⁶ İaşenin sağlanmasında merkezi bir öneme sahip olan esnaflık kurumunun, üretim sürecinin her aşamasında uzmanlaşmaya dayalı olarak şekillendiği ve bu nedenle aynı üretim kollarında çeşitli alt dallara ayrılarak farklı esnaflık türlerinin oluşmasına neden olduğu görülmektedir.⁴⁷ Oluşan bu geniş organizasyon ağında her esnaf grubu kendilerine ait ürünlerin üretim ve/veya satışını yaparak birbirlerine bağlı olarak çalışmışlardır. Aynı zamanda üretim tekniklerinin ve ürün çeşitlerinin sabitliği⁴⁸, ürün fiyatlarındaki sınırlamalar, hammadde temininin aynı noktalardan karşılanması, tanıtım ve yenilik olanaklarının olmaması gibi kısıtlayıcı uygulamalar esnaflık kurumunun esnaf içi farklılaşmaya izin vermeyen ve rekabeti sınırlayıcı bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Rekabet olanaklarının asgari düzeye indirgenmesinin yanı sıra esnaf içerisine dahil olabilmek için kişilerin belirli bir tecrübe düzeyine erişmesi ve törensel merasimleri tamamlaması beklenmiş, bu sayede yabancı ve tecrübesiz (*ecnebi ve ham dest*) kişilerin mesleğe girmesi engellenmiştir.⁴⁹

Osmanlı döneminde sermaye birikimi ve zenginleşme olgularının tüm tabakalar için sınırlandırılmasının yanı sıra esnafın sosyal ve politik düzenin korunmasında merkezi öneme sahip olması nedeniyle daha sıkı bir kontrole tabi olduğu görülmektedir.⁵⁰ Esnaflık kurumunun rekabeti sınırlayıcı yapısı, kâr hadlerinin ve sermaye birikiminin düşük kalmasına neden olarak zümre içindeki maddi farklılaşmayı da engellemiştir.⁵¹ Mevcut düzenin sermaye biriktirmeyi sınırlaması esnafın devlet tarafından inşa edilen han veya çarşılarda dükkan kiralarak bir arada çalışmalarına (*kümeleşmelerine*) dolayısıyla devlet tarafından denetlenebilirliklerinin artmasına imkan sağlamıştır.⁵²

Osmanlı esnaf birliklerinin klasik yapısının 16. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan küresel iktisadi dönüşümlerden dolayı ve doğrudan etkilendiği görülmektedir. Birikimli bir şekilde

⁴⁶ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, ss. 467-468.

⁴⁷ Ahmet Kal'a, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Yayınları, 1998, s. 84.

⁴⁸ Dönemin koşulları itibarıyla teknolojik gelişmelerin sınırlı olması, üretim teknikleri ve ürün çeşitliliğinin belirli sınırlar içerisinde kalmasına neden olmuştur. Fakat bireysel yeteneği neticesinde daha nitelikli ürünler üreten esnafın hakkının korunduğu ve ürünlerine farklı fiyat tesis etme veya yalnızca üretimini kendisinin yapmasına yönelik imtiyazlar tanındığı görülmektedir. Bkz. Kütükoğlu, **Osmanlı İktisadi Yapısı**, s. 612.

⁴⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 41 Sayı: 1-4, 1984. ss. 39-40.

⁵⁰ Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", **The Journal of Economic History**, Cilt: 29, Sayı: 1, Mart 1969, s. 98.

⁵¹ Mehmet Genç, **age.**, s. 13; Mehmet Genç, 19. yüzyılda dahi esnaf arasındaki zenginleşme farkının en fazla yedi kat olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s. 70; Bu görüşe tezat olarak ise Eunjeong Yi çalışmasında dönem içerisinde esnafın bağış miktarları ve terekelerini inceleyerek bu farkın daha fazla olduğunu, genel yargının aksine zengin ve yoksul zanaatkar tanımlamalarının yapılabileceğini vurgulamıştır. Bkz. Eunjeong Yi, "Zengin Zanaatkarlar, Yoksul Tacirler: Osmanlı Loncalarındaki Sözde Eşitlikçiliğe Eleştirel Bir Bakış", **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 217.

⁵² McGowan, **18. Yüzyıla Bir Bakış**, s. 820.

değişen iktisadi ilişkilerin 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte tam bir dönüşümü temsil etmesi, Osmanlı Devleti'nde yenileşme dönemine girilmesini tetiklerken geleneksel ilişkilerin çözülmeye başlamasına neden olmuştur.⁵³ Modern kapitalist dinamiklerin şekillenmeye başladığı bu süreçten itibaren Osmanlı Devleti de belirli problemler ile karşı karşıya kalmıştır. Artan nüfus ve kentlere yönelen göç baskısı, fiyat artışları, gedik kurumunun gelişmesi, askeri yenilgiler, mali darlıklar, yeniçerilerin esnaflaşması gibi olguların esnaf üzerinde baskı yarattığı görülmektedir. 19. yüzyıla kadar esnaf loncalarının iaşenin karşılanmasındaki merkezi rolü ise bu dönemden itibaren ithalat kaleminin genişlemesi ile değişime uğrasa da devlet tarafından loncaların desteklenmeye devam etmesi sayesinde esnaf birlikleri 20. yüzyıla kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir.⁵⁴ Bu bağlamda Onur Yıldırım, esnaf birliklerinin mevcut değişimler karşısında gerilediğini varsayan literatürün ilerlemeci bir bakış açısı olduğunu vurgularken, klasik yapıda meydana gelen farklılaşmaları “*uyum ve dönüşüm*” olarak nitelemiştir.⁵⁵

1.3-Gedik Kurumunun Tanımlanması ve Tarihlendirilmesi

Gedik kelime anlamı olarak TDK'de “*Bir düzey üstündeki yıkık, çatlak veya aralık, rahne*”, “*boşluk, eksiklik*”, “*imtiyaz*” anlamları ile tanımlanmıştır.⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde gedik teriminin kurumsal düzlemde farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Akgündüz gediğin askeri sınıfta kadro anlamında kullanıldığını, idari alanda imtiyazlı kişileri ifade ettiğini, hukuki olarak ise tasarruf hakkı anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵⁷ Tez kapsamında incelenen gedik terimi belirtilen son anlam olan hukuki alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda esnaf gedikleri Kamus-i Türki'de “*esnafa kendi başlarına icra-ı sanat etmek üzere verilen ruhsat ve imtiyaz, patent*” olarak tanımlanmıştır.⁵⁸ Sözlük anlamlarının ötesinde esnaf gedikleri en geniş sınırlarıyla; Osmanlı Devleti'nde esnafın dükkânındaki sabit sermaye malları, mesleği icra edebilme ruhsatı ve ustalık hakkı anlamlarının zamanla hepsini bünyesinde toplayarak gelişmiş bir mülkiyet biçimi haline gelen, kurumsal yapılanmayı ifade etmektedir.⁵⁹

⁵³ Saim Çağrı Kocakaplan, **18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2017, s. 31.

⁵⁴ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık**, s. 93.

⁵⁵ Onur Yıldırım, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 83, Kış 1999/2000, ss. 146-147.

⁵⁶ TDK'de gediğe ait 7 adet tanım bulunmaktadır: “*Bir düzey üstündeki yıkık, çatlak veya aralık, rahne*”, “*dağ geçidi*”, “*boşluk, eksiklik*”, “*güçlük, güç durum*”, “*Yarma saldırısında düşman mevzilerinde açılan yer.*”, “*Bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz.*”, “*Eksik dişli.*” Bkz. Güncel Türkçe Sözlük, “Gedik”, (Erişim: 3 Mart 2023).

⁵⁷ Ahmet Akgündüz, “Gedik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, ss. 541-543.

⁵⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2019, s. 1152.

⁵⁹ Literatürde yer alan bazı gedik tanımlamalarına örnek olarak: “*sanat ve ticaretle uğraşabilme yetisi*” Bkz. Sıdkı, **Gedikler**, Kamil Ali Gıynaş (hzl.), Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2004, s.102; “*bir yerde dükkân açma*

Gedik'in çok anlamlı yapısı, literatürde farklı tanımlamalar ve bu tanımlara dayandırılan başlangıç tarihleri belirlenmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda kurumun İslam hukukundaki sükna ile başladığını ve alet edevat sahipliği, ustalık hakkı, tekel anlamlarının tamamını kapsayan bir kurum olarak ortaya çıktığını savunan iki temel görüş vardır.

Esnafın dükkânında bulundurduğu alet edevatları tasarruf şekli İslam hukukunda sükna olarak adlandırılmaktadır.⁶⁰ Bazı yazarlara göre mesleki ekipmanlara sahipliğin mesleği icra etme şartı olarak da kabul edilmesi ile birlikte sükna, gedik'in ilk anlamına tekabül etmektedir. Gedik kurumunu sükna temelinde açıklayan çalışmalar başlangıç noktasının da bu ekseninde 12. yüzyıl olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedirler.⁶¹ Örneğin; Ahmet Akgündüz, gediklerin başlangıç tarihini 12. yüzyıl olarak ele almış ve kurumun İslam hukukunda var olan tasarruf haklarına dayandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, gedik kurumunun yalnızca alet edevat anlamını kapsadığı süreç sükna olarak tanımlanırken, zamanla ticaret imtiyazı ve inhisar anlamlarını da kazandığı iddia edilmektedir.⁶² Benzer bir yaklaşım olarak Nuran Koyuncu da gedik kurumunun fiili olarak sükna ile başladığını, 1555 yılında Ebusuud'un risalesi ile norm haline geldiğini ifade etmiştir.⁶³ Ahmet Kal'a ise Ebusuud'un risalesinin bir başlangıç noktası olarak kabul edilmesinin temelinde gedik uygulamasına meşruluk zemini oluşturma gayesi olduğunu iddia etmiştir.⁶⁴

Gedik tanımı ve tarihlendirmesi hakkında diğer bir görüş grubu ise, dönemin iktisadi konjonktürünün etkisiyle, kurumsallaşan uygulamanın birçok anlamı (esnaf dükkanlarındaki alet edevat, ruhsat, ustalık hakkı, ticaret imtiyazı ve tekelci uygulama) zamanla bünyesinde toplayarak 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı yönündedir.⁶⁵ Yukarıda açıklandığı üzere esnaf 18. ve 19. yüzyıllarda

hakkı, yani gedik sahipliği denilen yeni bir mülkiyet türü" Bkz. Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914**, 2. Basım, Ayşe Berktaç ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 711; "Gedik, bir ticaret veya zanaat icat etmek için gerekli maddi sermaye mallarına, kapalı bir zanaatkar camiasının (esnaf ve lonca) tam üyesi olarak özel çalışma hakkına ve bu zanaat ve ticarete ayrılmış belli bir çalışma alanına (atölye veya dükkân) sahip olma hakkı" Bkz. Seven Ağır ve Onur Yıldırım, "GEDİK: Bir İsmi'nin Ne Önemi Var?", **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 235; "Gedik, âlet ve edevat, dükkân, ve destgâh sayısının kısıtlayan bir çeşit ruhsat veya bir mesleği icra etme ayrıcalığı idi." Bkz. Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyıl İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2006, s. 175.

⁶⁰ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebusuud'un Bir Risalesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 1987, s. 153.

⁶¹ Gedik kurumunu sükna temelinde açıklayan çalışmalara örnek olarak bkz. Akgündüz, **Gedik**, s. 541; Elif Genca, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 72, Sayı:1, 2014, s. 542; Ahmet İnan, Arşiv Belgeleri Işığında Gedik Hakkı, **Doktora Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 45.

⁶² Akgündüz, **age.**, 1996, s. 541.

⁶³ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgaşı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 26, Sayı. 2, 2018, s. 55.

⁶⁴ Kal'a, **Esnaf Birlikleri**, s. 59.

⁶⁵ Ağır, **Rise and Demise**, s. 136; Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Loncalarını Anlamak", Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (Ed.), **Ortadoğu'da Zanaatlar Ve Zanaatkarlar: Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi**, Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, s. 31.

değişen iktisadi dinamikler karşısında farklı problemler ile karşı karşıya kalmıştır. Dönemsel konjonktürün esnaflık kurumundaki değişimleri tetikleyip tetiklemediği veya gedik kurumunun doğuşuna imkan verip vermediği bu bölümde tartışılacaktır.

18. yüzyıldan itibaren küresel iktisadi dengelerin değişimi; modern ekonomik büyüme dinamiklerinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Osmanlı Devleti de değişen iktisadi ilişkiler karşısında belirli problemler ile karşılaşmıştır.⁶⁶ Bu bağlamda Avrupa’da ortaya çıkan Sanayi Devrimi’nin Osmanlı esnafı üzerindeki tesiri hissedilir ölçüde olmuştur. Tabakoğlu, esnafın ithal ürünlerin rekabeti karşısında etkilendiğini fakat bu durumun esnaf için tamamen bir yıkıma sebep olmadığını, esnafın yeni düzen karşısında düşük kârlar ile çalışarak direnebildiğini vurgulamıştır.⁶⁷ Faruqi ise iase ve gelenekçilik ilkelerinin bu dönemde de devam ettiğini, yabancı malların Osmanlı pazarlarına girişi ve hammadde temini konusunda yaşanan problemler karşısında devlet denetiminin arttığını ve bu durumun esnaf tarafından olumlu karşılandığını vurgulamıştır.⁶⁸

Esnafın 18. yüzyıldan itibaren üretim tekniklerinde ortaya çıkan yenilikler karşısında olumsuz etkilenmesinin yanı sıra değişen iktisadi dinamikler Osmanlı toplumuna dolaylı yollardan etki ederek belirli iç dinamiklerin kadim işleyişinin de değişmesine sebep olmuştur. Tabakoğlu, bu süreçte esnaf yapısında ortaya çıkan dönüşümün temel dinamiklerini; yeniçerilerin esnaflaşması, köylerden şehirlere göç olgusunun artışı, gedik kurumunun ortaya çıkması ve esnafın vakıflar ile olan ilişkisinin değişmesi olarak açıklamaktadır. 18. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin esnaflaşması ve köylerden şehirlere göç olgularının hız kazanması ile birlikte esnaflık zümresine olan talebin arttığı görülmektedir. Geleneksel ekonomilerin üretim alanlarındaki sınırlılıkları ise artan iş gücü nedeniyle problemler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nizamların sınırlayıcı etkisi nedeniyle esnaf içerisine dahil olamayan göçmenler, seyyar satıcılık yaparak esnafın iş imkanlarını yasal olmayan yollar ile daraltmıştır.⁶⁹ Bu bağlamda dönemin esnaf üzerinde yarattığı temel problemlerin üretim tekniklerindeki değişim ve esnaf zümresine yönelik artan talepler olduğu görülmektedir. Onur Yıldırım, esnaf loncalarının gedik kurumuna başvurmalarının gerekçelerini vakıf gelirlerinde yaygınlaşan iltizam ve malikane uygulamalarının esnaf üzerinde yarattığı kira baskıları, kentlere yönelen göç ile paralel olarak iş gücü fazlalığının ortaya çıkması ve yüksek vergi talepleri ile ilişkilendirmiştir. Yıldırım’a göre bu etkenler karşısında kurumun 18. yüzyılda İstanbul’da ortaya çıkması devlet ve esnaf arasındaki “işbirliği”nin (karşılıklı çıkarın) bir

⁶⁶ Mehmet Genç, “Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 119, 2014, ss. 5-6.

⁶⁷ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 497.

⁶⁸ Suraiya Faruqi, **Osmanlı Zanaatkârları: İmparatorluk Döneminde Zanaatkârlar ve Loncalar**, (Çev. Z. Kılıç), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, ss. 22-23.

⁶⁹ Tabakoğlu, **age.**, ss. 486-488.

yansımasıdır.⁷⁰ Benzer bir yaklaşım olarak Miyase Koyuncu da gedik kurumunun alet edevat anlamını kaybetmeden 18. yüzyıldan itibaren mali problemler, İstanbul'a yönelen iç göç baskısı, seyyar satıcılık gibi sebeplerden dolayı esnaf tekellerini de kapsayan bir anlam kazandığını ve yaygınlaştığını ifade etmiştir.⁷¹

Aynı süreçte gediklerin ortaya çıkma sebebini, loncalara yönelen dış baskıların azaltılması için giriş engelleri konulma gayesi olarak ele alan çalışmalar da vardır.⁷² Bu argüman tek başına, klasik dönemden itibaren loncaların esnaf dışı gruplara karşı koruyucu yapısı olmasına rağmen neden ek olarak gedik kurumuna ihtiyaç duyulduğu sorusunu tam olarak cevaplayamamaktadır. Osmanlı esnafı için ustalık hakkı anlamını da barındıran gedik kurumu öncesinde de esnaf birliklerine dahil olmak ve hiyerarşik basamakları tırmanmak için belirli şartlar getirilmiş,⁷³ gedik ile birlikte ise esnaf nizamlarında belirtilen usta olma şartlarına bir yenisi eklenmiştir.⁷⁴ Aynı zamanda yeni esnaf dükkanlarının açılması gedik kurumundan önce de nizamlar ile denetlenmiştir.⁷⁵ Bu bağlamda Seven Ağır ve Onur Yıldırım, çalışmalarında gedik kurumunun şekillenmesindeki temel etkenin, sektörel giriş engellerinden ziyade esnafın dükkan üzerindeki daimi tasarruf gayesi olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁶ Faroqhi ise gediklerin doğuşu hakkında iki olası ihtimalden söz etmiştir. Bunlardan ilki 18. yüzyıl sonlarında ek gelir bulma ihtiyaçlarının esnaf üzerinde kira artış baskısı yaratması ve buna bir tepki olarak esnafın arzı sınırlayıcı bir çözüm geliştirdiği yönündedir. İkincisi ise 17. yüzyıl sonlarında maddi gelir elde etme imkanlarının arttığı süreçte kârların esnaf grubu dışına sızmasına isteksiz olan esnaf ustalarının gediklerin ortaya çıkmasında tetikleyici etken olması ihtimalidir.⁷⁷

⁷⁰ Onur Yıldırım, "Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul'daki Kılâpdancı Esnafı Örneği", Onur Yıldırım (Ed.), **Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqhi'ye Armağan**, Ankara: İmge Yayınevi, 2008, s. 379; Yıldırım, **Uyum ve Dönüşüm**, ss. 157-162.

⁷¹ Miyase Koyuncu, "The Dilemma of the Ottoman State: Establishing New Gediks and Abolishing Them", **Turkish Studies**, vol. 8/5, 2013, ss. 446-448.

⁷² Eunjeong Yi, "XVII. Yüzyılda İstanbul'da Lonca Üyeliği: Dernek İçi Değişimler", Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem, **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkarlar: Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi**, Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, ss. 91-92; Ali Himmet Berki, "Hukuk Esaslarına Uymayan Müesseseler Gedik", **Adalet Dergisi**, Yıl: 54, Sayı: 11-12, 1963, s. 1159.

⁷³ Ömer Lütfi Barkan, **Esnaf Cemiyetleri**, s. 40; Berber esnafının ustalık süreci hk. "*Berberler mesleki bilgilerini usta-çırak ilişkisi içinde öğrenirlerdi. Berberlik mesleğine girecek çocuk 9-10 yaşında törenle yamak olarak çalışmaya başlar, iki yıl ücret almadan çalıştıktan sonra çırak olur ve haftalık almaya başlardı. Üç yıl çırak olarak çalıştıktan sonra şedd bağlama denilen törenle peştamal kuşanılır ve kalfa olunurdu. Kalfalık süresi üç yıldır. Fasd, hacamat ve cerrahlık sanatlarını öğrenmek isteyen kalfaların icâzet almak için beş yıl çalışması gerekliydi*" Bkz. Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı İstanbul'unda Berber Esnafı (Fetihten 1830'lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)", Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (Ed.), **Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 191.

⁷⁴ Koyuncu, **age.**, ss. 57-58; Salih Aynural, **19. Yüzyıla Girerken**, ss. 126-127.

⁷⁵ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Hukukunda Esnaf Gediği", Fethi Gedikli (Ed.), **II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, Cilt. 2, 2016, s. 375.

⁷⁶ Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, s. 244.

⁷⁷ Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Zanaatkârları: XVIII. Yüzyılda Üzerinde Durulması Gereken Sorunlar ve Kökenleri", Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (Ed.), **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi**, Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, ss. 105-106; Faroqhi, **Loncalarını Anlamak**, s. 32.

İki Görüşü de Kapsayıcı Bir Tanım ve Tarihlendirme Mümkün Müdür?

Bu bölüme kadar gediklerin hangi gerekçeler ile ne zaman ortaya çıktığına dair literatürde yer alan farklı görüşler aktarılmıştır. Gediklerin ilk adımını teşkil ettiği iddia edilen ve dükkân içindeki alet edevat sahipliğini ifade eden sükna uygulaması esnafa alet edevatlarını satma, vakfetme ve miras bırakma imkanlarını verirken, gedik ile birlikte bu haklara ek olarak satış işlemlerinde dükkân sahibinden izin alma şartı kaldırılmış, hisseli mülkiyet sahibi olma ve rehin verebilme hakları eklenmiştir.⁷⁸ Gedik kurumunun temelini oluşturan bir diğer uygulama ise mülklerin kiralanmasında icareteyn usulüne geçilmesi olmuştur. İcareteyn uygulaması özünde vakıf mülklerinin kendilerini yenileyebilmelerine imkân veren ve kiracı üzerindeki yükümlülükleri artıran bir uygulama olmasının yanı sıra aynı zamanda kiracının mülk üzerindeki haklarını da artırmış,⁷⁹ “*kiracı ve mülk sahibi açısından müşterek avantajlar*” sağlamıştır.⁸⁰ Gedikler zamanla sükna ve icareteyn uygulamalarının üzerine, kendine has özellikleri de barındıran nihai bir kurum olarak şekillenmiştir.⁸¹ Kal’a, esnafılıkta gedik kurumunun ortaya çıkmasında hukuki olarak süknanın bir temel oluşturduğunu, uygulamaya geçebilmesi için ise uygun şartların ancak 17. yüzyılda ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁸² Akarlı ise gediklerin anlam sınırlarındaki genişlemeyi; başlangıçta dükkandaki alet edevatlar, 19. yüzyılın başında ticaret yapabilme hakkı, 19. yüzyılın sonlarında ise dükkân üzerinde tam intifa hakkı çerçevesinde özetlemiştir.⁸³

Sonuç olarak gediklerin başlangıç noktasını ilk anlamını kazandığı sükna ekseninde ele alan ve dönemsel konjonktür etkisi ile ortaya çıktığını ifade eden çalışmaların ortak bir potada eritilebilmesinin imkanı olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda gedik kurumunun kendinden önceki pratiklerin üzerine şekillenerek geliştiği iddiası kurumsal iktisat kuramı ekseninde tartışılabilir. Yeni Kurumsal İktisat Kuramı, kurumların zamanla değişen iktisadi ve teknolojik dinamikler karşısında daha verimli bir hale evrilmesinin gerekliliğini ve bu sayede iktisadi etkinliği artırdığını vurgulamaktadır.⁸⁴ Bu bağlamda kurumların kökenlerini incelerken tarihsel bağlam ve süreklilik göz ardı edilmemelidir.

⁷⁸ Ahmet Kal’a, “Fatih Devrinden Bugüne Kiralık Vakıf İktisadi İşletmelerinde Kiracılık Hakkı ile İlgili Hukuki Gelişmeler ve Yapılabilecek Yeni Düzenlemeler”, **Vakıflar Dergisi**, 7. Vakıflar Haftası Sayısı, 1990, s. 134.

⁷⁹ Gedik kurumu icareteyn sözleşmelerinin üzerine şekillenerek, esnafın hak sınırlılıklarının kurumsal gelişme ile birlikte genişlemesine imkan vermiştir. Esnaf dükkânlarda gedik sahibi olmasıyla birlikte ömür boyu kiracılık hakkına ek olarak miras işlemlerinde varislerin kapsamının genişlemesi, dükkânı rehin bırakma ve kira miktarının sabit kalması haklarını elde etmiştir. Bkz. Kal’a, **age.**, s. 132.

⁸⁰ Ramazan Pantık, “Osmanlı’da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 48, Aralık 2017, s. 76.

⁸¹ Kal’a, **Esnaf Birlikleri**, s. 103.

⁸² Benzer olarak süknanın da Ebusuud döneminden önce de var olduğu, hakkında fetvalar verildiği fakat ancak Kanuni döneminde uygulamaya geçebildiği görülmektedir. Bkz. Kal’a, **age.**, ss. 96-97.

⁸³ Akarlı, **Gedik: Implements**, s. 223; Bu konuda farklı bir görüş olarak ise Bahaeddin Yediyıldız, gedik kurumunun önce ustalık yapabilme yetisini temsil ettiğini daha sonra dükkân alet edevatlarını da kapsayarak genişlediğini vurgulamıştır. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:18, 1984, s. 13.

⁸⁴ Tamer Çetin, “Yeni Kurumsal İktisat”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı: 45, 2012, s. 69.

North, kurumlardaki değişimi; yeni bir kural dizisi oluşturmak için aktörler arasında pazarlık gücü daha yüksek olanın lehine bir dönüşüm ile mevcut sözleşmenin yeniden yapılanma süreci olarak özetlemiştir.⁸⁵ Formel ve enformel kurumların zamanla etkisini artırması, değişmesi veya tamamen ortadan kalkması ise kurumların durağan bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir.⁸⁶ Kathleen Thelen ise çalışmasında dönemselsel konjonktürler karşısında kurumların varlığını korumaları için dönüşümlerinin gerekli olduğunu fakat değişimin bir kurumun tamamen ortadan kaldırılması yerine daha işlevsel hale evrilmesi olarak da gerçekleştirebileceğini vurgulamıştır.⁸⁷

Kurumların tarihsel süreçte geçirdiği değişimlerin izini sürmek devletler arasındaki iktisadi, siyasi ve sosyal farklılıkların gözlemlenmesine imkan vermektedir.⁸⁸ Geleneksel ekonomilerde kurumlar, tarihsel süreklilik ve toplumsal tabakaların güç dengeleri ekseninde şekillenmiştir. 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren ise modern iktisadi dinamiklerin gelişmesi, Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan kapitalist ilişkileri besleyecek kurumların çevre ülkelere yayılmasına ve küresel ölçekte kurumların tek tipleşmesine neden olmuştur.⁸⁹ Tek tipleşen kurumların yayılmasından önce ise çevre ülkelerin özgün kurumlar geliştirerek yeni dinamiklere uyum sağlama çabası olup olmadığı literatürde yer alan tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde geleneksel kurumların, devletin devamlılığının sağlanması için zamanın gerekliliklerine göre pragmatik gerekçeler ile değişime uğradığı görülmektedir.⁹⁰ Bu durum geleneksel ekonomilerde kurumların dönemselsel koşullar ekseninde, belirli kısıtlamalara maruz kalmalarına rağmen esnekliklere sahip olduğunu göstermemiştir. Bu bağlamda gedik kurumunun şekillenmesinde tarihsel süreklilik izlerinin takip edilmesi, kurumun nihai aşamaya gelene kadar geçirdiği dönüşümleri anlama imkanı sunmakta ve kurumun işleyebilmesi için gerekli hukuki ve siyasi zeminin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Tezde gedik kurumu hakkında yapılan analizler de bu ekseninde kurumların süreklilik izlerinin takip edilmesinin gerekliliğini kabul ederek yapılmıştır.⁹¹

⁸⁵ North, evrimsel iktisat kuramının argümanlarıyla kurumların zamanla dönüşerek daha etkin işleyecek kurumlara yerini bıraktığını ve etkinlik sağlayan kurumların diğer ekonomiler tarafından da taklit edilerek yayıldığını ifade etmiştir. Bkz. North, *Institutions*, s.92.

⁸⁶ North, *age.*, s. 86.

⁸⁷ Kathleen Thelen, *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*, Cambridge : Cambridge University Press, 2004. s. 34.

⁸⁸ “Bir ülkenin kendisine özgü kurumları ve ülkeler arasındaki kurumsal farklılıklar da tarihi gelişmeler sonucunda ortaya çıkıyor. Siyasi ve iktisadi kurumların hangi koşullarda belirlendiğini ya da değiştiğini, bu dönüşümlerde hangi etkenlerin rol oynadığını, iktisadi gelişmenin boyutlarını ve sınırlarını anlayabilmek için tarihi koşulları ve süreci incelemek gerekiyor.” Bkz. Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık*, s. 7.

⁸⁹ “19. Yüzyıl boyunca bir yandan reform süreci öte yandan da ekonominin dışı açılışı ile iktisadi kurumlar büyük dönüşümler geçirirken, yeni iktisadi kurumların oluşumunu merkezi devletler ce yabancı sermaye arasındaki güç dengeleri belirliyordu.” Bkz. Pamuk, *age.*, ss.95-96.

⁹⁰ Huricihan İslamoğlu, Devlet ve Köylü, s. 85; “Osmanlı kurumları 19. yüzyıl öncesinde de önemli dönüşümler geçirmişti. Merkezi yönetim geleneksel bir düzeni koruyabilmek ve sürdürülebilmek amacıyla hem içeride hem de dışarıda ortaya çıkan tehdit ve tehlikelere karşı esneklik, pragmatizm ve müzakere geleneği ile çözüm aramış, gerektiğinde kurumsal değişikliklere baş vurmaktan çekinmemişti.” Bkz. Pamuk, *age.*, s. 149.

⁹¹ Bu bağlamda Ahmet Kala’nın gedik sistemi üzerine yaptığı yorum belirtilen iddiayı destekler niteliktedir: “Gedik sistemi, esnafla ilgili iktisadi-hukuki gelişmeler takip edildiğinden üretim için daha geliştirilmiş iktisadi-hukuki haklardan oluşan bir sistem olarak uzun yılların süzgecinden geçerek kendiliğinden doğan zaruri bir gelişme aşaması olarak ortaya çıkmıştır.” Bkz.

Kurumların ortaya çıkmasında kendilerinden önceki deneyimlerin üzerine şekillenmeleri, bir kurumun başlangıç tarihi hakkında keskin sınırlar belirlemenin de doğruluğunu tartışmalı hale getirmektedir. İlgili aktörler arasındaki mevcut ilişkilerin daha verimli olarak işleyebilmesine imkan veren iktisadi kurumlar, zamanın gereklilikleri ve içerisinde bulundukları koşulların esneklik sınırları dahilinde sürekli bir değişim içinde olmuşlardır. Bu bağlamda “kurumsal süreklilik” yaklaşımı, kurumların dün, bugün ve yarın arasındaki bağlantılarını ihmal etmeyen anlatıların şekillenmesini gerekli kılmaktadır.⁹²

Ahilik, Gedik ve Lonca

Literatürde gedikler ile ilgili yer alan tartışmalı konulardan bir diğeri ise ahilik-gedik-lonca arasındaki ilişkilerin yorumlanması üzerinedir. Bu iddiayı destekleyen çalışmalarda temel argüman Osmanlı esnafının klasik döneminde var olan ahilik teşkilatının yenileşme döneminden itibaren terk edilerek, gedik/lonca yapısına dönüştüğü yönündedir.⁹³ Bu bağlamda ahilik ve fütüvvet ilkeleri üzerine şekillenen klasik esnaf yapısının 18. yüzyıldan itibaren değişen iç ve dış etkenler karşısında temel prensiplerini kaybetmeden dönüşüm geçirdiği ve esnafın gedikleştiği ifade edilmektedir.⁹⁴ Kal’a, ahilikten gediğe geçiş iddiasını savunan yazarların bu iddialarını Osman Nuri Ergin’in Mecelle-i Umuru Belediye adlı eserindeki; esnafın kadim dönemde ahilik kurumuna bağlı olduğu fakat 17. yüzyıldan itibaren esnafılıkta gayrimüslimlerin etkinliğinin artışı ile loncalaşma sürecinin başladığı argümanına dayandırarak ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Bu iddianın aksine ahilik kurumunun sadece esnaf teşkilatına mahsus olmadığını ve aynı zamanda tüm esnaf teşkilatının da ahiliği benimsemediğinin vurgulanması, 17. yüzyılda ahiliğin terk edilerek yerine gedik kurumunun geldiği varsayımını çürütmektedir. Kal’a, aynı zamanda ahilik-gedik arasındaki ilişkinin genel anlamda mekânsal dönüşüm çerçevesinde değerlendirilerek (“*tekkelere loncalara geçilmesi*”) farklı birer dönemlendirme olarak ele alınmasının doğru olmadığını aksine kurumsal bir gelişme çizgisi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁵ Benzer bir şekilde Miyase Koyuncu da ahilik ve gedik arasındaki ilişkinin, esnaflık kurumunda birbirinden ayrı iki aşama olarak ele alınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁶ Esnaflık kurumunda dönemsel koşullara karşı adaptasyon sağlama gayesi olarak ortaya çıkan gedikler, ahilik

Ahmet Kal’a, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla ilgili Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, ss. 246-251.

⁹² Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yılı**, ss. 38-40.

⁹³ Neşet Çağatay, “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, **Belleten**, Cilt: 52, Sayı: 203, 1988, s. 496.

⁹⁴ Adnan Mahiroğulları, “Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 54, 2008, ss. 149-150.

⁹⁵ Kal’a, **Esnaf Birlikleri**, ss. 62-66; Kal’a, **Esnafı ve Sanayisi**, ss. 246-251.

⁹⁶ Miyase Koyuncu, *The Institution of Gedik in Ottoman Istanbul 1750-1850*, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.15.

zihniyetini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ahilik ve gedik arasındaki ilişkinin, esnaf teşkilatına mahsus iki ayrı dönemlendirme olarak ele alınması kurumların zamanla geçirdikleri dönüşümleri ihmal eden bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Literatür içerisinde Osmanlı loncaları hakkında yapılan genellemelerden biri diğeri ise tüm esnafın fütüvvet ve ahilik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu yanılıgıdır. Loncalar yarı özerk yapılarıyla, içinde birçok farklı işleyiş ve uygulamanın gerçekleştiği fakat genel olarak belirli nizamlara bağlı olan esnaf birliklerini ifade etmektedir. Eunjeong Yi çalışmasında, idealize edilen fütüvvet ilkesinin esnafın gündelik yaşam mücadelesinde her zaman geçerli olmadığını ifade etmiştir.⁹⁷ Tezin ikinci bölümünde analiz edilen davalarda da ayrıntılı olarak görüleceği üzere, Osmanlı esnaf birlikleri hakkında idealize edilen tasavvufi yaşam tarzı fiili durumda birçok istisna ile karşılaşmaktadır. Olması istenen ve olan arasındaki bu ayrım, çalışma kapsamında literatürde yer alan genel yargıların geçerliliği ekseninde tartışılmıştır.

1.4- Kaynaklar ve Yöntem

Osmanlı iktisat tarihi hakkında yapılan araştırmalarda esnaf konusu büyük bir yer teşkil etmektedir. Osmanlı esnafı çalışmalarında ise genel olarak “*ahilik-esnaf ilişkisi, esnaf birlikleri, lonca ve esnaf gedikleri*” başlıklarına odaklanılmıştır.⁹⁸ Çalışmalarda, Osmanlı Başbakanlık Arşivi’nde yer alan davalar ve Şer’iyye Sicilleri başvuru temel kaynaklardır. Bu iki temel kaynağın yanı sıra seyahatnâmeler, nasihatnâmeler, siyasetnâmeler, fetvalar, iktisadi/siyasi düşünce üzerine yazılan eserler ve yabancı arşivler de araştırma alanında sıklıkla başvuru diğer kaynakları oluşturmaktadır. Çalışmalarda farklı kaynaklardan yararlanılması ise konu hakkında daha kapsamlı ve karşılaştırmaları mümkün kılan bir anlatı oluşturma imkanı sunmaktadır. Ek olarak iktisat tarihi çalışmalarında siyaset, sosyoloji, felsefe, mimari vb. farklı bilim dallarındaki teorilerin alana entegre edilmesiyle araştırmaların zenginlik kazandığı da görülmektedir.⁹⁹

Şer’iyye Sicilleri veya Kadı Defterleri “*insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterler*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁰ Sicillerin ne zaman tutulmaya başlandığı hakkında net bir bilgi bulunmamakta fakat en eski tarihli kaydın 15. yüzyılın ortalarında Bursa Kadı Siciline ait olduğu

⁹⁷ “Bir fütüvvet yanlısı, bütün varlıklarından vazgeçen, ruhunu da halka açan kişiydi...Ancak servetin bu topyekûn inkarı, çoğu borçlarını ödemek ve ailelerini geçindirmek zorunda olan tek tek ustalardan oluşmuş bir loncada uygulanabilir bir ilke olamazdı” Bkz. Yi, **Zengin Zanaatkarlar**, ss. 211-214, ss. 227-228.

⁹⁸ Kal’a, **Esnafı ve Sanayisi**, s. 245.

⁹⁹ Suraiya Faroqhi’nin Osmanlı tarih yazımı hakkında kapsamlı çalışması, hem iktisat tarihi araştırmalarında hangi kaynaklardan faydalanılabileceği hem de bu kaynakların sınırlılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003.

¹⁰⁰ Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, 2009, s. 22.

bilinmektedir. Daha eski dönemlere ait kayıtların tahrip olması nedeniyle günümüze ulaşmamış olması ihtimal dahilindedir.¹⁰¹ Bu defterlerde vakıflar, narh uygulamaları, esnaf ile ilgili davalar, suç teşkil eden olaylar, nikah ve miras gibi birçok farklı konuda davalar yer almaktadır. Konuların çeşitliliği ise farklı bilim dalları üzerine yapılan çalışmalarda, sicillerin başvuru kaynağı olarak kullanılmasına imkan tanımaktadır.¹⁰² Yunus Uğur çalışmasında Şer'iyye Sicillerinden hareketle hazırlanan araştırmaların; şehir, katalog-değeri, iktisat, aile, hukuk, kadın, biyografi, askeri, zimmiler, vakıflar, nüfus, hastalık ve köleler vb. konu başlıkları etrafında yoğunlaştığını ifade etmiştir.¹⁰³ Bu bağlamda çalışma kapsamında mahkeme kayıtlarından esnaf gedikleri ile ilgili elde edilen bilgilerin, belirtilen başlıkların birçoğu ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında sıklıkla başvurulmuş ve birçok farklı konuda bilgi edinilebilen Kadı Sicilleri, tez çalışmasının da temel kaynağını oluşturmaktadır. İSAM, İBB Kültür AŞ. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi kuruluşları tarafından transkripsiyonu yapılan İstanbul'a ait 100 sicil defteri tez kapsamında gedik kurumu ekseninde analiz edilmiştir. Mahkeme kayıtlarına yansıyan davalar sayesinde kurumun işleyişi ve işleyiş sırasında ortaya çıkan problemleri gözlemlemek mümkündür. Tez kapsamında makro düzeyde Osmanlı kurumlarına yönelik yapılan çalışmalara, gedik kurumunun analiz edilmesiyle katkı sunmak amaçlanmıştır. Mikro düzeyde ise mahkeme kayıtlarının tekil birey davranışları üzerinden çıkarım yapma imkanı vermesi çerçevesinde, esnaflık kurumu analiz edilirken bireylerin davranış kalıpları özelinde yapılan çıkarımlar ile isimsizin tarihi veya aşağıdan tarih anlatılarına katkı sağlanacaktır.¹⁰⁴

Şer'iyye Sicilleri üzerinde çalışırken aktarılan bilgilerin sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Davaların ne kadarının mahkemeye yansıdığı, davaların doğruluğu, kararların kimi temsil ettiği, yazılmayan gerçeklerin neler olabileceği gibi problemler çalışmalarda dikkate alınmalıdır.¹⁰⁵ Aynı zamanda sicil çalışmalarının örneklem kümelerinin geniş tutulması ve literatür karşılaştırmaları, tekil olarak davalar üzerinde genellemeler yapmanın yanıltıcı engellerini de en aza indirmeyi sağlamaktadır.¹⁰⁶ Örneğin; tezin bir diğer kaynağı olan esnaf sayımları ve esnaf kefalet defterleri, esnaf sayılarına ait elde edilen verilerin sicillere yansıyan oranları ve genel manzaranın

¹⁰¹ Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, "İstanbul Kadı Sicilleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, <https://istanbultarihi.ist/66-istanbul-kadi-sicilleri> (Erişim Tarihi: 12.06.2023). s. 451.

¹⁰² Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39, İstanbul, 2010.

¹⁰³ Yunus Uğur, Mahkeme Kayıtları (Şer'iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, s. 308.

¹⁰⁴ Uğur, *age.*, ss. 306-308.

¹⁰⁵ Uğur, *age.*, s. 307.

¹⁰⁶ "Çalışılan konuda belli bir hükme varırken dikkatli olmak, bulunan şeyi her zaman geçerli zannetmemek, diğer çağlardaki durumunu gözden geçirerek ve ayrıca onun başka yerlerde nasıl olduğuna bakmak elzemdir. Başka bir deyişle, "art zamanlı" ve "art mekânlı" bir çalışına yapmadan, sadece sınırlı bir süreyi ve mekânı alıp genellemelere gitmekten kaçınılmalıdır. Mevcut çalışmalara baktığımızda genellikle bunların tek deftere, tek kadılığa veya çok sınırlı bir süreye ait olduğunu görmekteyiz. Bu hal, araştırmacıyı yanıltıcı sonuçlara götürebilir." Bkz. Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2005, s. 208.

karşılaştırılabilirliği için kullanılmıştır. Bu sayede sicillerin geniş zaman aralığında incelenmesine rağmen tüm esnaf sayıları ve gedik işlemleri arasında bağlantının sınırlı olduğunu görülmüştür.

İktisat tarihi çalışmalarındaki bir diğer önemli eğilim arşiv temelli çalışmalardır. Bu bağlamda tez çalışması için gedik kurumu Osmanlı Başbakanlık Arşivi üzerinden de taranmış ve elde edilen belgeler sicil incelemesindeki başlıklara paralel olarak şekillenmiştir. Fakat yukarıda da değinildiği üzere arşiv temelli çalışmalarda davaların araştırmacılar tarafından transkripsiyonu yapılması nedeniyle örneklem kümeleri daha sınırlı kalmaktadır. Bu sebeple çalışmada transkripsiyonu yapılan Şer'iyye Sicillerinin kullanılması tercih edilerek, çalışma konusu daha geniş bir zaman aralığında ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.¹⁰⁷

Çalışma kapsamında; İSAM, İBB Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından transkripsiyonu yapılan İstanbul'a ait 100 sicil defteri incelenerek gedikler ile ilgili olan tüm davalar toplanmış ve belirli başlıklar altında gruplandırılmıştır. Transkripsiyonu yapılan Kadı Sicilleri, 1513-1911 tarihlerinde tutulan siciller arasından farklı zaman aralıklarıyla seçilmiştir. Sicillerin farklı tarihsel aralıklar ile seçilmesi nedeniyle belirlenen zaman aralığında mahkemelere yansıyan tüm davaların değerlendirmeye alınamaması çalışmanın sınırlarını çizerken, yapılan analizler genel eğilimlerin ortaya konulabilmesi açısından yol gösterici olmuştur.

Geniş bir tarihsel aralığı kapsayan Kadı Sicillerinin, gedikler özelinde taranması tezin tarihsel sınırlarının kendiliğinden çizilmesine neden olmuştur. Mahkemeler gedikler hakkında yer alan davalar 18. ve 19. yüzyıl aralığında yoğunlaşmaktadır. Belirtilen zaman aralığı ise gedik kurumunun ortaya çıkma, yaygınlaşma ve kaldırılma süreçlerini kapsamaktadır.¹⁰⁸ Siciller üzerinde yapılan incelemeler tezin mekânsal sınırlarının da İstanbul olarak belirlenmesine neden olmuştur. Gedik kurumunun ilk olarak İstanbul'da ortaya çıkması ve imparatorluk bölgelerinde en çok başkentte yaygın olarak kullanılması, tez kapsamında çizilen mekân sınırının analize olumsuz bir etki yaratmadığını göstermektedir.

Kadı Sicillerinin araştırmalara sağladığı zengin verilerin yanı sıra üzerlerinde çalışırken, meydana gelen olayların ne kadarının davalara yansıdığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Mahkeme kayıtlarının devlet ile olan birebir bağı ve tarafların mahkemeye başvurma sıklıklarının tam olarak bilinmemesi gibi etkenler davalar üzerinden izlenemeyen olguların da mevcut olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda mahkemeye yansıyan davalarda norm olarak devlet ve loncalar tarafından belirlenen kuralların, fiili durumda her zaman geçerli olmadığını gözlemlemek mümkündür.

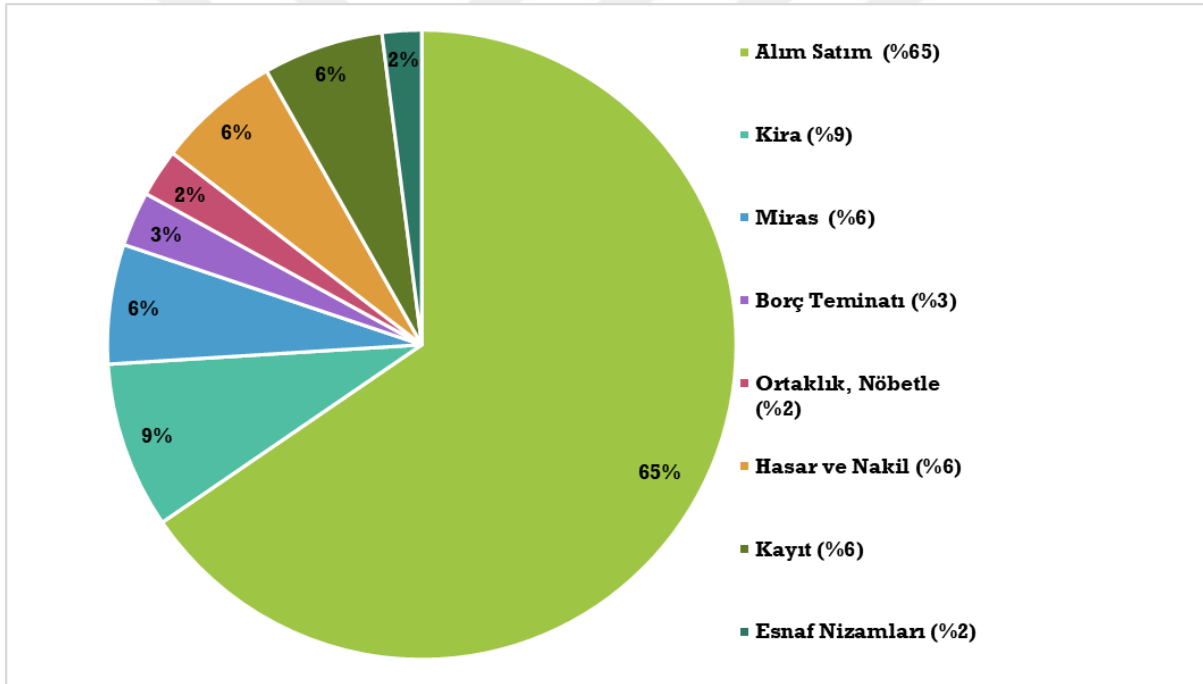
¹⁰⁷ İstanbul Kadı Sicillerinde gedikler hakkında yer alan davaların analiz edildiği benzer çalışma örnekleri için Bkz. Ağır, **Rise and Demise**; Kenan Arslan, "Esnaf gedikleri (İstanbul Kadılığı 227 numaralı Sicil Defterine göre)", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021; Tugay Çırak, "Şer'iyye Sicillerinden 220 ve 222 Nolu Defterlere Göre Gedikler", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

¹⁰⁸ Gedik kurumunun tarihlendirme ve ortaya çıkışı hakkında literatürde yer alan bilgiler birinci bölüm içerisinde tartışılmıştır. Bu bağlamda gedik kurumunun başlangıcı ile kurumunun nihai şeklini aldığı aşama ifade edilmektedir.

Bu bağlamda tez içerisinde sıklıkla değinilen norm-fiili durum çatışması ile “olması gereken” ve “olan”¹⁰⁹ arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelenen 100 sicil defteri ve mahkemelerde yer alan gediklere ait dava sayıları alt başlıklar özelinde Ek Tablo 1’de gösterilmiştir. 47 sicil defterinde gedikler hakkında mahkeme kayıtları yer almaktadır. İncelenen 100 sicildeki toplam dava sayısı 54.593, gedikler ile ilgili dava sayısı ise 2.313’tür. Gedikler hakkındaki davalar, incelenen sicillerdeki kayıtların yaklaşık %4’ünü oluşturmaktadır. İncelenen siciller içerisinde gedikler ile ilgili olan mahkeme kayıtlarının bölüm bazlı olarak yüzdesel oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Grafikte belirtildiği üzere incelenen sicillerdeki davalar belirli ana eğilimler kapsamında 8 alt başlığa ayrılmıştır. Bu bağlamda sonraki bölümlerde; belirlenen başlıklar altında gedik kurumunun işleyiş dinamikleri, mahkeme kayıtlarından elde edilen bilgiler ve literatür ekseninde karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.¹¹⁰

Grafik 1. Kadı Sicillerinde Gedik Kayıtlarının Konularına Göre Oranları, İstanbul (1670-1884)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁹ Ali Akyıldız, “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 1998, s. 166.

¹¹⁰ Yalnızca esnaf nizamlarına ait davalar üçüncü bölümde incelenmiştir.

¹¹¹ Veri havuzu; İSAM, İBB Kültür AŞ. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi kuruluşları tarafından transkripsiyonu yapılan 100 sicil defterinde yer alan 54.593 mahkeme kaydındaki, esnaf gedikleri ile ilgili tespit ettiğimiz ve kullanılır hale getirdiğimiz 2.313 davayı kapsamaktadır. Tez kapsamında hazırlanan tüm grafik ve tabloların kaynağı, bilgilerin çok sayıda farklı sicil defteri içinde yer alan davalardan elde edilmesi nedeniyle bu şekilde anılacaktır.

Metin içerisinde bütüncül bir anlatı oluşturmak ve karşılaştırma yapabilmek için tüm parasal değerler kuruş cinsinden ifade edilmiştir. Bu bağlamda davalarda gedik fiyatlarının belirtilmesi için kullanılan akçe ve para değerleri “1 Osmanlı kuruşu=120 akçe=40 para” formülasyonu üzerinden hesaplanarak kuruş birimine çevrilmiştir.¹¹² Bu sayede gedik alım satım işlemleri çerçevesinde, gedik fiyatlarının zamana göre değişimlerinin karşılaştırması yapılabilmektedir. Gedik fiyatlarının geniş bir tarihsel aralık için analiz edilmesi nedeniyle nominal fiyatlar reel fiyatlara dönüştürülemediği.

Çalışma kapsamında gedik sahibi kişilerin mesleki mensubiyetleri ve cinsiyetleri hakkında genel bir oran hesaplaması yapılamamıştır. Bunun sebebi her davada kişilerin meslek bilgilerinin yer almaması, kadın ve erkeklerin miras veya hisseli gedik sahipliğinde ortak alım satım işlemleri yapmaları gibi kısıtlayıcı koşullar bulunmasıdır. Genel oranların hesaplanamamasının yanı sıra tespit edilebilen tekil örnekler üzerinden yapılan karşılaştırmalar ile mevcut işleyişteki eğilimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezin teorik çerçevesi, iktisadi gelişmeyi destekleyecek kurumların gelişmesi ile devletlerin ekonomik performansı arasındaki paralelliği vurgulayan Kurumsal İktisat Kuramı ile şekillenmiştir. Bu bağlamda esnaf gediklerinin tarihlendirilmesi ve tanımlanması hakkında literatürde yer alan görüşler, “kurumsal süreklilik” çerçevesinde tarihsel süreçte kurumların daha verimli hale evrilmeleri ekseninde incelenmiştir. Mahkeme kayıtlarında gedikler hakkında yer alan davaların; işlem maliyeti, mülkiyet hakları, piyasa dinamikleri argümanları ile analiz edilmesiyle geleneksel ekonomilerde kapitalist iktisadi gelişme dinamiklerine uyum sağlamak amacıyla ortaya çıkan özgün kurumlar olup olmadığı gedik kurumu örneği üzerinden tartışılmıştır.

¹¹² Şevket Pamuk, “Kuruş”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 26, Ankara, 2002.

2. BÖLÜM: GEDİK KURUMUNUN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE MAHKEME KAYITLARINA YANSIYAN İŞLEMLERİN ANALİZİ

Kadı Sicilleri, Osmanlı Devleti üzerine yapılan çalışmalarda toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki birçok konuda bilgi edinilebilen temel kaynakların başında gelmektedir. İktisat tarihi araştırmalarında da merkezi öneme sahip olan siciller üzerinde çalışırken, elde edilen verilerin noksanlıkları olabileceği ve kayda geçirilen kısımlar kadar bilgi sahibi olunduğu dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda gedik kurumu İstanbul Kadı Sicillerine yansıyan davalar üzerinden incelenirken, literatürde yer alan bilgiler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Bölümde incelenen 100 sicil defterinde gedikler ile ilgili 2.313 dava kurumun temel özellikleri; alım satım, kira, borç, miras, ortaklık, nöbetleşe kullanım, emanet, hasarlı dükkanlar, nakil ve kayıt işlemleri başlıkları altında özel olarak incelenmiştir.

2.1- Gedikli Dükkanlarda Alım Satım İşlemleri

Esnaf gediklerinin ele alınacak ilk özelliği alım satım işlemlerine konu olmasıdır. Esnafın gediğini kendi isteğiyle satabilmesinin yanı sıra borçlu olarak firar etmesi durumunda gedik devlet tarafından da satılabilmektedir. Satış işlemi öncesinde gediğini satmak isteyen esnafın borcu olup olmadığı araştırılıp ardından satış önceliğinin oğlu veya esnaf kalfasına verilmesi beklenmiştir.¹¹³ Bu bağlamda oluşturulan nizamın asıl gayesinin gediklerin alım satım yoluyla esnaf grupları dışına çıkmasının engellenmesi olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Gedik satış işlemlerine ait mahkeme kayıtları, belirli bir kalıp üzerinden tekrar etmektedir:

“bir bâb...dükkânı derûnunda mevcûde beyne’l-esnâf gedik ta’bîr olunur...âlât-ı lâzime-i ma’lûme akd-i âti’z-zikrin sudûruna değin bâ-hüccet-i şer’iye müstakillen mülküm olmağla ben ber-minvâl-i muharrer mâlik <<gedik>> olduğum gedik-i mezkûru tarafeynden icâb ve kabûlü hâvî şurût-ı müfside ve muvâza’adan ârî bey’-i bâtt-ı sahîh-i şer’î ve safka-i vâhîde ile...guruşa bey’ ü temlîk ve teslîm eylediğimde ol dahi ber-minvâl-i muharrer iştirâ ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabûl edip semen-i mezkûr...guruşu bana tamâmen def’ ü teslîm ben dahi yedinden ahz u kabz etmemle mebî’-i mezkûrun tağrîr ve gabnine müte’allika âmme-i da’vâdan tarafeynden her birimiz âharın zimmetini kabûlü hâvî ibrâ ve iskât eyledik ba’de’l-yevm gedik-i mezkûrda benim aslâ ve kat’â alâka ve medhalim kalmayıp müşteri-i merkûm ..mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sırfı olmuşdur dedikde gibbe ‘t-tasdîki’ ş-şer’î mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”¹¹⁵

Mahkeme kayıtlarında yer alan “beyne’l-esnâf gedik ta’bîr olunur...âlât-ı lâzime-i ma’lûme” kavramı satış işleminin alet edevatlar üzerinden yapıldığını göstermektedir. Seven Ağır, satılan “şey”in

¹¹³ Miyase Koyuncu, 18. Yüzyılın İkinci Yarısı Osmanlı Esnafı, İstanbul ve Bursa Örnekleri, **Doktora Tezi**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, ss. 275-276.

¹¹⁴ Ağır, **Rise And Demise**, s.7.

¹¹⁵ İKS, İM, 156, v. 21a-1.

yalnızca fiziki sermayeyi ifade eden alet edevat olmadığını, zira satış bedellerinin esnafın dükkanda bulundurduğu alet edevatların değerinden oldukça yüksek olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁶ Sıdkı ise gedik el değişimlerinde esnafın mesleği icra etmesi için gerekli olan alet edevatların her zaman verilmediğine dikkat çekmiştir.¹¹⁷ Bu bağlamda gedik satış işlemlerinin ustalık ve kullanım hakları devrini kapsamına rağmen açıkça yazılmadığı, somut bir devir göstergesi olan dükkan eşyaları üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Fakat aynı mekanda bulunan ve aynı tarihte satışı yapılan gediklerin fiyatlarının farklı olması, gedikin bağlı olduğu dükkan ile arasındaki bağlantının da devam ettiğini göstermektedir.

Tez kapsamında incelenen İstanbul Kadı Sicillerinde gedikler hakkında yer alan davaların %65'i gedik alım satım işlemleri ve bu işlemler çerçevesinde ortaya çıkan işleyiş ile ilgilidir. Bölümde belirlenen tarih aralığında gedik alım satımlarına konu olan 1.514 dava incelenerek belirli başlıklar altında gruplandırılmıştır.

Tablo 1. Gedik Alım Satım İşlemlerin Alt Başlıklara Göre Dağılımı, İstanbul (1670-1884)

Gedik Satışlarıyla İlgili İşlemler	İşlem Sayısı
Gedik Alım Satım İşlemleri	1.348
Gedik Satışlarına Yönelik İptal Talepleri	73
Satış İşlemlerinde Anlaşmazlıkları	49
Gedik Satış İşlemlerine Ait Diğer Kayıtlar	44

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Gediklerin alım satım işlemlerine konu olması ile birlikte kendi içinde dinamik bir piyasa oluşturduğu görülmektedir. Alım satım işlemleri başlığı altında gedik piyasalarındaki işlemlerin, esnaf gediklerinin çeşitleri ve sayılarına göre tablolastırılmasının ardından işlem sayılarının yoğunlaştığı esnaf grupları özelinde analizler yapılmıştır. Bu sayede belirlenen esnaf gruplarında yer alan işlem sayıları ve ortalama gedik fiyatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölümde alım satım işlemleri sonrasında ortaya çıkan problemler satış iptal talepleri, satış anlaşmazlıkları ve diğer başlıkları altında gruplandırılmıştır. İncelenen siciller üzerinde, daha sınırlı bilgi edinilebilen bu başlıklar altında konu kapsamında genel çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

¹¹⁶ Ağır, **Rise and Demise**, s. 3.

¹¹⁷ Ölen bir esnafın eşyalarının olmadığı durumlarda da gedik satışlarının yapılması bu iddiayı desteklemektedir. Bkz. Sıdkı, **Gedikler**, ss. 101-102.

2.1.1- Satış İşlemlerinin Analizi

Gedikler ile ilgili piyasa dinamiklerinin incelenebileceği en önemli verilerden biri alım satım işlemlerine ait mahkeme kayıtlarıdır. İncelenen sicillerde gedik alım satım işlemlerine ait çok çeşitli esnaf grubu kaydı olmasına rağmen işlemlerin yoğunlaştığı belirli meslek grupları bulunmaktadır. Davalarda yer alan tüm esnaf türlerine ait işlem sayıları genel manzarayı görebilmek için tablolastırılmış, işlem sayılarının yoğunlaştığı esnaf gedikleri ise özel olarak incelenmiştir. Bu bağlamda alt başlıklar altında incelenecek esnaf gedikleri; değirmen/fırın, kasap, bakkal ve tütüncü olarak belirlenmiştir. İncelenen esnaf gediklerinde; ortalama gedik fiyatları, hisseli/tam gedik satışları ve gedik fiyatlarının zaman içinde değişimi analiz edilmiştir. Aşağıdaki tabloda alım satım işlemlerine konu olan gedik sayıları meslek grupları özelinde sayısal olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Esnaf Gruplarına Ait Gedik Alım Satım İşlemleri Tablosu, İstanbul (1670-1884)

Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı	Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı
Değirmen / Fırın	412	Sucu	2
Kasap	336	Şirugahane	2
Bakkal	292	Tabancacı	2
Tütüncü	119	Tabib	2
Berber	56	Testereci	2
Şerbethane	42	Turşucu	2
Kazzaz/İpçi/İpekçi	41	Tütün Bıçakçı	2
Kuyumcu	22	Tütüncü ve Kahveci	2
Manav	20	Varilci	2
Tuhafçı ve Fincancı	18	Alacacı	1
Bostan/Bahçe	14	Aşçı ve Balık Tabeci	1
Kuruyemişçi	11	Aşçı ve Hoşafçı	1
Çörekçi	10	Aynacı	1
Çulha Tezgahı	9	Bağcı	1
Mumhane (Şemhane)	9	Bakırcı	1
Sabun	9	Bakkal ve Tütüncü	1
Bezzaz/Abacı	8	Bakkal ve Zeytinci	1
Bogasıcı	7	Baratacı	1
Kahvehane	7	Bezirhane	1
Sandalcı	7	Bıçakçı	1

Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı	Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı
Attar	5	Boyacı	1
Çörekçi ve simitçi	5	Buğday ve Arpa Döğücü	1
Horasancı	5	Cameşuyucu	1
Saka	5	Canbaz Ahır	1
Şekerci	5	Çorapçı	1
Terzi	5	Çörekçi ve Gözlemeci	1
Tülbentçi	5	Dolap	1
Yağcı	5	Ekmekçi İskemlesi	1
Yağlıkçı	5	Enfiyeci	1
Eskici	4	Enserci ve Hurdacı	1
Hazırcı/Esvabcı	4	Fıçıcı	1
Keresteci	4	Hallaç	1
Oturakçı	4	Hamam	1
Soğancı	4	Havlucu	1
Tuzcu	4	Helvacı	1
Yumurtacı	4	İğneci	1
Altıncı	3	İşkembeci	1
Çilingir	3	Kafesçi ve Doğramacı	1
Çukacı	3	Kalafatçı	1
Helvacı ve turşucu	3	Kapamacı	1
İmameci	3	Kaymakçı	1
Kadayıfçı ve Lokmacı	3	Kaynarıcı	1
Kalaycı	3	Kazancı	1
Kalpakçı	3	Kebapçı ve Çörekçi	1
Kavukçu	3	Kebeci	1
Kolancı	3	Ketenci	1
Kömürcü	3	Kirişçi	1
Limoncu	3	Kiseci	1
Nalband	3	Kumaşçı	1
Sarraç	3	Kunduracı	1
Simitçi	3	Nalbur	1
Astarcı	2	Nalçacı	1
Aşçı, Hoşafçı ve Kebapçı	2	Nimtenci	1

Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı	Gedik Çeşidi	İşlem Kaydı
Bozahane	2	Örücü	1
Camcı	2	Parçacı	1
Çömlekçi	2	Peynirci	1
Değirmen Taşı Dışleyici	2	Sandıkçı	1
Gözlemeci	2	Sarraf	1
Haffaf	2	Sirkeci	1
Havyarcı	2	Sütçü	1
Kadayıfçı	2	Takyeci	1
Kayıkçı	2	Taşçı	1
Kazgancı	2	Terlikçi	1
Kebapçı	2	Tığcı	1
Kebapçı ve Hoşafçı	2	Ütücü	1
Kürkçü	2	Yemenci	1
Meyhane	2	Yorgancı	1
Peynirci ve Yumurtacı	2	Zernişancı	1
Saatçi	2	Zeytinci	1
Saçakçı	2	Diğer	55
Sepetçi	2		

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere incelenen sicillerde toplam 140 farklı esnaf grubuna ait gedik çeşidi tespit edilmiştir. Diğer olarak adlandırılan grupta esnaf türü belirtilmeyen ve birden fazla sayıda gedik türünün aynı anda satışının yapıldığı işlemler bulunmaktadır. Satış işlemlerinin değirmen/fırın, kasap, bakkal ve tütüncü gediklerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda neden belirli meslek gruplarında gedik işlemlerinin yoğunlaştığı; dönemin tüketim alışkanlıkları, esnaf grubu gediğine sahip olmanın sınırlayıcı nizamları veya getiri sağlayan gediklere yönelik artan talepler ile ilişkilendirilebilir. Fakat bu argümanlar belirlenen tarihsel aralıktaki tüm sicillerin analiz edilememesi nedeniyle varsayım niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda farklı kaynaklardan belirli esnaf grupları özelinde tespit edilebilen toplam gedik sayıları, incelenen sicillerde yer alan işlem sayıları ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3. Belirli Meslek Gruplarına Ait Toplam Gedik Sayıları, İstanbul (1776-1841)¹¹⁸

Esnaf Grubu	Tarih	Belirtilen Tarihteki	Sicillerde Yer Alan Toplam İşlem Sayısı	Kapsadığı Mekan
Taşçı	1776	89	1	Asıtane-i Aliyye ve Bilad-ı Selase
Camcı	1742	93	2	Asıtane-i Aliyye ve Bilad-ı Selase
Basmacı	1726	27	0	Han
Karcı	1726	4	0	Asıtane-i Aliyye ve Bilad-ı Selase
Tülbentçi	1802	161	5	Asıtane-i Aliyye
Yağcı	1807	29	6	Asıtane-i Aliyye
Pirinççi	1711	16	0	Asıtane-i Aliyye
Saka	1802	217	5	Asıtane-i Aliyye ve Bilad-ı Selase
Berber	1821	295	56	Galata
Fesçi	1819	85	0	Asıtane-i Aliyye ve Galata
Çarhçı	1841	40	0	Han
Bürünek Bükücü	1788	104	0	Asıtane-i Aliyye ve Bilad-ı Selase
Enfiyeci	1807	40	1	Asıtane-i Aliyye
Kazzaz	1806	205	41	Bedesten-i Atık
Yorgancı	1831	286	1	Kapalı Çarşı
Bezzaz	1803	71	9	Asıtane-i Aliyye

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

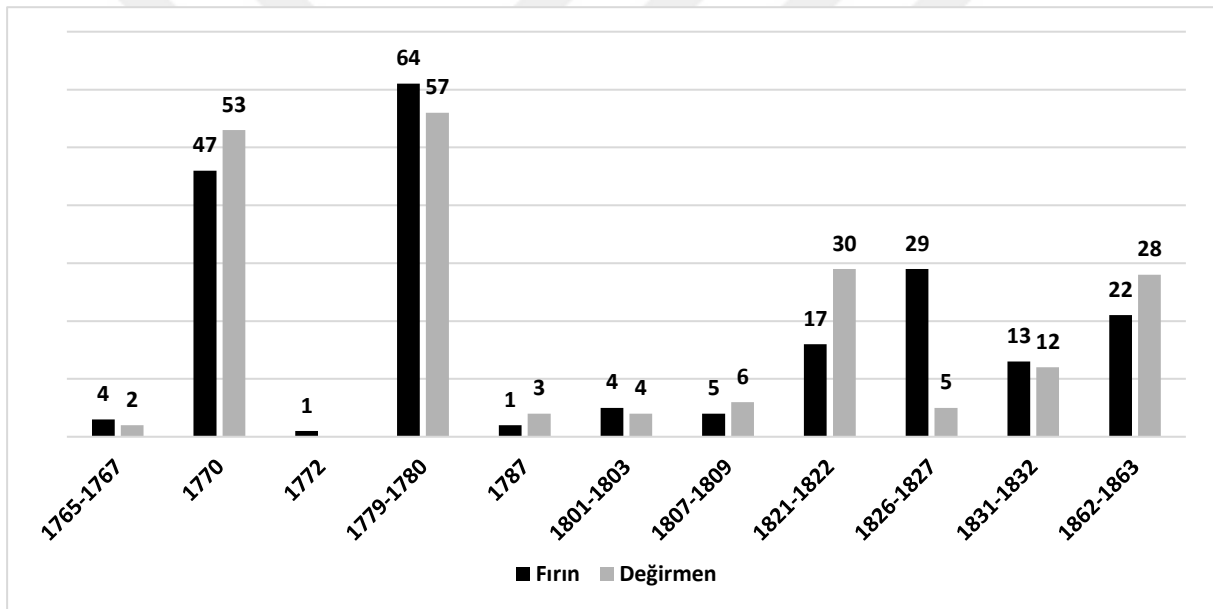
Tabloda görüleceği üzere, sicillerde yer alan gedik satışlarına ait işlem sayılarının mevcut gedik miktarı ile doğrudan bağlantısı bulunmamaktadır. Bu bağlamda gedik sayısı ve gediklerin piyasada işlem görme sıklıkları arasında bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Fakat incelenen siciller üzerinden elde edilen sınırlı verilerin, gedik piyasalarının dinamik olduğu esnaf gruplarını gösterdiği varsayımı yapılabilmektedir.

¹¹⁸ Taşçı ve camcı gedikleri için bkz. Yüksel Çelik, Murat Uluskan, “İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)”, **XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)**, Cilt: 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, ss. 241-244; Basmacı gedikleri için bkz. İKS, İM, 24, v. 37a-1; Karcı gedikleri için bkz. İKS, İM, 24, v. 25a-1; Tülbentçi gedikleri için bkz. İKS, İM, 78, v. 31a-1; Tülbentçi gedikleri hakkında başka bir dava üzerinde ise 160 adet olduğu belirtilmiştir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 40b-1; Yağcı gedikleri için bkz. İKS, İM, 94, v. 12b-1; Pirinççi gedikleri için bkz. İKS, İM, 94, v. 27a-1; Saka gedikleri için bkz. İKS, İM, 97, v. 5a-2; Berber gedikleri için bkz. İKS, İM, 137, v. 17a-2; Fesçi gedikleri için bkz. İKS, İM, 137, v. 26b-6; İKS, İM, 154, v. 55a-4; Çarhçı gedikleri için bkz. İKS, İM, 172, v. 23-2; İM, İKS, 172, v. 12-4; Bürünek bükücü gedikleri için bkz. İKS, İM, 56, v. 70a-1; Enfiyeci gedikleri için bkz. İKS, İM, 94, v. 6b-3; Kazzaz gedikleri için bkz. İKS, İM, 97, v. 53b-2; İKS, İM, 97, v. 54b-3; Yorgancı gedikleri için bkz. İKS, İM, 156, v. 54b-1; İKS, İM, 97, v. 14a-1.

Değirmen ve Fırın Gedikleri

İncelenen siciller içerisinde en fazla gedik alım satım işlemi, 412 adet ile değirmen ve fırın gediklerine aittir. Fırın ve değirmenler; değirmenlerde öğütülen tahılların kısa sürede maddi kazanç sağlanacağı ekmek haline dönüştürülmesi gayesiyle genellikle bir arada bulunmaktadır.¹¹⁹ Mahkeme kayıtlarında değirmen gediklerinin boyutları ve hisselerini belirtmek amacıyla kullanılan ve değirmen taşı anlamına gelen horos kavramı, değirmenin çalışması için gereken at sayısını da ifade etmektedir.¹²⁰ İncelenen davalarda 205 adet değirmen ve 207 adet fırın gedigi alım satım işlemi bulunmaktadır. Aşağıdaki grafikte fırın ve değirmen gediklerinin satışlarına ait verilerin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 2. Fırın ve Değirmen Gediklerinin Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1765-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

¹¹⁹ Salih Aynural fırın ve değirmenler için “entegre şirket” benzetmesi yapmıştır. Aynı zamanda, fırın ve değirmenlerin mekânsal birlikteliğinin 1568 tarihli bir ferman ile desteklendiğini de belirtmiştir: “Yukarıda belirtilen ve iyi korunan kasabalarda, her fırının yanında bir değirmen olması gerekliliğini belirtiniz. Bu resmi mektubumu aldığınız andan itibaren, her fırıncının, fırınının yanında bir değirmen inşa etmesini sağlayın. Eğer mümkünse, değirmenler, her fırının yanında ya da fırına yakın bir mevkii de inşa edilmeli. Fırıncılar, bağlı oldukları değirmenden unlarını almalı. Unun geri kalanıysa başka yerde inşa edilmiş ancak teslimat için fırıncıya bağlanan değirmenden alınmalı. Fırıncıların, kendilerine bağlı olmayan değirmenlerden, azıcık un bile almaları yasaktır.” Bkz. Salih Aynural, “İstanbul’un Değirmencileri ve Fırıncıları (1750-1840)”, Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (Ed.), *Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Akdeniz’de Bireyin Biçimlenmesi*, Çev: Hatice Aslı Tamaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 176.

¹²⁰ “İstanbul değirmenlerinde her bir horos taşı dört at tarafından döndürülmekteydi.” Bkz. Salih Aynural, “İstanbul Değirmenleri”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt: 6, 2015, s.77.

Fırın ve değirmen gediklerinin satış sayıları birbirleriyle bağlantılı olarak azalıp artmaktadır. İncelenen sicillerde fırın ve değirmen gedik piyasalarının 1770-1780 tarihleri arasında en hareketli zamanını yaşadığı, 1780 tarihinden 1820'lere kadar durgunlaşan gedik piyasalarının ise 1821 tarihinden itibaren tekrar canlandığı görülmektedir.

Değirmen ve fırın gediklerine yönelik talebin nasıl olduğu hususu ise tartışılacak başlıklardan bir diğerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle temel tüketim mallarının üretim ağının bir parçası olan ve dolayısıyla iâşenin karşılanmasında merkezi öneme sahip fırın ve değirmenlerde, gedik sahipliğinin diğer sektörlere göre daha sıkı bir denetim mekanizmasına sahip olduğu varsayımı tartışılabilir. Fırın ve değirmen gediği sahibi kişiler gediklerini satmak veya devretmek istediklerinde kendileri yerine mesleği devam ettirecek kişileri temin etmesi beklenmiş, dolayısıyla üretim işleyişinin aksaması ve yabancı kişilerin esnaf grubuna dahil olması engellenmiştir.¹²¹ Aynı zamanda incelenen 260 davada; 196 adet hisseli, 64 adet tam gedik satışı bulunduğu görülmektedir. Fırın ve değirmenlerde hisseli gedik satışlarının yoğunluğunun fazla olması kişilerin gedik sahipliğindeki riski bölüşmesi ile ilişkilendirilebilir. Aynural, çalışmasında fırın ve değirmen gediği sahibi olmanın yüksek kârlar sağlamamasının yanı sıra mensubu olan esnafın sürekli borçlu olma yükümlülüğünü de getirdiğini vurgulamıştır.¹²² Bu bağlamda fırın ve değirmen gediklerinin işleyiş mekanizmalarındaki sıkı kuralların mesleğe yönelik talepleri de daralttığı düşünülebilir. Örneğin; 1766 tarihli bir davada kapanan fırın gediğini işletecek kişinin bulunmasında zorluk yaşandığı görülmektedir.¹²³ Bu kayıt fırın ve değirmen gediklerinin iâşenin merkezinde yer almaları nedeniyle sayıca fazla olmalarına rağmen taleplerin sınırlı olduğunu kanıtlamaktadır.

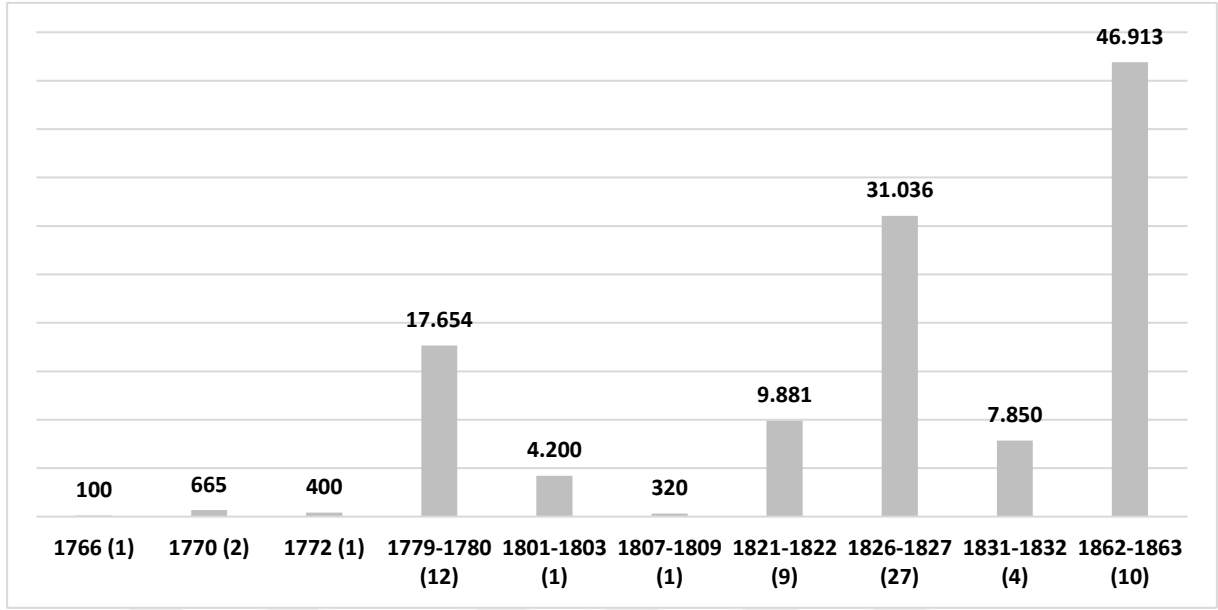
İncelenen davaların büyük bir oranında değirmen ve fırın gedik satışlarının eş zamanlı olarak gerçekleştiği görülmekte ve satış bedellerinden tekil olarak fırın veya değirmen fiyatının tespiti mümkün olamamaktadır. Bu nedenle fırın ve değirmen gedikleri için ortalama fiyat hesabı grafiği, yalnızca tekil alım satımların yapıldığı davalar üzerinden oluşturulabilmiştir. Aynı zamanda değirmen gediklerinin büyüklüklerinin farklı olması nedeniyle karşılaştırma, horos başına satış bedeli üzerinden yapılmıştır.

¹²¹ Aynural, **İstanbul'un Değirmencileri**, s. 187.

¹²² "Borçlu olmak, bir zanaatkarın işinde geçici olarak görebileceği bir durum değildi. Tam tersine, fırıncılar ve değirmenciler, sürekli olarak devlete ya da ruhsatlı tahl tüccarlarına büyük meblağlarda borçluydular...XVIII. yüzyılın sonları ila XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da bir değirmenci veya fırıncı olmak, kesinlikle karlı bir iş olmadığı gibi, kendi ekmeğini kazanan bir fırıncının ailesinin, onun ölümünden sonra çok muhtaç bir duruma düştüğünü düşünmemek de mümkün değil. Diğer bir deyişle, sistemin mükemmel bir şekilde işlemesi için kendilerini feda ettikleri de söylenebilir." Bkz. Aynural, **İstanbul'un Değirmencileri**, s. 209.

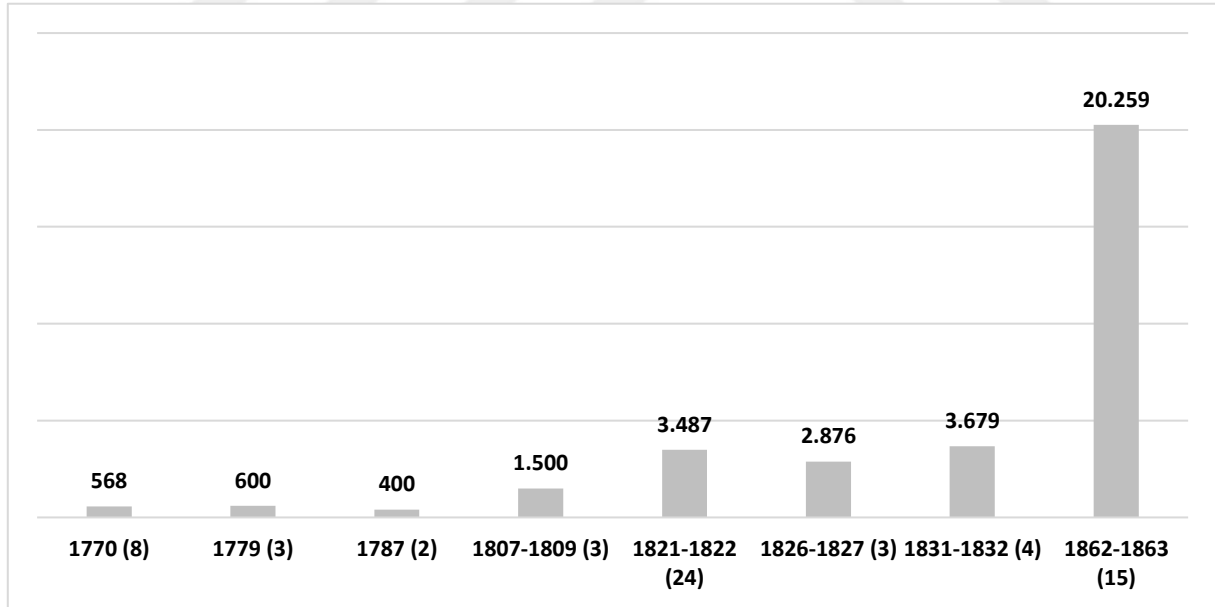
¹²³ "on sekiz aydan beri nizâm ustaları ma'rifetleriyle küşâd olmak için içine bir ekmekçi ustası vaz'ına sa'y-i belîğ olunmuş iken bir mu'temed kimesne zuhûr etmemekle alâ-hâlihi terk olunup" Bkz. İKS, İM, 25, v. 153-2.

Grafik 3. Fırın Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1766-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Grafik 4. Değirmen Gediklerinin Horos Başına Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1770-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Grafiklerde, değirmen ve fırın gedik fiyatlarının yaklaşık 100 yıllık aralıkta nominal değerlerinin oldukça fazla artış gösterdiğini gözlemlemek mümkündür.

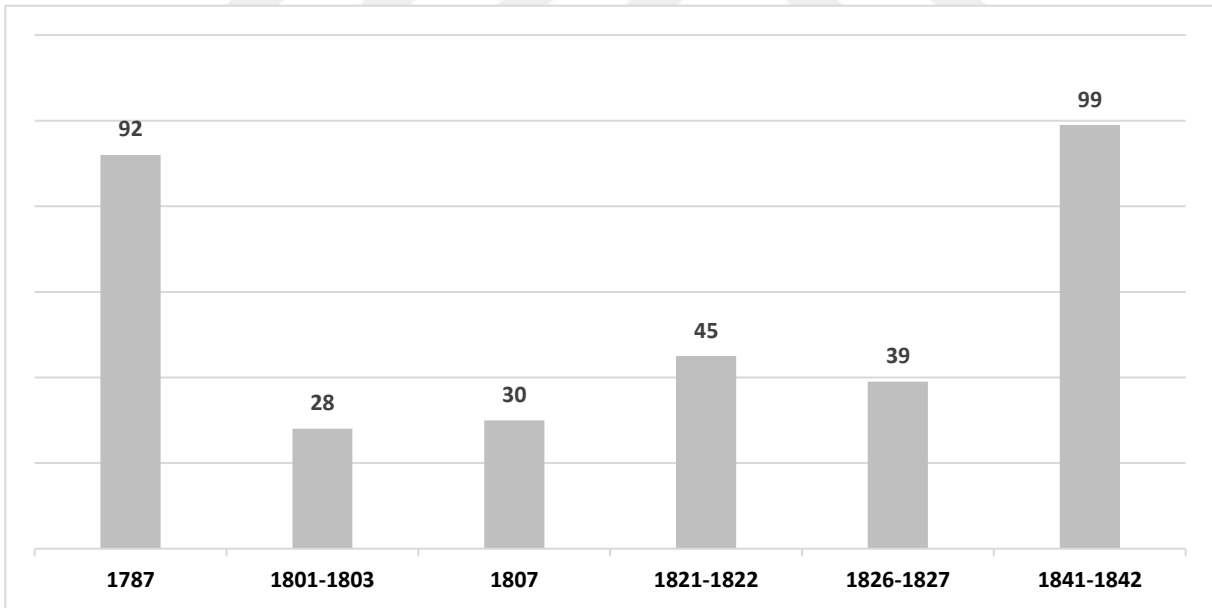
Kasap Gedikleri

Kasap esnafı iâşenin önemli bir bileşeni olan et ihtiyacının karşılanmasında görev almaktadır. Kasaplar celeplerin getirdikleri etleri satın alıp, salhanelerde kesimini yaptırarak halka satışında görevlidirler.¹²⁴ Diğer esnaf gediklerinden farklı olarak, kasap gediklerine ait satış işlemlerinin büyük bir oranında fiyat bilgisi verilmemekte ve satış işlemlerinde kullanılan “bey” ifadesi yerine bu davalarda genel olarak “feragat/ferağ” ibareleri yer almaktadır:

“bir bâb kasab dükkânı derûnunda mevcûde beyne'l-hıref gedik ta'bîr olunur âlât-ı lâzime-i ma'lûmenin bâ-temessük-ı mütevellî mutasarrıfı Hüseyin Beşe b. Ahmed meclis-i şer'-i münîrde medîne-i mezbûrede kassâbân esnâfının kethüdâları olup hâlâ Kasabbaşı Mehmed Emin Ağa tarafından vekîl olan Ebubekir Ağa hâzır olduğu hâlde esnâf-ı mezbûre yiğitbaşısı Feyzullah Usta b. Ahmed muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip ber-vech-i muharrer mutasarrıf olduğum âlât-ı mezkûremi hüsn-ı rızâ ve ihtiyârımla bâ-re'y-i mütevellî bedel-i ma'lûm mukâbelesinde mezbûr Feyzullah Usta'ya ferâgat ve kasr-ı yed edip fîmâ ba'd âlât-ı mezkûrede benim kat'â alâka ve medhalim kalmayıp mezbûr Feyzullah Usta'nın hakk-ı mufavvazı olmuştur”¹²⁵

İncelenen davalarda 333 adet kasap gediği alım satım işlemi bulunmaktadır. Bu işlemlerden 56 tanesi tam gedik satışı, 277 tanesi ise hisseli gedik satışlarıdır. Aşağıdaki grafikte saptanan gedik satış işlemlerinin yıllara göre sayısal dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 5. Kasap Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1787-1842)

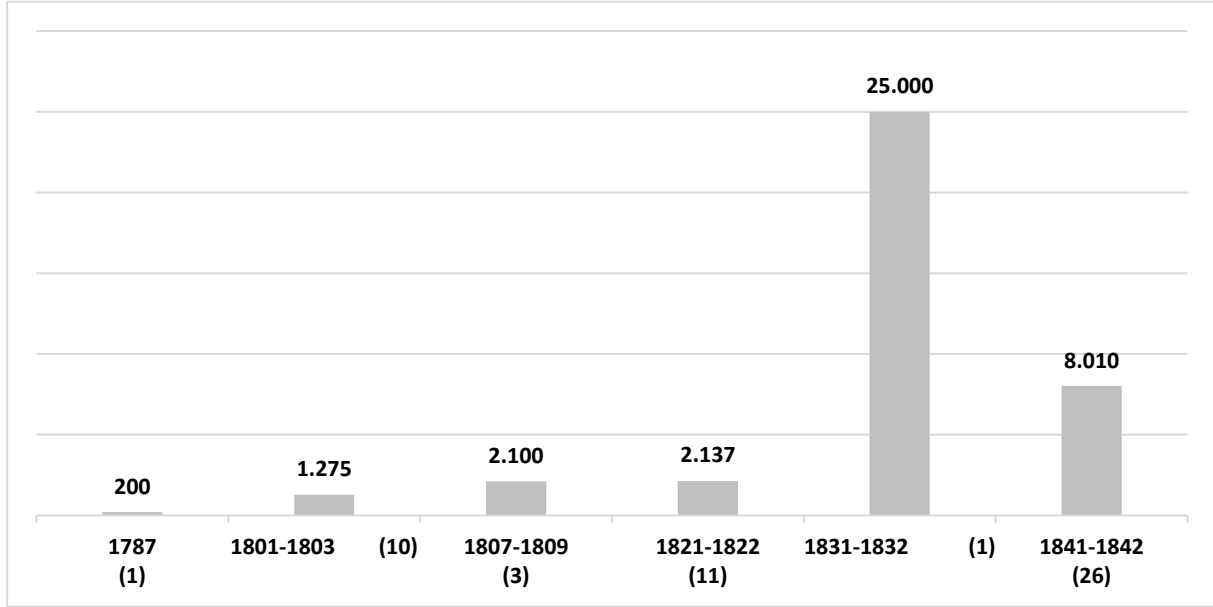
Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

¹²⁴ Ahmet Kal'a, “Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilatları”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985, ss.48-49.

¹²⁵ İKS, İM, 56, v. 26a-2.

Yalnızca 54 adet kasap gediğinin fiyatı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Aşağıdaki grafikte gediklerin ortalama fiyatı ve muhtelif yıllara ait kaç adet kasap gediği hakkında fiyat bilgisi elde edilebildiği gösterilmiştir.

Grafik 6. Kasap Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1787-1842)

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Kasap gediklerine ait tespit edilebilen fiyatların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. İncelenen verilerin sınırları nedeniyle ortalama fiyatlar hakkında genel bir çıkarım yapılamamaktadır.

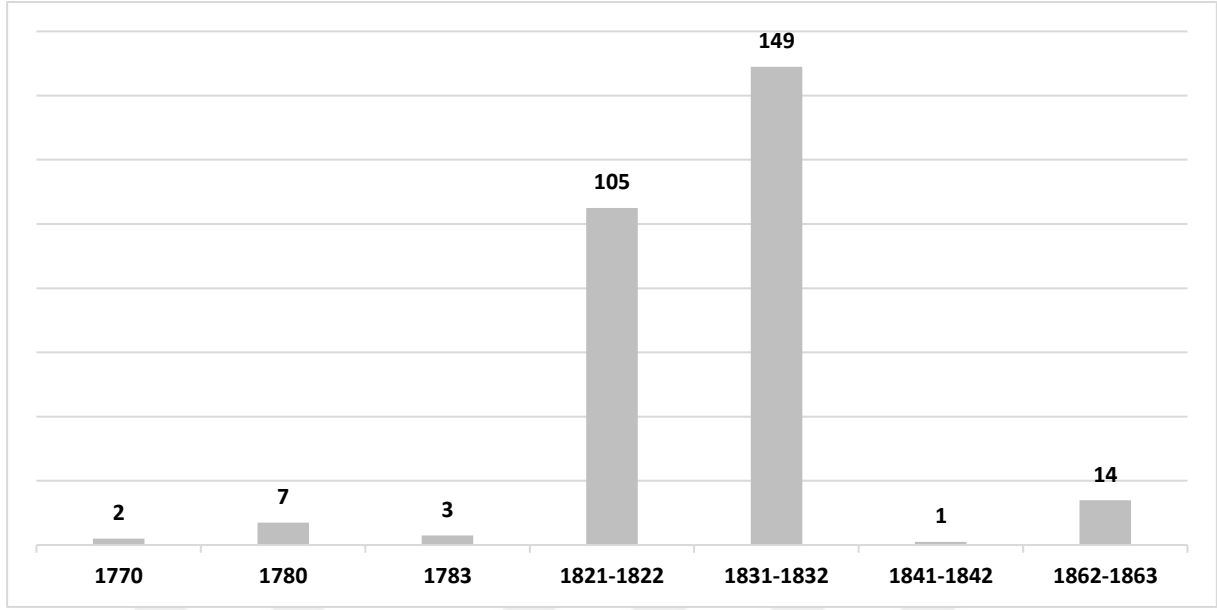
Bakkal Gedikleri

Bakkal esnafı iâşenin karşılanmasında merkezi bir öneme sahiptir. Bakkallar, diğer esnaf gruplarının bir arada bulunması amacıyla çarşılarda yer almasının aksine, birçok farklı mahalle ve köylerde dükkan açma iznini elde etmiştir.¹²⁶ İncelenen alım satım işlemlerinde 301 adet bakkal gediği satışı yapıldığı görülmektedir. Bu sayı içinde 289 adet işlem bakkal dükkanlarına, 12 adet işlem ise diğer bakkal gedik emtialarına aittir. Bakkal mağazaları ve bakkal mahzenleri, bakkal dükkanlarından farklı bir emtia grubu olarak ele alınmış, genel bir örneklem kümesi oluşturulabilmesi için yalnızca bakkal dükkanları değerlendirmeye alınmıştır.¹²⁷

¹²⁶ Bakkal esnafı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı İstanbulu'nda Bakkal Esnafı" (Fetihten 20. Yüzyıla İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı), **Osmanlı İstanbulu V (V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, Ed. Feridun M. Emece vd., İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018.

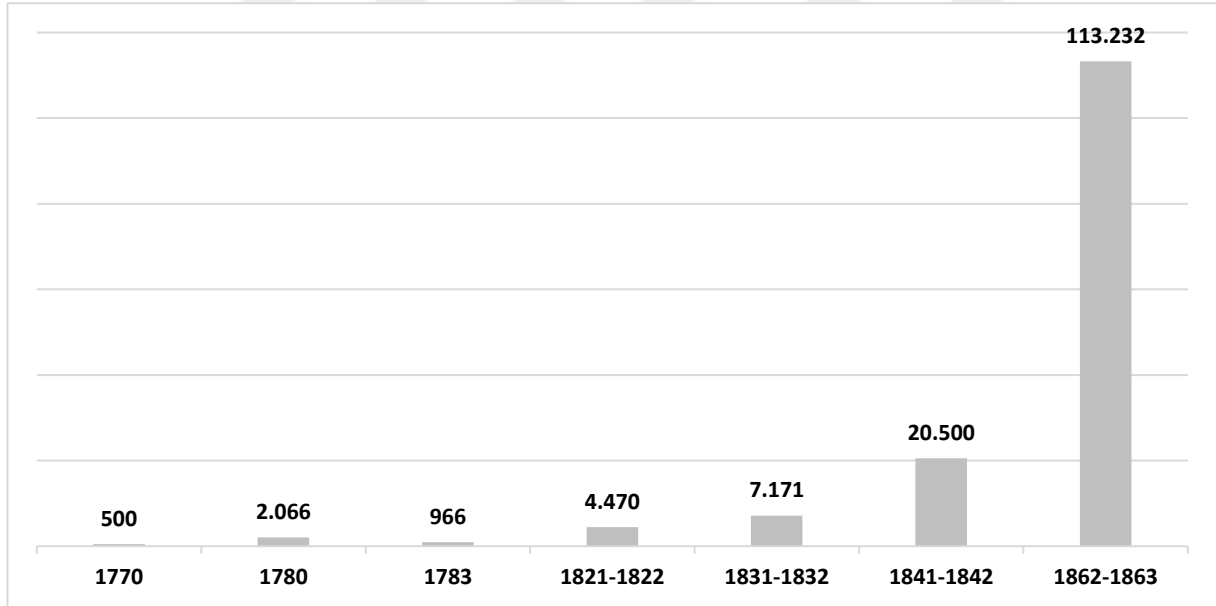
¹²⁷ Mağaza ve mahzenlerin dükkanlardan farklı bir emtia grubu olarak ele alınması bu konuda yeterli veriye ulaşılamamasından kaynaklanmıştır. Örneğin bir çalışmada esnaf mağazalarının bir çeşit depo görevi gördüğü ifade edilmiştir. Bkz. İbrahim Güler,

Grafik 7. Bakkal Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1770-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Grafik 8. Bakkal Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1770-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

İncelenen mahkeme kayıtları üzerinden oluşturulan bakkal gediklerine ait satış işlemlerinin sayısal oranlarının yer aldığı grafik, 1821-1832 yılları arasında satışların oldukça arttığını göstermektedir. Bakkal dükkanları alım satım işlemlerinde 244 adet hisseli, 41 adet tam gedik satışı yer almaktadır. Hisseli gedik satışlarının tam gedik satışlarından yaklaşık 6 kat fazla olması gedik sahibi olmanın maliyet yüksekliği, esnaf sayısındaki artış, bakkal gediklerine yönelik talebin fazlalığı gibi gerekçelere dayandırılabilir. Tarihsel süreç içerisinde bakkal gedik ortalama fiyatlarının ise genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Yaklaşık 100 yıllık aralıkta ortalama bir bakkal gedik fiyatı ise 11.111,5 kuruştur.

Tütüncü Gedikleri

Tütünlerin tüccardan alınmasının ardından, tüketime hazır hale gelmesini ve satışını sağlayan tütüncü esnafı, tütünün Osmanlı Devleti'ne ilk girişinde belirli yasaklar ile karşılaşmasına rağmen, 17. yüzyıldan itibaren hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.¹²⁸ Sicillerde tütüncü gediklerinin alım satımına ait 122 adet dava yer almaktadır. Davalarda 102 adet tütüncü dükkanı, 8 adet tütüncü mağazası, 9 adet tütüncü mahzeni, 3 adet tütüncü dükkanı ve mağaza işlemi kaydı bulunmaktadır. Bütüncül bir anlatım oluşturabilmek için yalnızca tütüncü dükkanı gedikleri analiz edilmiştir.

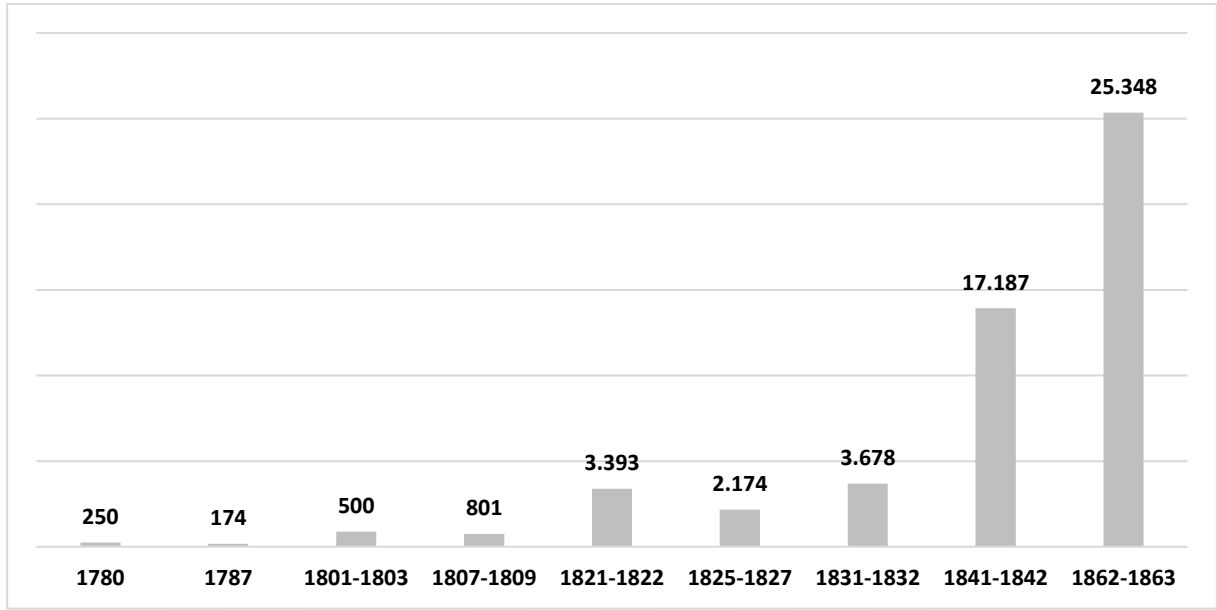
Grafik 9. Tütüncü Gediklerinde Satış İşlemlerinin Tarihsel Dağılımı, İstanbul (1780-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

¹²⁸ Fehmi Yılmaz, "İstanbul'da Tütüncü Esnafı", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret**, Fatmagül Demirel (drl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 408-409.

Grafik 10. Tütüncü Gediklerinin Kuruş Cinsinden Ortalama Fiyatları, İstanbul (1780-1863)

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

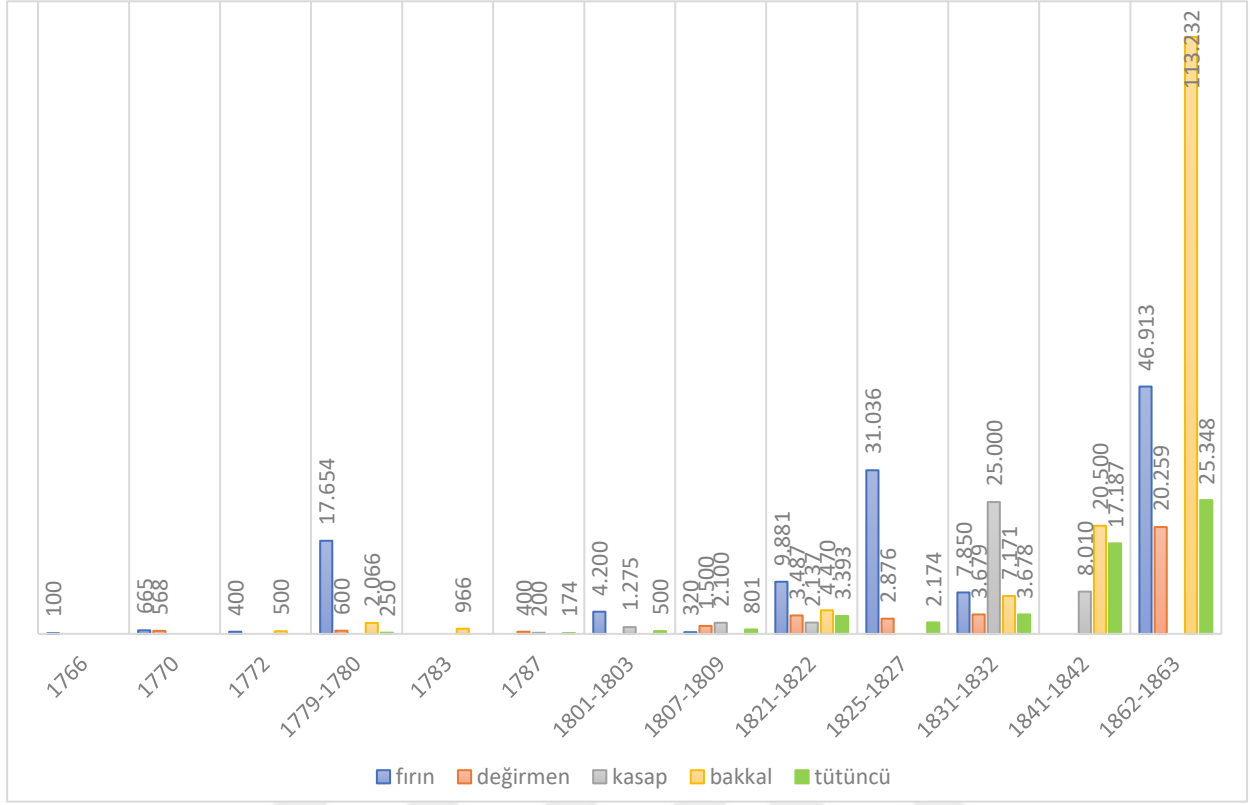
Tütüncü gediği satış işlemlerinin 1830 ve 1860'lı yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Tütüncü gediği fiyatlarının da incelenen diğer esnaf gedikleri gibi zaman içinde artış eğiliminde olduğu ve yaklaşık 80 yıllık bir sürekte 100 kat arttığı görülmektedir. Belirlenen tarihsel süreçte ortalama bir tütüncü gediği fiyatı 9.356 kuruştur.¹²⁹ 102 adet dükkan içinde 29 adet hisseli, 73 adet ise tam gedik satışı yapılmıştır. İncelenen diğer gedik türlerine kıyasla tütüncü gediklerinde hisseli gedik satışlarının oranı daha azdır. Bu bağlamda hisseli satışların artışı gedik fiyatlarının yükselmesi ile paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

Analiz Edilen Esnaf Gediklerinin Karşılaştırılması

İncelenen sicil defterlerinde alım satım işlemlerine yönelik davaların yoğunlaştığı değirmen/fırın, kasap, bakkal ve tütüncü gediklerinin genel özellikleri ve işlem yoğunlukları alt başlıklar altında tekil olarak analiz edilmiştir. Aşağıdaki grafikte ise gedik piyasalarının dinamik olduğu esnaf gruplarında, işlem gören gediklerin tarihsel süreçte geçirdiği fiyat değişimleri karşılaştırılmalı olarak gösterilmiştir.

¹²⁹ Ortalama fiyat hesabı yapılırken 1831-1832 yıllarına ait bir işlemde fiyat bilgisi yer almadığı için, 1862-1863 yılları arasındaki üç davada oran hesaplaması yapılamadığı için dahil edilememiştir.

Grafik 11. Fırın, Değirmen, Kasap, Bakkal ve Tütüncü Gediklerine Ait Kuruş Cinsinden Fiyatların Karşılaştırılması, İstanbul (1766-1863)

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.¹³⁰

18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaklaşık 100 yıllık süreçte, analiz edilen gedik piyasalarında işlem hacimlerinin artışı görülmektedir. Piyasalardaki genişlemeye paralel olarak gedik fiyatlarında genel artış eğilimi olduğu fakat fiyat yükselişlerinin esnaf gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1821-1827 tarihleri arasında en yüksek gedik fiyatının fırınlara ait olduğu görülürken, 1831-1832 tarihlerinde kasap gedikleri, 1841-1863 tarihlerinde ise bakkal gedikleri en yüksek piyasa değerine sahiptir. Gedik türlerindeki fiyat artışları; ilgili esnaf grubunda gedik sahibi olmanın daha esnek nizamlara sahip olması, dönemin tüketim alışkanlıkları, gedik sahipliği ve mesleki tecrübe arasındaki bağlantının zayıflığı vb. nedenler ile ilişkilendirilebilir. Fakat çalışma kapsamında incelenen davaların dönemde yer alan tüm mahkemelerdeki kayıtları

¹³⁰ Grafikte değirmen gediklerinin horos başına fiyatı gösterilmiştir. Değirmenlerdeki horos miktarlarının değişkenliği nedeniyle ortalama fiyat hesabı yalnızca bu şekilde yapılabilmiştir. Tüm verilerin bir arada değerlendirilebilmesi amacıyla değirmenlere ait horos başına ortalama fiyatların da grafikte gösterilmesine rağmen, boyutlarının hesaba katılamaması nedeniyle değirmenler karşılaştırılmalı analize dahil edilememiştir. Bu bağlamda fırın ve değirmen fiyatlarının birbirine orantılı olması ve tarihsel süreçte paralel olarak değişkenlik göstermeleri nedeniyle fırın gedikleri üzerine yapılan yorumlar değirmen gediklerini de kapsamaktadır.

kapsamaması, alım satım işlemlerinde kişilerin mahkemelere gitme sıklıklarının bilinmemesi gibi etkenler nedeniyle davalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde kesin yargılarda bulunulamamaktadır.

2.1.2- Gedik Satışlarına Yönelik İptal Talepleri

Gedik alım satım işlemleri konusunda incelenecek diğer bir husus gerçekleşen satış işlemlerinin iptali durumudur. Başlık altında gedik piyasalarında taraflar arası yaşanan problemler sonucu satış işlemlerinin iptal edilmesine yönelik talepler analiz edilerek, bu konudaki ana eğilimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen davalarda 73 adet mahkeme kaydı satış iptalleri ile ilgilidir. Kayıtlar iptal gerekçelerine göre sınıflandırılmış ve aşağıdaki tabloda sayısal olarak ifade edilmiştir.

Tablo 4. Gedik Satış İptallerinin Gerekçeleri, İstanbul (1670-1842)

İptal Gerekçesi	İşlem Sayısı
Sebebi Belli Olmayan Satış İptalleri	7
Şartlı Olarak Gerçekleşen Satışların İptali	13
Nizama Aykırı Yapılan Satışların İptali	8
Satış Bedeli Hakkında Yaşanan Anlaşmazlık Sonucu İptaller	5
Satış Bedelinin Ödenmemesi Nedeniyle İptaller	4
Satıcının Pişman Olması	5
Miras Kalan Gedikler Üzerinde Yapılan Satış İşlemlerine İtirazlar	7
Satılan Gediğin Kayıtlı Olmaması Nedeniyle Yapılan İptaller	5
Satılan Gediğin Teslim Edilmemesi	3
Diğer	16

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Satış iptallerine ait her kayıta işlemin neden iptal edildiğine dair bilgi yer almamakta, 7 davada yalnızca satışın iptal olduğu ve verilen paranın iadesinin yapılmasının kararlaştırıldığı görülmektedir.¹³¹ Satış iptallerinin gerekçelerinin belirtilmediği davalarda, taraflar arası problem yaşanmadığı veya davaya yansımadağı varsayımı yapılabilir.

Satış işlemlerinin iptalleri konusunda ilk gerekçe şartlı yapılan satış işlemlerinde şartların yerine getirilememesi nedeniyle işlemin iptal edilmesidir. Satışların yapılması yönündeki şartlara örnek olarak;

¹³¹ Belirtilen örneklerde satış iptallerinin yapılmasının ardından belirli bir süre geçmesine rağmen kişilerin satış bedellerini alamadıkları gerekçesiyle açtıkları davalar da yer almaktadır. Bkz. İKS, BM, 151, v. 74a-4; İKS, BM, 197, v. 32a-1; İKS, BM, 197, v. 42a-1; İKS, BM, 197, v. 80a-4; İKS, BM, 197, v. 91a-4; İKS, İM, 25, v. 133-4; İKS, GM, 580, v. 56b-5.

hizmet ve sadakatin devamlılığı, cariye satın alma, ölünceye kadar kişiye bakma, borcunu ödeyince gediği geri alma, satıcının borçlarını ödemek gibi gerekçeler görülmektedir.¹³²

Satış iptalleri yönündeki diğer bir gerekçe ise esnaf nizamlarına aykırı yapılan satışların iptali hususudur. Gedik alışverişlerindeki işleyişin kuralları esnaf nizamları çerçevesinde belirlenmiş ve gedik sahiplerinin belirlenen kurallara uyması beklenmiştir. Bu bağlamda incelenen sicillerde gedik satış işlemlerine yönelik esnaf grubu dışından kişilerin gediği satın alması, gediğin farklı bir akara ilave edilmesi, satış işleminin tehdit ile yapılması vb. gerekçeler ile iptal taleplerinin bulunduğu görülmektedir.¹³³

Alım satım işlemlerinin iptali konusunda açılan davalarda diğer gerekçeler ise satış işleminin ardından gediğin kayıtlı olmaması durumu nedeniyle işlemin iptalinin talep edilmesi¹³⁴, satış bedelini alıcıların ödeyememesi¹³⁵, satış bedeli konusunda taraflar arasında işlem sonrası yaşanan anlaşmazlıklar¹³⁶, miras kalan gedikler üzerinde yapılan satış işlemlerine yönelik itirazlar¹³⁷, satılan gediğin teslim edilmemesi¹³⁸ ve satış işleminin gerçekleşmesinin ardından satıcıların pişman olduklarını belirterek gediklerini geri almak istemeleridir.¹³⁹ Satış işlemlerinin iptal sebeplerinin gözlemlenebildiği diğer davalarda ise farklı tekil gerekçelerin öne sürülerek satışların iptal edilmesinin talep edildiği ve iptal sonrasında yaşanan problemler görülmektedir.¹⁴⁰

2.1.3- Satış İşlemlerinde Yaşanan Anlaşmazlıklar

Gedik satış işlemlerinin yapılmasının ardından, satış iptal taleplerinin yanı sıra taraflar arasında farklı anlaşmazlıkların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bölümde 49 adet dava incelenmiş ve satış sonrası ortaya çıkan problemler çerçevesinde kurumsal yapılanmanın, tarafların gedik el değişimlerindeki haklarını ne ölçüde koruduğu tartışılmıştır. Kişilerin satın aldıkları gedik üzerinde satış

¹³² İKS, EM, 182, v. 110a-3; İKS, İM, 56, v. 32a-1; İKS, ÜM, 531, v. 26b-3; İKS, İM, 78, v. 20a-3; İKS, GM, 580, v. 22a-3; İKS, İM, 78, v. 79b-2; İKS, İM, 94, v. 9b-2; İKS, İM, 172, v. 90-1; İKS, İM, 78, v. 45a-2; İKS, İM, 147, v. 29a-1; İKS, ÜM, 531, v. 17a-4; İKS, İM, 148, v. 21a-2; İKS, İM, 44, v. 34b-2.

¹³³ İKS, İM, 94, v. 12a-2; İKS, İM, 25, v. 163-1; İKS, İM, 78, v. 37a-2; İKS, İM, 78, v. 52a-3; İKS, İM, 94, v. 51b-1; İKS, İM, 94, v. 52a-3; İKS, İM, 24, v. 77b-1; İKS, İM, 56, v. 2b-2.

¹³⁴ İKS, İM, 78, v. 76b-1; İKS, İM, 94, v. 4a-2; İKS, İM, 94, v. 78b-4; İKS, İM, 148, v. 53a-3; İKS, İM, 148, v. 23b-1.

¹³⁵ İKS, İM, 94, v. 71b-2; İKS, İM, 94, v. 78b-2; İKS, İM, 94, v. 73b-4; İKS, İM, 94, v. 70a-2.

¹³⁶ İKS, İM, 78, v. 62a-1; İKS, İM, 172, v. 27-2; İKS, İM, 94, v. 34a-2; İKS, İM, 172, v. 68-1; İKS, İM, 137, v. 95a-1

¹³⁷ İKS, ÜM, 531, v. 76b-4; İKS, İM, 172, v. 101-2; İKS, İM, 148, v. 57a-1; İKS, ASM, 2, v. 25b-1; İKS, İM, 94, v. 17a-2; İKS, İM, 78, v. 74b-2.

¹³⁸ İKS, İM, 94, v. 39b-1; İKS, İM, 25, v. 163-2; İKS, DPM, 1, v. 87b-4.

¹³⁹ Pişman olduğu için satış iptali istenen 5 dava reddedilmiştir. Bkz. İKS, GM, 580, v. 22a-1; İKS, İM, 94, v. 16b-1; İKS, İM, 172, v. 24-1; İKS, İM, 94, v. 14a-1; İKS, İM, 94, v. 10b-4.

¹⁴⁰ İKS, İM, 197, v. 65b-3; İKS, GM, 580, v. 52a-5; İKS, İM, 94, v. 60b-4; İKS, İM, 94, v. 80b-5; İKS, BM, 46, v. 6a-1; İKS, BM, 150, v. 101a-2; İKS, İM, 94, v. 26a-1; İKS, İM, 25, v. 121-2; İKS, BM, 11, v. 3a-2; İKS, İM, 56, v. 3a-1; İKS, İM, 137, v. 98b-2; İKS, İM, 78, v. 23a-1; İKS, İM, 94, v. 7b-4; İKS, İM, 94, v. 16a-5; İKS, BM, 197, v. 41b-5; İKS, İM, 94, v. 46b-4.

sonrası ortaya çıkan problemler büyük ölçüde satış sözleşmelerinin işleyişindeki sorunları kapsamaktadır.

Tablo 5. Gedik Satışlarında Ortaya Çıkan Anlaşmazlık Gerekçeleri, İstanbul (1663-1840)

Anlaşmazlık Nedeni	Dava Sayısı
Gediğin Zapt Edilmesine Yönelik Şikayetler	16
Satış Sonrası Fiyat Anlaşmazlıkları	5
Başkasına Ait Gediğin Satılması	3
Satın Alınan Gediğin Teslim Edilmemesi	3
Esnaf Yetkililerine Yönelik Şikayetler	7
Diğer	15

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Satış işlemlerinin gerçekleşmesinden sonra taraflar arası ortaya çıkan anlaşmazlıklardan ilki, kişilerin gediklerini satmalarının ardından belirli bir süre geçtikten sonra satış işlemini inkar ederek gediklerinin zapt edildiğine yönelik şikayetlerdir. Kişilerin gedik tasarruflarının engellendiği yönündeki şikayetleri hisselerini sattıklarının ortaya çıkması¹⁴¹, gediklerini teslim almaları¹⁴², zapt eden kişinin belirli bir miktar para vermesi¹⁴³ ve iddianın asılsız olduğunun ortaya çıkması¹⁴⁴ ile çözüme ulaşmıştır. Benzer olarak satış sonrası kişilerin gediği teslim alamadıklarına yönelik şikayetler de bulunmaktadır.¹⁴⁵

Bir diğer ana eğilim ise satış işleminin yapılmasının ardından satıcıların gediklerini eksik fiyata sattıklarını iddia ederek satış bedeline ek ücret talep etmeleridir. Örneğin; değirmen gediği sahipleri satış esnasında değirmenin tamamının habbaz olduğunu sanarak eksik bedel ile satış yaptıklarını iddia etmişler ve alıcıların belirli bir miktar ek para vermeleriyle taraflar anlaşma sağlamışlardır.¹⁴⁶ Belirtilen örneğe ek olarak aynı problem üzerinde ortaya çıkan iki davada ise satıcıların işlem sonrası eksik fiyata sattıklarını iddia ettikleri davalarının reddedildiği görülmektedir.¹⁴⁷ Aynı zamanda alıcının gediği pahalı bir fiyata satın aldığı iddia ederek açtığı bir dava ile de karşılaşmıştır.¹⁴⁸

¹⁴¹İKS, İM, 78, v. 31b-1; İKS, İM, 78, v. 65a-3; İKS, İM, 148, v. 85b-1; İKS, İM, 12, v. 9b-7; İKS, İM, 44, v. 6a-2; İKS, GM, 580, v. 58b-5; İKS, İM, 56, v. 30b-2; İKS, İM, 148, v. 51a-1; İKS, İM, 25, v. 154-1; İKS, İM, 56, v. 34b-1.

¹⁴² İKS, İM, 25, v. 32-2.

¹⁴³ İKS, İM, 94, v. 62a-3; İKS, İM, 56, v. 12b-4; İKS, İM, 94, v. 20a-2; İKS, EM, 182, v. 113b-1.

¹⁴⁴ İKS, İM, 25, v. 187-2.

¹⁴⁵ İKS, İM, 78, v. 13b-3; İKS, İM, 137, v. 82a-2; İKS, İM, 94, v. 2a-2.

¹⁴⁶ İKS, İM, 148, v. 60b-2.

¹⁴⁷ İKS, İM, 78, v. 37a-1; İKS, İM, 56, v. 52a-1.

¹⁴⁸ İKS, İM, 92, v. 57b-1; İKS, İM, 78, v. 14a-2.

Gedik kurumunun işleyişinin denetlenmesi ve mevcut düzenin adil ve sorunsuz bir şekilde işleyebilmesinde esnaf yetkililerinin merkezi bir rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda gedik alım satım işlemlerinde yetkililerin gücünü kötüye kullanması, adaletsiz ve çıkar odaklı kararlar alması esnaf şikayetlerine konu olmuştur.¹⁴⁹ Örneğin; bir dava üzerinde Mehmed Beşe adlı kişi, satın aldığı hisse bedelinin 800 kuruş değerinde olduğunu fakat esnaf kethüdası Mustafa Ağa'nın 1800 kuruşa satın aldırarak 1000 kuruşunu kendi zimmetine geçirdiğini iddia etmiştir.¹⁵⁰ Benzer olarak başka bir dava örneğinde ise esnaftan bazı kişiler eski kethüdalarına, kendilerine gedik alması için para verdiklerini fakat gedik alımının ardından artan paraları kethüdanın teslim etmediğini iddia etmişlerdir.¹⁵¹

Satış işlemleri ile ilgili özel olarak incelenecek son husus, kişilerin başkalarına ait gediklerin satışını yapmalarına yönelik ortaya çıkan davalardır.¹⁵² Belirtilen davalarda alıcıların gedikleri satın almak için verdikleri ücretleri geri almaları ile taraflar anlaşma sağlamışlardır. Gedik sahipliğine yönelik asılsız iddiaların bulunması kurumsal eksiklikleri göstermektedir.¹⁵³ Bölümde bütüncül bir anlatım oluşturulamayacağı gerekçesi ile anlaşmazlıkların tamamı özel olarak tez metni içinde tartışılmamış, satış sonrasında taraflar arasında ortaya çıkan tekil problemler kaynak olarak eklenmiştir.¹⁵⁴

2.1.4- Gedik Satış İşlemlerine Ait Diğer Kayıtlar

Gedik satış işlemleri ile ilgili son olarak incelenen sicillerde ortaya çıkan diğer dinamiklerdeki genel eğilimler analiz edilecektir. Çalışmanın sınırlılıkları kapsamında davaların tekil incelemelerini yapmak yerine genel eğilimler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 6. Gedik Satışlarına Ait Diğer Davalar, İstanbul (1662-1884)

Dava Grupları	Dava Sayısı
Satış + Kira	6
Satış Bedelinden Doğan Borçlar	17
Miras Kalan Gediklerin Satışına İzin Verilmesi	19
İşlem Maliyetleri	2

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

¹⁴⁹ İKS, İM, 78, v. 66b-2; İKS, İM, 94, v. 71b-1; İKS, İM, 25, v. 221-2; İKS, BM, 92, v. 2b-1; “Sekkânbaşı bulunan müteveffâ Mustafa'nın, da vâ-yı mezkûrdan iki bin beş yüz guruşa sulh ol eğer sulh olmaz isen seni boğarım, deyü cebretmekle ben dahi kerhen sulh olmuş idim” Bkz. İKS, İM, 97, v. 141a-1.

¹⁵⁰ İKS, İM, 56, v. 15b-2.

¹⁵¹ İKS, İM, 78, v. 87a-1

¹⁵² İKS, GM, 580, v. 58a-3; İKS, İM, 148, v. 3b-2; İKS, RSM, 272, v. 4a-3.

¹⁵³ Kayıt işlemleri bölümünde bu husus ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

¹⁵⁴ İKS, İM, 94, v. 36b-1; İKS, ÜM, 531, v. 50b-6; İKS, İM, 78, v. 35a-2; İKS, İM, 94, v. 5b-3; İKS, ÜM, 531, v. 110b-3; İKS, İM, 78, v. 93a-3; İKS, İM, 78, v. 30a-1; İKS, ÜM, 531, v. 23b-4; İKS, İM, 25, v. 163-2; İKS, İM, 56, v. 24b-2; İKS, İM, 44, v. 28a-2; İKS, İM, 78, v. 8b-1; İKS, ASM, 2, v. 30a-1; İKS, İM, 148, v. 30b-4; İKS, BM, 197, v. 56a-5; İKS, BM, 172, v. 80a-1.

Bölümde öncelikli olarak satılan gediklerin tekrar eski sahipleri tarafından kiralanması hakkında beş adet dava ile karşılaşılmıştır.¹⁵⁵ Bu bağlamda gedik sahiplerinin neden bu işlemi yaptıklarına dair mahkemelerde bilgi verilmemiştir. Gedik sahiplerinin nakit ihtiyaçları doğrultusunda gediklerini sattıkları fakat işletmeye devam ettikleri çıkarımı yapılabilmektedir.

Satış işlemlerinde ortaya çıkan bir diğer olgu ise satış bedelinin ödenememesi nedeniyle ortaya çıkan 17 adet davadan oluşmaktadır.¹⁵⁶ Satıcıların gedik bedellerini alamadıkları yönündeki davalar; kişilerin ödeyeceklerine söz vermeleri, tarafların daha düşük bir meblağ üzerine anlaşma sağlamaları veya alıcıların gedik bedelini önceden ödemiş olduklarını ispat etmeleri gibi gerekçeler ile sonuçlanmıştır.

Başlık altında incelenecek son argüman ise miras kalan gediklerin satışına izin verilmesi konusunda ortaya çıkan davalardır. Konu ile ilgili mahkeme kayıtları 19 adet ile sınırlı olup, yalnızca Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil içinde yer almaktadır.¹⁵⁷ Davalarda yer alan kalıp ifade şu şekildedir:

"beyne'l-esnâf...gediği ta'bîr olunur...âlât-ı lâzime-i ma'lûme müteveffâ-yı merkûmun sağlığında bâ-temessük-i mütevellî bi'l-icâreteyn taht-ı tasarrufunda olup ba'de fevtihî sığâr-ı merkûmuna hasbe'l-âde islâsen intikâl edüp lâkin gedik-i mezkûrun âlâtı mürûr-ı ezmine ile telef ve zâyi' olacağı zâhir ve bedîdâr olup ol-vechile bekâsı sığâr-ı merkûmûn haklarında muzır ve gayr-ı müfîd olduğundan mâ'adâ sığâr-ı merkûmûnun nafaka ve kisveye dahi eşedd-i ihtiyâçları olmağla sığâr-ı merkûmûnun âlât-ı gedik-i mezkûru bedel-i misli ve bâ-re'y-i mütevellî âhara ferâğ ve bedeli ahz ü kabz birle i'mâl ve istirbâh olunup hâsıl olan ribhiyle infâk ve iksâ olunmak sığâr-ı merkûmûn haklarında her vechile enfa' ve evlâ olduğuna binâen...guruş mukâbelesinde âhara ferâğa izin taleb şü'd"

Gedik piyasalarında işleyişe yönelik dikkat çeken son dinamik, satış işlemlerinde ortaya çıkan işlem maliyetleridir. Örneğin bir davada kayıkçı gediklerinin satışının yapılmasının ardından esnaf yetkililerinin bu satış işleminden belirli miktarlarda ücret aldığını gözlemlemek mümkündür.¹⁵⁸ Sebzeci esnafına ait başka bir dava örneğinde ise, her gedik satışında kethüdaya 3 kuruş verildiği belirtilmiştir.¹⁵⁹ Bu durum gedik işlemlerinde tarafların işlem ücretlerinden kaçmak için kendi aralarında gedik

¹⁵⁵ İKS, İM, 44, v. 37a-1; İKS, İM, 44, v. 55a-2; İKS, İM, 44, v. 60b-2; İKS, İM, 25, v. 156-2; İKS, BM, 150, v. 106b-2; İKS, İM, 25, v. 139-1.

¹⁵⁶ İKS, İM, 78, v. 19b-2; İKS, İM, 78, v. 22a-1; İKS, ÜM, 531, v. 102b-3; İKS, GM, 580, v. 35a-5; İKS, İM, 78, v. 3a-3; İKS, BM, 397, v. 13a-3; İKS, BM, 197, v. 30a-3; İKS, ÜM, 531, v. 45b-3; İKS, İM, 156, v. 73a-4; İKS, İM, 172, v. 76-4; İKS, BM, 397, v. 5a-4; İKS, HM, 3, v. 43-2; İKS, İM, 78, v. 47a-3; İKS, İM, 25, v. 108-1; İKS, İM, 94, v. 37a-4; İKS, İM, 94, v. 18a-4; Satış bedelinin taksitle ödenmesi kararlaştırılması hk. bkz. İKS, İM, 78, v. 20b-1.

¹⁵⁷ İKS, EHM, 673, v. 23-1; İKS, EHM, 673, v. 36-2; İKS, EHM, 673, v. 40-1; İKS, EHM, 673, v. 49-1; İKS, EHM, 673, v. 96-2; İKS, EHM, 673, v. 58-1; İKS, EHM, 673, v. 67-1; İKS, EHM, 673, v. 73-1; İKS, EHM, 673, v. 93-1; İKS, EHM, 673, v. 97-2; İKS, EHM, 673, v. 102-1; İKS, EHM, 673, v. 114-1; İKS, EHM, 673, v. 123-1; İKS, EHM, 673, v. 140-2; İKS, EHM, 673, v. 142-2; İKS, EHM, 673, v. 143-2; İKS, EHM, 673, v. 144-1; İKS, EHM, 673, v. 54-3; İKS, EHM, 673, v. 10-2.

¹⁵⁸ "gedik mutasarrıflarından biri fevt oldukda gerek Davudpaşa İskeleyi'nden ve gerek âhardan müteveffânın yerine tâlib olan kimesneden yetmiş guruş ahz ve kırk guruşunu müteveffânın techiz ve tekfin ve sair umûr-ı lâzimesi'çün veresesine ve on guruşunu başkethudâya verip ve on guruşunu dahi bazı umûr-ı lâzime için orta sandığına vaz' ve bâkî kalan on guruşu kethudâ ve ihtiyâr ustalar beyenlerinde tevzî' olunmak mu'tâd ve nizamımızdan olup" Bkz. İKS, İM, 33, v. 15b-1.

¹⁵⁹ "bir küt'a i'lâmî mantûkınca öteden berû kethüdâımız olanlara rûz-ı Kasım'da bir def'a elli guruş ve rûz-ı Hızır'da dahi kezâlik bir def'a elli guruşu ve iktizâ ettikçe vukû' bulan beher loncamızda üçer guruş ve dükkân gediği bey' olundukça üçer guruş verilegelip bunlardan mâ'adâ avâ'id nâmiyla ziyâde nesne mutâlebe olunduğu yoğiken" Bkz. İKS, İM, 56, v. 11b-1.

işlemlerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. İncelenen sicil defterlerinde doğrudan böyle bir davaya rastlanılmamış olmasının yanı sıra tarafların kurumsal sınırların dışına çıkma eğiliminin yoğunluğu bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.

2.2- Gedikli Dükkanlarda Kiracılık İlişkileri

Bu bölümde gedik kurumu ile birlikte mülk sahibi (kişi/vakıf) ve kiracı konumundaki esnafın dükkan üzerindeki kullanım haklarının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler kiracılık ilişkileri üzerinden tartışılmıştır. İncelenen sicil defterlerinde gedik kira işlemlerine ait 198 dava yer almaktadır. Gedik kira işlemlerine yönelik ulaşılabilen mahkeme kayıtları ihraç veya zam talepleri, gedik kiralama işlemleri ve kurumsal eksiklikler başlıkları altında gruplandırılarak analiz edilmiştir. Gedikli dükkanlarda kira işlemlerini incelemeyen önce katmanlı kiracılık ilişkilerini analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda gedikli bir dükkan üzerinde farklı formülasyonlarda şekillenebilen kiracılık biçimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Gedikli Dükkanlarda Katmanlı Kiracılık İlişkileri

Dükkan Mülkiyeti	1. Kiracı	2. Kiracı	3. Kiracı
Özel	Gedik Sahibi Esnaf		
Özel	Gedik Sahibi Esnaf	Gedik Kiracısı	
Vakıf	Gedik Sahibi Esnaf		
Vakıf	İcareteyn Mutasarrıfı	Gedik Sahibi Esnaf	
Vakıf	İcareteyn Mutasarrıfı	Gedik Sahibi Esnaf	Gedik Kiracısı

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Kiracılık ilişkilerinin zamanla neden çok katmanlı bir yapıya evrildiği üzerinde tartışılması gereken konulardan biridir. Kurumsal kira anlaşmalarının gedikler ile birlikte giderek karmaşık bir hale dönüşmesinin nedenleri üzerine birkaç varsayımda bulunulabilir. Örneğin; çok katmanlı kiracılık yapılarının esnaf içinde dükkanlar üzerinden kâr elde etme potansiyelini arttırması, ustalara ek gelir elde etme imkanı sağlaması, esnafılık meziyeti olmayan kişilerin veya kadınların kira gelirini yatırım amaçlı kullanabilmesi gibi ihtimaller karmaşık ilişkilerin sağladığı faydalar olarak yorumlanabilir. Belirli bir dönemden itibaren ise gedikler vakıflara teberru edilerek, vakıftan icareteyn usulü ile kiralanmaya başlanmış ve bu sayede gediklerin vakıflara geri dönüşü kolaylaşmıştır.¹⁶⁰ Akarlı, gediklerin vakıflara

¹⁶⁰ Koyuncu, **Dilemma**, s. 454; Sicillerde konu ile ilgili yer alan dava örnekleri için bkz. İKS, İM, 94, v. 13a-2; İKS, İM, 94, v. 13a-3; İKS, İM, 94, v. 47b-1; İKS, İM, 148, v. 42b-3; İKS, İM, 148, v. 42b-4; İKS, İM, 148, v. 79a-1; İKS, İM, 172, v. 107-1.

bağışlanması ve esnaf tarafından tekrar kiralanmasının bu karmaşık ilişkilere bir katman daha eklediğini belirtmiştir.¹⁶¹

18. yüzyılda Osmanlı esnafının kiracı konumunda olduğu dükkanların büyük bir oranı vakıf mülkiyetindedir ve dükkan kiralari vakıf gelirlerinin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır.¹⁶² Bu bağlamda dükkan değer artışının gedik sahiplerine geçmesi, vakıf gelirlerini azaltan kamusal bir problemin de doğmasına sebep olmuş ve esnaf dükkanlarında değişen kiracılık ilişkileri kümesi doğrudan sosyal düzeni etkilemiştir. Vakıf mülklerinin kiralanma usulü öncelikle icare-i vahide veya tek kira sistemi denilen kiracılık sözleşmesi ile şekillenmiştir. İcare-i vahide ile kiralamalarda kira sözleşmeleri kısa süreli, kiracının hakları ve dükkan üzerindeki sorumlulukları da oldukça sınırlıdır. 16. yüzyıldan itibaren ise vakıf mülklerinin tamir ve amortisman masraflarının kiracı tarafından karşılandığı ve kiracının ömür boyu tasarruf imkanını elde ettiği icareteyn/çift kira sistemi uygulaması yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda esnafın kiracı olduğu dükkanlarda hak sınırlarının genişlemesinin ilk adımı icareteyn sözleşmeleriyle atılmıştır. İcareteyn ile birlikte artık kiracı esnaf dükkan üzerinde ömür boyu kiracılık ve sabit kira bedeli haklarını elde etmiştir.¹⁶³ İcareteyn sözleşmelerine ek olarak esnafılık kurumunda gediklerin ortaya çıkması ile birlikte ise esnaf kirasını düzenli ödediği müddetçe dükkandan ihraç edilmeme, sabit kira, rehin verebilme, miras sınırlarının genişlemesi vb. hakları elde etmiştir.¹⁶⁴

İncelenen davalarda gedikli dükkanların büyük bir oranının icareteyn usulü ile kiralanmış olmasının yanı sıra icare-i vahide ile kiralama örnekleri ile de karşılaşılmaktadır. İcare-i vahide ile kiralanmış dükkanlarda gedik sahibi esnafın sahip olduğu hakların çok daha sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin gedikli dükkanlarda; icareteyn ile kiralama işlemlerinde mülk mutasarrıfının kiracıyı çıkarma hakkı bulunmazken¹⁶⁵ icare-i vahide ile kiracı olan esnafın, mutasarrıfın ihraç talebine karşılık gediğini

¹⁶¹ Engin Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1850", A. Pottage ve M. Mundy (Ed.), **Law, Anthropology and the Constitution of Social, Making Persons and Things**, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004, s. 195.

¹⁶² Yediyıldız, **XVIII. Asır**, s. 11.

¹⁶³ Bahaeddin Yediyıldız icareteyn uygulamasını, vakıfların devamlılığını sağlamak için geliştirilen bir "şer'i hile" olarak nitelendirmiştir. Bkz. Yediyıldız, **age.**, ss. 19-23.

¹⁶⁴ Ağır ve Yıldırım çalışmalarında gediklerin icareteyn sözleşmelerinden en büyük farkının kurumsal esneklik olduğunu vurgulamışlardır. Bkz. Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, ss. 238-239; Aynı zamanda gedik sahibi kiracının kirasını ödememesi durumunda direkt olarak ihraç edilmediği öncelikle mutasarrıfların biriken kira borçlarını talep ettiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 172, v. 79-3; İKS, İM, 172, v. 21-2; İKS, ASM, 2, v. 69a-2; İKS, İM, 94, v. 82a-3; İKS, İM, 94, v. 19b-4; İKS, GM, 580, v. 26a-2.

¹⁶⁵ "esnâf-ı mezkûra mahsûs olan dekâkîn ashâbı olan kimesneler ve dekâkîn ve odalarının kirâlarını bilâ-rencide edâ ettikçe emr-i âlişâna mugâyir kirâlarını ziyâde etmek için birer bahâne ile gedik ashâbını ihrâc teklîfiyle rencide ve remide etmeyip ve âhar esnâf iskân olunmamak ve nizâm-ı mezkûr düstûrî 'l-amel olmak için mufasssalan fermân-ı âlişân sâdır olmağın" Bkz. İKS, İM, 78, v. 69a-2.

gerekçe göstermesi kabul edilmemiştir.¹⁶⁶ Aynı zamanda icare-i vahide ile dükkanda kiracı olan gedik sahiplerinin dükkân kiralara zam yapıldığına dair örnekler de bulunmaktadır.¹⁶⁷

2.2.1- Gedik Sahibi Kiracıya Yönelik İhraç veya Zam Talepleri

İncelenen davalarda sabit kira bedellerinin artırılmaması ve gedik sahibi kiracının kirasını düzenli ödediği müddetçe dükkandan çıkartılamaması¹⁶⁸ dükkân mutasarrıfları ve gedik sahipleri arasındaki anlaşmazlıkların temelini oluşturmaktadır. Dükkân kiracısı olan esnafın, dükkana gedik alabilmesi için mülk sahibinden izin alması gerekmektedir.¹⁶⁹ Gedik sahibi kiracının kira artırımının ve dükkandan ihracının yasaklanmasına yönelik imtiyazları elde edebilmesi için gediğinin “*muteber ve mukayyed*” olması temel kıstaslardır.¹⁷⁰ Gedikli dükkânlardan kiracıların çıkmasının örneklerini gördüğümüz durumlar ise dükkân sahibinin dükkânı farklı akara dönüştürme talebi¹⁷¹, kira bedellerinin ödenmemesi¹⁷², dükkânın işlememesi¹⁷³ veya halkın rahatsızlığı¹⁷⁴ sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat belirtilen nizamın aksine dükkân mutasarrıflarının farklı gerekçeleri öne sürerek gedikli kiracıların ihracını talep ettiği davalar ile de sıklıkla karşılaşmıştır. Bu bağlamda dükkân sahiplerinin ihraç taleplerine yönelik ilk gerekçeleri dükkana kendilerinin ihtiyacı olduğunu belirterek gedikli kiracıların dükkânı tahliye etmelerine yönelik talepleridir.¹⁷⁵ Aynı zamanda dükkân mutasarrıfının bir gerekçe göstermeden gedik sahibi kiracının sözleşmesini fesh ederek dükkandan çıkmasını talep ettiği yönündeki davalara da rastlanılmaktadır.¹⁷⁶ Belirtilen ihraç talepleri karşısında kiracıların gedikleri olması nedeniyle davalar reddedilmiştir. Benzer olarak icareteyn mutasarrıfının gedikli kiracıyı ihraç ile tehdit ederek belirli bir miktar parayı zorla aldığı¹⁷⁷ ve gediğin kayıtlı olmadığını iddia ederek kiracının dükkandan ihracının talep edildiği¹⁷⁸ davalar da bulunmaktadır.

¹⁶⁶ “*icâre-i vâhide ile icâr ve isticâr olunan akâr-ı mevkûfe derûnlarında olunup ber-vech-i meşrûh isticâr olunan gediklerin mahallerinden müstakır olması gedikler hakkında karârgâr olan şürût-ı müstahsene-i mer’iyyede dâhil ve mu’teber olmadığına mebnî şer’an ve kânûnen müvecceh ve mültefet olmamağla iltifât olunmayıp*” Bkz. İKS, ASM, 2, v. 61b-2.

¹⁶⁷ İKS, İM, 148, v. 17b-1; İKS, İM, 172, v. 91-4; İKS, İM, 137, v. 75b-1; İKS, İM, 172, v. 75-3.

¹⁶⁸ “*gedikleri evkâf-ı celile-i mezkûre müstegallâtından olan dekâkin sâhibleri kirâ-yı kadîmesini bilâ-ezâ velâ-cefâ vakt ü zamaniyla aldıkda gedik mutasarrıflarını kirâ artırmak ve âhar bahâne ile ihrâclarına ve dekâkin-i mezkûrenin ba’zı mahallerini ber-vech-i muharrer menzillerine ilâveye tasaddî olunmamak evkâf-ı mezkûrenin bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mer’î ve mu’teber nizâmından*” Bkz. İKS, İM, 172, v. 187-2.

¹⁶⁹ İKS, İM, 172, v. 6-1.

¹⁷⁰ Dükkân sahibinin ihraç talebi karşısında kişinin gediğinin kayıtlı olmaması nedeniyle ihraç edildiği davalar için bkz. İKS, İM, 78, v. 36a-1; İKS, İM, 148, v. 70a-3; İKS, İM, 78, v. 44b-1.

¹⁷¹ “*berber dükkânı ashâbı mutasarrıf olduğu dükkânı âhar akâra tebdil murâd ettikde esnâf-ı sâ’ire misillü gediği âhar mahalle nakl olunmak bâ-emr-i âlî şürût-ı mer’iyyelerinden*” Bkz. İKS, İM, 56, v. 14a-3; “*duhâncı gediği âlât-ı lâzimesi âhar mahalle naklolunmak duhâncı esnâfinin şürût-ı mer’iyyelerinde*” Bkz. İKS, İM, 78, 54b-1.

¹⁷² İKS, İM, 56, v. 48b-2.

¹⁷³ İKS, İM, 56, v. 33a-2.

¹⁷⁴ İKS, İM, 25, v. 211-2.

¹⁷⁵ İKS, İM, 78, v. 42a-2; İKS, İM, 148, v. 54b-4.

¹⁷⁶ İKS, İM, 78, v. 2a-4; İKS, İM, 148, v. 86a-3; İKS, İM, 172, v. 96-2.

¹⁷⁷ İKS, İM, 56, v. 30b-1.

¹⁷⁸ İKS, İM, 78, v. 46b-1.

Norm olarak gedikli dükkanlarda, gedik sahibi kiracının vefatı üzerine varislerinin kiracılığa devam etmesine izin verilmektedir.¹⁷⁹ Fiili durumda ise miras kalan gediklerde varislerin kiracılığa devam etme talepleri karşısında mutasarrıf ve gedik varisleri arasında problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin; bir davada gedik varislerinin, dükkan mutasarrıfı tarafından dükkana kendi ihtiyacı olduğu gerekçesini öne sürerek çıkartıldığı ve başka bir dükkanın daha yüksek bedel ile kiralandığı görülmektedir. Bu durum karşısında varisler dükkandaki gediklerini gerekçe göstererek kendilerine eski dükkanın kiralanmasını talep etmişlerdir. Sonuç olarak, ilk dükkanın yıkılması neticesinde kişilerin gedikleriyle birlikte diğer dükkana yerleştikleri ve tekrar dükkan inşa taleplerinin meşru olmadığı eğer kendileri gediksiz bir dükkan tedarik ederlerse gediklerini oraya taşıyabilecekleri belirtilmiştir.¹⁸⁰ Dükkan mutasarrıfının, gedik varislerinin kiracılığa devam etmesi durumunda eski kiraya zam yaptığına yönelik bir dava örneği ile de karşılaşılmıştır.¹⁸¹ Farklı bir mahkeme kaydında ise varislerin gediklerinin olduğunu iddia ederek dükkanın kendilerine kiralamasına yönelik talepleri, gediklerinin bulunduğu dükkanın farklı bir dükkan olduğunun ortaya çıkması nedeniyle reddedilmiştir.¹⁸²

Belirtilen normlar ile gedik nizamlarının, kiracı esnafı ihraç taleplerine karşı koruyan bir yapısı olduğu görülmektedir.¹⁸³ Örneğin; gedik sahibi olan kiracının nizama aykırı bir şekilde ihraç edilmesi ve ardından dükkanın yıkılması nedeniyle açılan davalarda, dükkan mutasarrıfının dükkanı tekrar inşa ederek gedik sahibine kiralaması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁴ Bu bağlamda kahvehanelerin kapatılması neticesinde, gedik sahibi kiracıların gedik çeşitlerini değiştirerek dükkanlarında kalmalarına ve dükkan sahipleri tarafından ihraç edilmemelerine yönelik davalar da bulunmaktadır.¹⁸⁵ Fakat benzer bir dava örneğinde kahvehanelerin kapatılmasının ardından icareteyn mutasarrıfının gedikli kiracıyı ihraç talebi karşısında taraflar kiraya zam yapılması sonucu anlaşma sağlamışlardır.¹⁸⁶

Gediklerin işletilmesi her zaman sahipleri tarafından gerçekleştirilmemektedir. Örneğin; iki adet kayıt üzerinde gedik sahibi kadınların, dükkan işletmesini eşlerine yaptırdıkları görülmektedir. Aynı zamanda davalar üzerinde dükkan mutasarrıflarının ihraç talepleri karşısında ilk davada gedik sahibi

¹⁷⁹ Koyuncu, **Osmanlı Devleti'nde Esnaf**, s. 68; İncelenen siciller içerisinde gedik varislerinin kiracılığa devam ettiği davalar için bkz. İKS, İM, 33, v. 4b-1; İKS, İM, 33, v. 17b-1; İKS, İM, 33, v. 23b-1; İKS, İM, 94, v. 84b-1; İKS, İM, 148, v. 75a-1.

¹⁸⁰ İKS, İM, 78, v. 90b-2.

¹⁸¹ İKS, İM, 148, v. 2a-2.

¹⁸² İKS, İM, 78, v. 28a-1; İKS, İM, 78, v. 45b-2; İKS, İM, 172, v. 178-1.

¹⁸³ Dükkanlarda gedik sahibi kiracıların ihraç taleplerinin reddedilmesi hk. bkz. İKS, İM, 56, v. 43a-1; İKS, İM, 172, v. 18-2; İKS, İM, 78, v. 43a-2; İKS, İM, 94, v. 33b-1; İKS, İM, 94, v. 37a-6; İKS, ASM, 2, v. 55a-2; İKS, İM, 172, v. 139-2; İKS, İM, 97, v. 68b-1; İKS, İM, 94, v. 11b-2; İKS, İM, 94, v. 70a-3; İKS, İM, 94, v. 60a-3.

¹⁸⁴ İKS, İM, 78, v. 62a-3; Farklı bir örnekte ise dükkan mutasarrıfı yıktığı dükkkanı yeniden inşa etmek yerine gedikli kiracısına belirli bir miktar para vermiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 68a-2.

¹⁸⁵ İKS, İM, 148, v. 38a-2; İKS, İM, 148, v. 39a-4; Farklı bir dava üzerinde, kahvehane gediği sahibi kiracı esnafın dükkandan ihraç edildiği fakat dükkan mutasarrıfının zararını karşılamak amacıyla belirli bir miktar para verdiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 148, v. 84b-1.

¹⁸⁶ İKS, İM, 148, v. 10a-2.

kişinin eşinin firar etmesi sonucu kiracılığa kendisinin devam etmesi kararlaştırılırken, diğer davada kişinin gediği olduğu için ihraç edilmemesine yönelik talebi reddedilmiştir.¹⁸⁷

İcareteyn mutasarrıfının gedik hissedarı olduğu durumlarda ihraç taleplerinin nasıl değerlendirildiği hususu ise üzerinde durulacak bir diğer başlıktır. Bu bağlamda mahkeme kayıtlarına yansıyan iki dava bulunmaktadır. İlk davada kiracının icareteyn mutasarrıfının gedik hisselerini de alması üzerine taraflar anlaşma sağlarken¹⁸⁸, ikinci davada ise gedik hissedarı kiracının dükkandan çıkmasına karar verilmiştir.¹⁸⁹ Farklı bir dava örneğinde ise icareteyn mutasarrıflığının ortaklaşa yapıldığı bir çörekçi fırınında, mutasarrıflardan birinin fırının bahçesini kendi yalısına ekleme talebi hem gedik sahibi hem de diğer icareteyn mutasarrıfı tarafından kabul edilmediği için reddedilmiştir.¹⁹⁰

Gedik sahibi olan kiracının dükkandan, mutasarrıf ile anlaşmaya vararak ihracı ile ilgili davalar ile az sayıda da olsa karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda taraflar arası anlaşmaların; dükkandan mutasarrıfının gedik sahibine belirli bir miktar para ödediği,¹⁹¹ kiracının gediğinin dükkandan mutasarrıfı tarafından satın alınması veya harcadığı tamir masraflarının ödenmesi¹⁹² gibi koşullar ile gerçekleştiği görülmektedir. İstisnai olarak gedik sahibinin ihraç talebini hiçbir ek koşul olmadan kabul ettiği bir dava ile de karşılaşılmıştır.¹⁹³ İncelenen farklı dava örneklerinde gedik sahibi kişilerin dükkandan çıkarılmaları iki olası ihtimal çerçevesinde değerlendirilebilir: Kiracının gedik sahibi olsa da dükkandan ihracına imkan veren kurumsal eksiklikler olması veya kendisinin de gediğini farklı bir dükkana nakletme isteği ile dükkandan mutasarrıfları ile anlaşma sağlaması. Gedik sahiplerinin dükkandan çıkması durumunda kiracının maddi masraflarının karşılanması ise kurumsal yapılanmanın önemini ve gedik kurumunun kiracıya sağladığı güvenceyi göstermektedir.

Normal şartlar altında gedik sahibi olmayan esnaf, dükkandan mutasarrıfının ihraç talebi üzerine dükkandan tahliye etmek zorunda kalmaktadır.¹⁹⁴ Fakat gedik kurumunun sağladığı kiracılık imtiyazları, gedik sahibi olmayan birçok esnafın da dükkandan mutasarrıfının ihraç talebini reddederek dükkandan çıkmaya direnme gerekçelerini oluşturmuştur. Bu bağlamda dükkandan mutasarrıflarının ihraç taleplerine karşı

¹⁸⁷ İKS, İM, 94, v. 56a-2; İKS, İM, 56, v. 78b-1.

¹⁸⁸ İKS, İM, 78, v. 4b-1.

¹⁸⁹ İKS, İM, 137, v. 91b-1.

¹⁹⁰ İKS, İM, 148, v. 23a-1.

¹⁹¹ İKS, İM, 137, v. 30a-1; İKS, İM, 137, v. 20a-4; İKS, İM, 148, v. 5a-5.

¹⁹² İKS, İM, 56, v. 36b-1; İKS, İM, 137, v. 2b-1; İKS, İM, 137, v. 8b-2; İKS, İM, 147, v. 39b-1.

¹⁹³ İKS, İM, 78, v. 61b-3.

¹⁹⁴ İKS, GM, 580, v. 55b-3; İKS, GM, 580, v. 38a-3; İKS, İM, 137, v. 5b-2; Bir dava örneğinde ise gedik sahibi kişi kirasını düzenli ödeyeceğine söz vermiş ve mutasarrıf kiracı olarak kalmasına izin vermiştir. Davada kişinin dükkandan çıkarılmasına kanuni bir engel olmadığı da ek olarak belirtilmiştir: “*mukayyed ve mu‘teber gedik yoğiken zimmî-i mesfûr kirâsını edâda cevri ü ezâ etmekle ben dahi fesh-i akd-i icâre ile mersûmu dükkân-ı mezkûrdan ihrâc murâd etmişdim el-hâletü hâzihî mersûm Artin zimmî dükkân-ı mezkûrdan çıkmamağa şer‘an ve kânûnen kâdir olamayacağı*” Bkz. İKS, İM, 148, v. 50a-1.

esnafın gedik sahibi olduğunu iddia ettiği¹⁹⁵ veya havai gediğini¹⁹⁶ gerekçe gösterdiği örnekler ile karşılaşılmaktadır. Fakat ister gedikli ister gediksiz olsun esnaf grupları dükkan ve bölgelerin değerlendirilmesinde, bölgesel canlılığın sağlanmasında ve sürdürülebilir kent yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda gedik sahibi olmayan veya havai gediği olan esnafın dükkanlara “itibar” verdiklerini iddia ederek dükkan mutasarrıflarının zam veya ihraç taleplerine direnmeleri üzerinde tartışılabilir başlıklardan biridir.¹⁹⁷ Örneğin; Rabia icareteyn ile mutasarrıf olduğu dükkandan kiracısı Mehmed’in çıkmasını ve onun yerine dükkânı eşinin tasarruf etmesini talep etmiştir. Mehmed ise dükkândaki gediğinin kayıtlı olmamasına rağmen eğer dükkânı kapanırsa halkın zarara uğrayacağını belirtmiş ve Rabia’nın ihraç davası reddedilmiştir.¹⁹⁸ Bu dava Osmanlı toplumunda esnafın, sıradan kiracılık ilişkileri içinde yer almadığını göstermektedir. Esnaf aynı zamanda toplumsal düzen ve iâşenin sürdürülebilirliğinde de merkezi rol almaktadır. Bu bağlamda esnaflık kurumunda gedik uygulamasının kabul edilmesinin de bu gerekçeye dayandırılarak şekillendiği görülmektedir. Esnafın yüksek kiralar veya dükkandan ihracı karşısında yalnızca kendilerinin değil halkın da zarar göreceğini ifade etmesi gedik uygulamasının en önemli meşruluk zeminini oluşturmaktadır.¹⁹⁹

Dükkan kiralarının belirlenmesi hususunda “*ecr-i misli*” kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kavram adil kira bedeli olarak da tanımlanabilen, dükkânın zamanın koşullarına göre piyasada belirlenen kira miktarını ifade etmektedir.²⁰⁰ Dükkan kiralarının “*ecr-i misli*” yani piyasa

¹⁹⁵ İKS, İM, 148, v. 8a-3; İKS, İM, 94, v. 45a-2; İKS, İM, 78, v. 47a-1; İKS, GM, 580, v. 32a-1; İKS, İM, 94, v. 44a-1; İKS, İM, 94, v. 77a-2; İKS, İM, 97, v. 61b-4; İKS, İM, 148, v. 4a-1; İKS, BM, 197, v. 41a-2; İKS, ÜM, 531, v. 100a-2; İKS, İM, 137, v. 46a-2; İKS, İM, 137, v. 99a-1; İKS, İM, 94, v. 23b-3; İKS, İM, 78, v. 11b-4.

¹⁹⁶ Esnaf gedikleri, bulundukları dükkâna bağlı olanlar “müstakar” ve sahibine istediği yerde mesleğini yürütme hakkı verenler “havai” olarak iki temel gruba ayrılmıştır. Ek olarak bulunduğu dükkânın yandığı ve başka bir yere nakledildiği gedikler ise “müstahlas” olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Akgündüz, **Gedik**, s. 542; İKS, İM, 147, v. 28a-1; İKS, İM, 147, v. 34b-2; İKS, İM, 147, v. 39a-1; İKS, İM, 94, v. 60a-2.

¹⁹⁷ “*dükkân-ı mezkûrda mu’teber gedik olmadığını mu’terif olduğundan mâ’adâ mücerred müstecirleri râğbet verip gedik etmeleriyle öyle olucak dükkân-ı mezkûru zabt ederim demesi ber-müceb-i fetvâ-yı şerîfe meşrû’a olmamağla*” Bkz. İKS, İM, 78, v. 38b-1; Farklı bir dava üzerinde ise bu iddia fetva üzerinden örneklendirilerek reddedilmiştir: “*Zeyd dükkânını aded-i şuhûr beyan olunmadın ayda şu kadar akçeye Amr’a icâr ve teslim edip Amr dahi dükkânı birkaç ay zabt etdikden sonra Zeyd âhîr-i şehirde icâreyi feshedip dükkânı zabt murâd etdikde Amr ben dükkâna râğbet verip gedik etmiş idim, öyle olucak yine ben zabt ederim deyü Zeyd’i men’a kâdir*” Bkz. İKS, İM, 25, v. 117-1; İKS, İM, 172, v. 131-1; İKS, İM, 78, v. 62b-1.

¹⁹⁸ “*mevcûde gedik ta’bîr olunur âlât-ı lâzime-i mâ’lûme her ne kadar aklâmda mukayyed değil ise dahi tedâvül-i eyâdi ile babamızdan müntakîl benimle karındaşım Mustafa nâm sagîrin yedimizde bi’l-irsi’-şer’î mülkümüz olduğundan mâ’adâ Âsitâne-i alîyye’de vâki’ bi’l-cümle eğeci ve köşüreci ve destereci ve burgucu ve kazgancı esnâfi mühimmât-ı seferiyye ve Cebhâne ve Tophâne-i âmire ve Tersâne-i ma’mûreye iktizâ eden levâzımât-ı ma’lûmeyi lede’l-mutâlebe vakt ü zamanıyla tasnî’ ve i’ mâl ve ol-vechile hidemât-ı mîriyede müstahdem olmalarıyla müsâ’ade olunur ise sâire sirâyet ile esnâf-ı merkûmeyi perâkende vü perîşân ve umûr-ı mühimmenin tehir ve ta’tiline bâ’is olacağı bir keyfiyet olmağla kadîmden beri sâkinler olup müstecir oldukları dekâkinin kadîmî kirâlarını ashâb-ı dekâkine edâda cevîr ü ezâ ve ta’allül ve muhâlefet etmedikleri hâlde ashâb-ı dekâkin mücerred kirâ artırmak ve sâir gûnâ bahâne ile müstecirlerini ihrâca tasaddî ve rencide eylemeleri mesbûk olmamağla*” Bkz. İKS, İM, 94, v. 53b-2.

¹⁹⁹ Eснаflar dükkândan ihraç edilmeleri veya daha yüksek kira ödemek zorunda kalmalarının sadece kendilerine değil; tüccarların para tahsil problemleri, mal tedarik sıkıntıları, kıtlıklar, fiyat artışları gibi problemleri ortaya çıkararak hükümet ve halka da zarar vereceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda esnafın, devlete karşı pazarlık gücünün toplumsal huzurun devamlılığı olduğu görülmektedir. Bkz. Akarlı, **Gedik: A Bundle**, s. 184; “*kasap esnafının gedik hakkı’yla ilgili nizamı şayet korunmazsa bu esnaf birliğinin zor duruma düşeceği bu durumun da fiyatları yükselterek halka zarar vereceği*” Bkz. Kal’a, **Esnaf Birlikleri**, s. 55; Ağır, **Rise and Demise**, s. 5.

²⁰⁰ “*Vakfiyelerde dâimâ vakfedilmiş gelir kaynaklarının tasviri yapılmakta ve umumiyetle onların kira bedelleri tesbit edilmektedir. Kira bedelinin belirtilmediği hâllerde, söz konusu vakfın gelir kaynaklarının, “ecr-i misl”iyle kiraya verilmeleri*

değerinde belirlenmesiyle Barkan, kiralara dondurulmuş olduğunu ve kira gelirlerinde düşüş yarattığını ifade ederken; Kal'a, adil kira bedeli olarak tanımlanabilen uygulamanın kiralama taleplerini dengeleyerek kiralara piyasa değerinde belirlenmesini ve yüksek bedellerden dolayı kiralanmayan yerlerin de kiralandığını dolayısıyla toplam kira gelirlerini artırdığını ifade etmiştir.²⁰¹

Kira fiyatlarının “*ecr-i misli*” üzerinde veya altında olması durumunda taraflar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır.²⁰² Gedik nizamlarında; dükkanda gedik sahibi olan kiracının kirasının artırılmaması norm olarak belirlenmiştir.²⁰³ Fakat yukarıda değinildiği üzere enflasyon karşısında sabit kira gelirleri nedeniyle reel gelirlerinde düşüş yaşayan mülk sahiplerinin dükkân kiralara artırma talepleri bulunmaktadır.²⁰⁴ Bu bağlamda ortaya çıkan davalar, dükkân mutasarrıflarının dükkânlarında yer alan gedikli kiracıların kiralara zam yapılmasını ya da dükkândan çıkmalarını talep etmeleri üzerine şekillenmiştir.²⁰⁵

Dönemin enflasyonist baskıları karşısında gedik sahibi esnafın kurumsal bir korunma elde ettiği görülmektedir. Dükkân sahiplerinin kira artırma istekleri karşısında gediksiz esnafın ise korunma mekanizması yoktur. Kiracılık işlemlerinde kurumsal sınırlardaki belirsizlik ve değişkenlik mülk ve gedik sahibi olmayan esnafın görece daha güvensiz bir ortamda olduğuna işaret etmektedir. Dükkânın icareteyn mutasarrıfının, gedik sahibi olmayan esnafı ihraç talebi karşısında tarafların kiraya zam yapılması üzerinde anlaşma sağladığı da görülmektedir.²⁰⁶

Gediksiz dükkânlarda mevcut kiracının ihraç edilip başkasına daha yüksek fiyat bedeli ile kiralama taleplerine karşı önlemler bulunmaktadır. Norm olarak kiracının bu sebeple ihracının gedik kurumunun sağladığı bir kurumsal korunma mekanizması olmasının yanı sıra fiili durumda gedik sahibi olmayan kiracının da füzuli olarak dükkân ihracına müsamaha gösterilmediği görülmektedir. Bu konuda örnek olarak; dükkânın icareteyn ile mutasarrıfı olan Yusuf ve Hadice dükkânı menzillerine ekleyeceklerini ve ihtiyaçları olduğunu belirterek, dükkân kiracısı Süleyman'ın ihracını talep

hükme bağlanmaktadır; yâni, kira bedeli tayin olunmamış bir yerin kiralanması hâlinde, mevki ve kullanma tarzı bakımlarından kiralanana yere benzeyen yerlerin kira bedelleri o yerin de ecr-i misli' olmaktadır.” Bkz. Yediyıldız, XVIII. Asır, s. 25

²⁰¹ Kal'a, **Fatih Devrinden**, s. 131.

²⁰² Gedik sahiplerinin kiralara fazla olması durumunda indirim yapıldığına dair dava örnekleri için bkz. İKS, İM, 147, v. 17b-1; İKS, İM, 33, v. 39a-1; İndirim talebinin reddedilmesi hk. bkz. İKS, İM, 94.

²⁰³ Kiraya zam yapılması taleplerinin reddedilmesi hk. bkz. İKS, İM, 147, v. 6a-2; İKS, İM, 156, v. 18a-3.

²⁰⁴ Gedik sahibi kiracının kirasına zam yapılması hk. bkz. İKS, İM, 78, v. 48a-3; İKS, İM, 172, v. 186-2; İKS, ÜM, 531, v. 48a-3; İKS, İM, 33, v. 39b-1; İKS, İM, 78, v. 94b-4; İKS, İM, 94, v. 13a-1.

²⁰⁵ “bundan sonra bostan-ı mezkûr için senevî benimle kız karındaşım mezbûreye altışar yüz kırkar gurus kirâ versin ve illâ bostan-ı mezkûr tahlîye ve bana teslim etsin dedikde bu makûle evkâf-ı hümayûna teberru' olunan gediklerin mutasarrıfları sâl be-sâl kirâ-yı kadîmelerini bilâ-cefâ edâ eyledikleri sûrette ihrâc olunmamak evkâf-ı mezkûrenin bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn mer'î ve mu'teber nizâmından olmağla” Bkz. İKS, İM, 172, v. 119-3; “dükkân-ı mezkûrda ecr-i misline mu'âdil olarak icâre-i kadîmesi olan beher şehir doksana para icâre ile müstecirlerim olup icâre-i mezkûresini mâh be-mâh müstecir-i mezbûrın edâda cevri ve ezâsı olmayıp lâkin dükkân-ı merkûm derûnunda fevkânî musundıra tâ'bir olunan sagîr oda misillü bikâr beytütet edecek bir mahal olmağla şehriye icâre-i mezkûresine ikişer gurus dahi zam eylesin yâhud dükkân-ı mezbûrda berberlik etmesine râzı olmağla âhar san'at erbâbına icâr ve iskân murâd etmemle” Bkz. İKS, İM, 78, v. 86b-3.

²⁰⁶ İKS, GM, 580, v. 19b-5; İKS, İM, 148, v. 30b-3; İKS, İM, 148, v. 43b-2; İKS, İM, 148, v. 36a-1.

etmişlerdir. Süleyman'ın dükkanda kayıtlı gediği olmadığını fakat 40 senedir babası ile birlikte dükkânı çekmececi dükkânı olarak işletmesi nedeniyle gedik sayıldığını iddia ettiği savunması geçersiz kabul edilmiştir. Fakat sonrasında mutasarrıfların aslında dükkânı kahvehaneye dönüştürme ve gedik olarak başkalarına kiralama niyetinde oldukları anlaşılacak bunun yasak olduğu mutasarrıflara bildirilmiş, yalnızca dükkânı kendi ihtiyaçları için kullanmaları aksi halde Süleyman'a geri kiralamaları tembih edilmiştir.²⁰⁷ Bu bağlamda incelenen dava kiracılık hukukunda kâr amaçlı kiracıyı çıkarma girişimlerinin engellendiğini göstermektedir. Fakat yine gediksiz olan bir dükkanda, mutasarrıfın kiracıyı çıkartarak başkasına daha yüksek fiyat ile kiralama örneği olan bir dava ile de karşılaşmıştır.²⁰⁸ İncelenen iki davada birbirine tezat kararlar alınması, esnaflık kurumunun işleyişinde farklılıkların mevcut olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak gedik kurumunun kiracının dükkân üzerindeki haklarını artırıcı yapısı, mülk sahiplerinin dükkânlar üzerindeki haklarını daraltmıştır. Bu konuda 1809 tarihli bir fermenda kiracıların dükkânlara gedik almayı alışkanlık haline getirdikleri ve bu durumun engellenmesi tembih edilmiştir:

“Dersa’âdet’de sâkin ba’zı esnâf ve müste’cir makûleleri biraz vakitden beri icâr ile oturdukları dükkânları gedik i’tibârıyla hüccet-i şer’iye ve i’lâma rabt ve Başmuhâsebe’ye kaydettirmeyi i’tiyâd eylediklerine binâen bu keyfiyet mülk sahiblerine gadri müeddî ve nizâ’ ve fesâddan hâlî olmadığı bedîhî olmanın ba’d-ezîn bu husûsun men’i lâzımeden olmağla imdi fîmâ-ba’d o makûle gedik ihdâsı için istid’â zuhûrunda havâle-i sem’-i i’tibâr ve ısgâ ve i’lâm ve hüccet i’tâ olunmamak üzere işbu fermân-ı âlîyi sicille kaydettirtip iktizâ edenlere dahi tenbîhe himmet eyleyesiz deyü.”²⁰⁹

2.2.2- Gedik Kiralama İşlemleri

Kiracılık ilişkilerindeki diğer bir bileşen ise gedik sahibinin, gediğini başkasına kiralaması üzerine ortaya çıkmaktadır.²¹⁰ Bu bağlamda kişilerin gediklerini neden kiralama ihtiyacı duydukları da tartışılması gereken bir diğer husustur. İncelenen dava örnekleri üzerinde gedik kiralama işlemlerinin; gedik hissedarlarının birbirlerine hisselerini kiralamaları²¹¹, miras kalan gediklerin varisler tarafından kiraya verilmesi²¹², kademeleşen gedik kiralama işlemlerinden kazanç elde edilmesi²¹³ ve borcun ödenmesi²¹⁴ gibi gerekçelere dayandığı görülmektedir.

²⁰⁷ İKS, İM, 137, v. 88a-2.

²⁰⁸ İKS, GM, 580, v. 51a-1.

²⁰⁹ İKS, İM, 97, v. 122b-1.

²¹⁰ Örnek bir gedik kiralama işlemi için bkz. İKS, İM, 56, v. 53a-2.

²¹¹ İKS, İM, 148, v. 40a-2; İKS, İM, 56, v. 24a-1; İKS, İM, 137, v. 5a-2; İKS, İM, 25, v. 132-2; İKS, İM, 172, v. 47-1; İKS, İM, 156, v. 60b-2; Esnafın gedikler üzerindeki hisselerini diğer hissedarlara kiraya vermesi tarafların gönüllü olarak ortaklık yapmadığı durumlarda işletme problemlerinin çözümünü sağlamıştır. Bkz. Ağır, **Rise and Demise**, s. 15.

²¹² İKS, İM, 25, v. 93-1; İKS, İM, 44, s. 75a-1; İKS, İM, 94, v. 12a-4; İKS, İM, 78, v. 18a-3; İKS, İM, 94, v. 22b-5.

²¹³ İKS, İM, 94, v. 46a-1; İKS, İM, 94, v. 78a-1; İKS, MM, 1, v. 4a-5; İKS, İM, 148.

²¹⁴ İKS, İM, 78, v. 17b-1.

Gedik kiralama işlemlerinde esnaf nizamlarına uyması gereken kişi gedik kiracısıdır.²¹⁵ Bu bağlamda kişilerin sahip olduğu gedikleri kiralarken şahısların niteliğine dikkat edildiği görülmektedir. Örneğin; gayrimüslim bir kişiye fırın gediğinin kiralanması sonrasında bu durumun nizama aykırı olduğu belirtilerek kira sözleşmesi feshedilmiştir.²¹⁶

Gedik sahibi kişilerin gediklerini kiralama işlemlerinde taraflar arasında ortaya çıkan problemlerin; gedik kiracılarının firar etmesi sonucunda sahipleri tarafından gediğin teslim alınması²¹⁷, gedik kiracısının kira borcundan dolayı taraflar arası anlaşmazlıkların ortaya çıkması²¹⁸, kira sözleşmesinin sonlanması ardından kişinin gediği kirada kullanmadığı süre için verdiği kirayı geri talep etmesi²¹⁹, gedik kiracısının gediği izinsiz olarak satması²²⁰ gibi gerekçeler üzerine şekillendiği görülmektedir.

Gedik kiralama sözleşmelerinde dükkan kirasının artırılmaması gerektiğinin belirtilmesinin²²¹ yanı sıra sözleşmelerde sürelerin yer alması sayesinde uzun vadede zam olanağı açık kalmaktadır.²²² Norm olarak kira sözleşme süresi bitmeden gedik sahibi olan kişinin, kiracıdan gediği ihtiyacı olduğunu belirterek geri isteme hakkı bulunmamaktadır.²²³ Örneğin; gediklerini 1 yıl süreliğine kiralayan kişiler, daha yüksek bir fiyat ile kiralama talebi olduğunu belirterek kira anlaşmasını feshetmeyi talep etmişler fakat kira anlaşmasının süresi dolmadığı için talepleri reddedilmiştir.²²⁴ Fakat aynı zamanda tezat olarak kiralanan gediğin sözleşme süresi dolmadan, kira anlaşmasının fesh edilmesi ile ilgili davalar de karşımıza çıkmaktadır.²²⁵ Ek olarak gedik kiracısının kendi isteğiyle kira sözleşmesini fesh ettiği²²⁶ ve kiracısı olduğu gediği satın aldığı²²⁷ örnekler de bulunmaktadır.

²¹⁵ Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, s. 242.

²¹⁶ İKS, İM, 25, v. 262-4.

²¹⁷ İKS, ASM, 2, v. 17b-2; İKS, İM, 94, v. 33a-2; İKS, İM, 137, v. 11b-2; İKS, İM, 137, v. 83a-2; İKS, İM, 147, v. 38b-1; İKS, İM, 211, v. 33a-1; İKS, İM, 156, v. 87b-2; İKS, İM, 156, v. 28a-1; İKS, İM, 138, v. 4a-1; İKS, İM, 172, v. 65-1.

²¹⁸ İKS, DPM, 1 v. 78a-1; İKS, İM, 147, v. 38b-2; İKS, İM, 156, v. 40b-3; İKS, İM, 78, v. 66a-2; İKS, İM, 78, v. 56a-1; İKS, RSM, 272, v. 93a-2; İKS, İM, 78, v. 25b-3; İKS, İM, 78, v. 34b-3; İKS, İM, 78, v. 10b-2; Gedik kiracısının borcunu ödeyemediği durumlarda, kira borcunu kefiller karşılamaktır. Bkz. İKS, İM, 78, v. 21b-5; Kira borçlarıyla ilgili başka bir dava örneğinde ise gedik sahibinin dükkanın icareteyn mutasarrıfına ödenmesi gereken kiranın, gediğini kiraladığı fiyat içerisinden havale edilerek ödendiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 25, v. 82-1; İKS, ÜM, 531, v. 91a-4.

²¹⁹ İKS, GM, 580, v. 53a-3; Gediği kiralayan kişinin vefat etmesinin ardından, varisler gediği kullanılmadığı süre için verilen ücreti talep ettiği dava örneği için bkz. İKS, GM, 580, v. 10a-1.

²²⁰ İKS, İM, 78, v. 62b-2.

²²¹ “*şehriye beşer gurus mâh be-mâh edâ ve teslim eylediğinde müvekkilem mûmâ-ileyhâ dahi icâre-i merkûmeyi artırmak yâhud fesh-i icâr ile rencide dâ‘iyesine tasaddî etmemeğe ta‘ahhüd eyledi*” Bkz. İKS, GM, 580, v. 47b-3.

²²² İKS, İM, 33, v. 33a-2; İKS, İM, 56, v. 68a-2; İKS, İM, 94, v. 46b-1; İKS, İM, 44, v. 69b-1; İstisnai olarak bir örnekte gedik sahibi kiracının da kira sözleşmesinde süre belirtildiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 25, v. 174-1; Fakat bazı gedik kiralama işlemlerinde süre belirtilmediği ve sadece sözleşmenin sonlandığı bilgisi yer almaktadır. Bkz. İKS, İM, 78, v. 58b-2; İKS, GM, 580, v. 68b-1; İKS, ÜM, 531, v. 8b-4.

²²³ İKS, İM, 172, v. 49-2; İKS, BM, 397, v. 76a-1; İKS, BM, 197, v. 32a-3.

²²⁴ İKS, BM, 397, v. 73a-3.

²²⁵ İKS, İM, 172, v. 30-2; İKS, İM, 172, v. 162-1.

²²⁶ İKS, EM, 182, v. 107a-7.

²²⁷ İKS, GM, 580, v. 46a-1.

Esnafın gediklerini kiralama sıklıkları hakkında incelenen sicillerde genel bir oran tespit edilememiştir. Bu bağlamda Ahmet Yaşar'ın 1766 tarihli hamam defterini analiz ettiği çalışmasından bu oran hakkında fikir elde etmek mümkündür. İncelenen defterde kira bedelleri kaydedilirken kira ve vakıf olarak ikili bir ayırımın yapıldığı görülmektedir. Yaşar'ın “çifte mülkiyet” olarak adlandırdığı bu durum dükkanı tasarruf eden kişinin/müstecirin, vakfa ve gedik sahibine ödediği iki farklı kira olduğunu göstermektedir. Hamamların büyük bir oranında gedik sahibi ve dükkanı tasarruf eden kişinin farklı olduğu, gedik sahiplerinin “kullanım haklarını/alet edevatlarını” kiraya verdikleri görülmektedir.²²⁸ Makalenin sonunda defterde yer alan 183 adet hamamın gedik ve vakıf kiralari karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Bir istisna dışında tüm hamamlarda müstecir tarafından gedik sahibine verilen kiralari, vakıf kiralari olduğuna üstünde belirlenmiştir.²²⁹ Bu karşılaştırmada kayıtların kira sözleşmelerinin başlangıcında verilen yüksek bedelli muaccele değerini göstermediği yalnızca müeccele bedelini yansıttığı dikkate alınmalıdır.

2.2.3- Kurumsal Eksiklikler

Kurumsal düzenlemelerin yetersizliğini gösteren dinamikleri, gedikli dükkanlarda kiracılık işlemlerinden gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda ortaya çıkan temel problemler kişilerin asılsız iddialarda bulunması üzerine şekillenmiştir. Bir dava örneğinde, Mehmed gedik ve dükkanını 3 seneliğine 1.800 kuruşa Ebubekir'e kiralamış ve parasını peşin almıştır. Bu işlemten 10 ay sonra dükkan gediğinin Mehmed'e ait olmadığı ortaya çıkmış ve devlet el koymuştur. Kira anlaşmasının sona ermesiyle Ebubekir'in peşin ödediği miktardan dükkanda kalmadığı kısmı Mehmed'in ödemesi tembih edilmiştir.²³⁰ Farklı bir örnekte ise dükkanın icareteyn hissedarı, kendi hisselerini başkasına devretmesinin ardından dükkana gedik aldığını iddia ederek kendisine kiralanması yönündeki talebidir.²³¹ Kurumların sınırlarındaki belirsizlik ve işleyiş problemleri kişilerin, gediklerin kendilerine ait olduğunu iddia ederek kira talep etmeleri²³² veya dükkanı haksız yere zapt etmeleri²³³ gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda gedik sahibi kiracının dükkana bağlı olmayan emtiaları da tasarruf etmeleri üzerine, icareteyn mutasarrıfları tarafından açılan davalara da rastlanmaktadır.²³⁴ Bir dava örneğinde dükkan kiracısının, icareteyn mutasarrıfından hancılar

²²⁸ Ahmet Yaşar, “1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 53, Haziran 2020, s. 73.

²²⁹ Yaşar, **age.**, ss. 82-99.

²³⁰ İKS, İM, 148, v. 3a-1; İKS, GM, 580, v. 22a-2.

²³¹ İKS, GM, 580, v. 22a-2.

²³² İKS, İM, 56, v. 31b-1; İKS, İM, 94, v. 25b-3; İKS, İM, 78, v. 30a-3.

²³³ İKS, İM, 78, v. 17a-1; Örneğin bir davada, Yusuf adlı kişinin birçok gediği zapt ettiğinin ortaya çıkmasının üzerine kişinin meslektan ihracının talep edildiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 25, v. 165-3.

²³⁴ İKS, İM, 78, v. 4a-3; İKS, İM, 137, v. 34b-3.

kethüdasına vermek amacıyla mühürlü beyaz bir kağıt aldığı ve bu kağıdı han üzerine gedikler almak amacıyla kullandığı iddiası yer almaktadır.²³⁵ Hak sınırlılıklarındaki belirsizlikler kurumların hukuki basamağındaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle gediklere sahip olan esnafın ve icareteyn mutasarrıfının asılsız iddialarda bulunabilmelerine imkan veren yasal boşlukların davalarda sıklıkla karşılaşılan bir problem olduğu görülmektedir. Bir dava örneğinde; boya değirmeninde gedik sahibi olduklarını ve gediklerini ücret karşılığında işletmesi için başka bir esnafa kiraladıklarını belirten kişiler, yeni kiracının kendilerinin gedik tasarrufunu engellediğine yönelik davacı olmuşlardır. Sonuç olarak kişilerin değirmenden ihraç edildiği ve başka birinin tasarruf etmesine karar verildiği ortaya çıkmıştır.²³⁶ Farklı bir örnek üzerinde ise sebzeçi dükkan ve mağazasının icareteyn mutasarrıfı olan Ligorı, mağazada şeker ve kahve satmak için gedik almak istemiş fakat sebzeçi gediği sahipleri mağazanın dükkan müstemilatından olduğunu ifade etmişlerdir. Taraflar Ligorı'nın hem mağaza hem de dükkanda icareteyn mutasarrıflığını gedik sahibine satmasıyla anlaşma sağlamışlardır.²³⁷

Gedikli dükkanlarda kiracılık işlemleri ile ilgili üzerinde durulacak son husus ise düzenlemelerin ve güncel hukuki kuralların aksine daha insani ve kurumsal sayılamayacak bir örnektir. Horasima icareteyn ile mutasarrıf olduğu vakıf dükkana ihtiyacı olduğunu belirterek kiracısı Nefise'nin ihracını talep etmiştir. Nefise dükkanda gediği olduğunu iddia etmiş fakat aslında ailecek maddi durumlarının kötü olduğu ve kardeşinin de gediği başkasına sattığı ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Nefise zor durumda olduğu için Horasima'nın Nefise'yi ölünceye kadar dükkandan ihraç etmemesi tembih edilmiştir.²³⁸

Sicillerde gedik kira işlemleri ile ilgili incelenen davalar, işleyişin belirli bir standardizasyonu olmadığını göstermektedir. Gedikli dükkanlarda kira işlemlerinde norm olarak belirtilen kuralların, fiili durumlarda birçok istisna ile karşılaştığı ve kurumsal pratiklerin işleyişinde aksaklıkların meydana geldiği görülmektedir. Norm ve fiili durum arasındaki tezat örnekler, gedik kira anlaşmalarında sorunsuz ilerleyen bir kurumsal yapılanmadan söz edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

2.3- Gedikler ve Miras İşlemleri

Osmanlı Devleti'nde bireylerin sahip olabilecekleri servet ve sermayeler belirli kurallar ve ilişkiler ile sınırlandırılmıştır. Kişilerin zengin olabilme potansiyellerindeki kısıtlamaların yanı sıra

²³⁵ İKS, İM, 172, v. 140-1.

²³⁶ İKS, İM, 25, v. 136-2.

²³⁷ İKS, ASM, 2, v. 68a-1.

²³⁸ İKS, İM, 148, v. 83b-1; Bu duruma tezat olarak ise Aişe adlı kişinin nizama aykırı şekilde vefat eden eşinin havai kahvehane gediği olduğunu iddia ederek bulunduğu dükkana manav inşası, başka türlü geçim sağlayamayacağını ifade etmesine rağmen yine de reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 148, v. 63a-4.

miras işlemlerinde yer alan düzenlemeler de kazanılan maddi imkanların nesillere aktarılmasını engellemiştir. Kârları ve sermaye birikimini sınırlayıcı bu düzen, esnafın da maddi kazançlarının belirli sınırlar içinde kalmasına neden olmuştur.²³⁹ Gedik kurumu ile birlikte ise esnafın sahip olduğu sermayeyi miras bırakabilme imkanı ortaya çıkmıştır. Gediklerin miras kalması hakkında incelenen sicil defterlerinde 142 dava yer almaktadır. Bölümde gedik miras işlemlerinde işleyiş, varislerin miras kalan gediği nasıl değerlendirdikleri ve miras işlemlerinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar tartışılacaktır.

2.3.1- Miras İşlemlerinde İşleyiş

Esnaf gediklerinin miras olarak kişilerin; erkek/kız çocuklarına, eşlerine, kardeşlerine ve babalarına intikal ettiğini dava örneklerinden gözlemlemek mümkündür.²⁴⁰ Vefat eden kişilerin çocuklarına miras kalan gedikler, yaşları yeterli değil ise vasileri tarafından devralınmaktadır.²⁴¹ Gedik sahibi esnafın çocuksuz vefat etmesi durumunda ise gediklere vakıf tarafından el konularak müzayede ile kiralanmaktadır.²⁴² Bu bağlamda gedik sahibi kişilerin çocuksuz vefat ettiğinin sanılması fakat sonrasında çocuğunun ortaya çıkması durumunda da nizamın uygulandığı, gediğin tekrar varislere verildiği görülmektedir.²⁴³

Aşağıda örnek olarak verilen nizamda kasap gediği sahibi kişinin vefatının ardından miras işleyişinin nasıl olacağı ifade edilmiştir:

*“kadîmü’l-eyyâmdan mezbûrların nizâmları bir kasab ustası fevt oldukda tasarrufunda olan kasab dükkâmı gediği nâzırları olan izzetlü yeniçeri ağası ve kasablar kethüdâsı ve ihtiyâr ustalar ma’rifetleriyle evlâd-ı zükûru kalırsa evlâdına ve evlâd-ı zükûru kalmazsa ağa-yı mûmâ-ileyh ve kethüdâ ve ustaları ma’rifetleriyle bir müstahıkka verilegelmekle”*²⁴⁴

²³⁹ Esnaf teşkilatının genel özelliklerinin açıklandığı birinci bölümde bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²⁴⁰ İKS, İM, 148, v. 68a-3; İKS, İM, 148, v. 41a-2; İKS, İM, 156, v. 13b-1; İKS, İM, 156, v. 13b-2; İKS, İM, 78, v. 91a-3; İKS, HM, 3, v. 108-2; İKS, İM, 147, v. 26b-2; İKS, İM, 33, v. 19a-1; İKS, İM, 156, v. 29a-4; İKS, İM, 44, v. 12b-1; İKS, İM, 44, v. 38b-1; İKS, BM, 11, v. 38a-2; İKS, İM, 33, v. 50b-1; İKS, İM, 25, v. 195-1; İKS, EHM, 673, v. 31-1; kasap gediklerinin kız çocuklarına miras kalması 18. yüzyılın sonlarından itibaren kabul edilmiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 41a-3; İstisnai olarak ise saka gediklerinin miras kalmadığı görülmektedir. “fermân-ı âlişânda sakâ gedikleri sakâbaşı ve ihtiyârları ma’rifetiyle bâ-tezkire mekfûl kimesnelere verilip vereseye intikâl eylemesi tasrih olunmadığından” Bkz. İKS, İM, 25, v. 260-3.

²⁴¹ İKS, İM, 78, v. 20b-3.

²⁴² “evkâf-ı hümayûnum musakkafât ve akârâtında gedik olmağla mütehammil olan dekâkin ve gayra dahi kangı esnâfdan tâlibi olur ise bi’l-cümle icâr ve taraf-ı vakıfdan gedik olmak şürûtuyla temessük verilüp mutasarrıfları fevt oldukda evkâf-ı sâirede cârî olunduğu misillü gedikleri evlâdına intikâl ve yâhud âhara ferâğ murâd eylediklerinde, mütevellî izni ve vakıf temessükiyle ferâğ ve kasr-ı yed olunup bilâ-veled fevt olanların gediklerine vârise-i sâiresi ve esnâf kethudâları ve yiğitbaşları ve hurufet ustaları taraflarından, bizim gedik husûsunda başka nizâm vardır ve ustalarımız ma’rifetiyle alınup verilir idi deyü ve âhar bahâne ile vechen mine’l-vücûh müdâhale ve ta’arruz olunmamak ve musakkafât-ı hümayûnumdan bi’l-icâreteyn mutasarrıfları taraflarından min-küllü’l-vücûh te’addi ve ta’arruz olunmayup vakf-ı hümayûnum tarafından zabt [ve] [80a] icâre-i mu’accele [ile] âhara icâr olunup işbu şürût ilâ mâşâ’Allahi te’âlâ düstürü’l-amel tutulması vakfiye-i hümayûnumda mastûr ve mukayyed” Bkz. İKS, İM, 44, v. 79b-1; İKS, EM, 175, v. 54b-2; İKS, İM, 78, v. 21a-3.

²⁴³ İKS, İM, 137, v. 29a-1; İKS, İM, 78, v. 29b-2; Fakat yine vârisiz vefat ettiği sanılan kişinin gediğinin satıldığı, sonrasında dükkanın hasar aldığı ve yeni sahibi tarafından inşa edildiği dava üzerinde varislerin dükkan ve gedikte hak iddiaları reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 172, v. 123-3.

²⁴⁴ İKS, İM, 24, v. 16b-1.

Gedik sahibi esnafın vefatının ardından gediği varislerine intikal etmekte ve kişinin aynı esnaf grubunda oğlu var ise gediğini işletme hakkını elde etmektedir.²⁴⁵ Kişinin birden fazla oğlu olması durumunda ise oğulları arasında gediği kimin işleteceği üzerine anlaşmazlıklar yaşandığı görülmektedir. Örneğin; basmacı ustası olan Ovannes'in vefatıyla "gediği ve ustalığı" oğullarına intikal etmiş ve büyük kardeş ustalığı kendisinin hakkettiğini iddia etmiştir. Sonuç olarak kardeşlerden küçük olana diğerinin haftalık 10 kuruş vermesiyle taraflar anlaşma sağlamışlardır.²⁴⁶

Miras kalan gedikler varislere intikal etmeden önce vefat eden kişinin borcu olup olmadığı araştırılmaktadır.²⁴⁷ Gedik sahiplerinin borçlu bir şekilde vefat veya firar etmelerinin ardından ise kişilerin borçlarının ödenmesi gerekçesiyle gediklerinin satıldığı ve eğer sonrasında para kalırsa varislere verildiği görülmektedir.²⁴⁸ Örneğin; bir dava üzerinde vefat eden kişinin varislerinin alacaklı kişiler ile gediğin satılmaması ve borçları taksitle ödemek üzerine anlaşmaya vardıklarını gözlemlemek mümkündür.²⁴⁹ Bu bağlamda gediklerin borç teminatı olmasının kişilerin vefatlarından sonra da devam eden bir özellik olarak sürdürüldüğü görülmektedir.²⁵⁰

Gediklerin miras kalması ile birlikte kişilerin daimi bir tasarruf hakkı elde etmesinin, kalfalık mertebesinde bir sıkışma yaratıp yaratmadığı ise tartışılacak bir diğer husustur. Örneğin bir dava üzerinde gediğin üç nesil boyunca miras olarak sonraki kuşaklara intikal ettiği görülmektedir.²⁵¹ Üçüncü bölümde gedik kurumunun rekabete etkisi başlığında ayrıntılı olarak analiz edilecek bu hususun, kalfalar arasında hoşnutsuzluk yarattığını gözlemlemek mümkündür.²⁵²

²⁴⁵ "san'atımız erbâbı Müslim ve zimmi yüz nefer hissedâr olup ziyâde ve noksân olmayıp hissedâr ustalardan biri fevt olup tasarrufunda olan hissesi mahlûl oldukda san'atında mâhir eski ustalardan birine verilmek üzere mukaddem nizâmımız olup lâkin nizâmında dâhil olan ustanın san'at-ı mezbûrda evlâdı kaldıkda hisse ve gediği evlâdına verilmediği halde gadr olduğu cümlemizin ma'lûmu olmağla bundan akdem ittifâkımız ile fevt olanın hisse ve gediği san'atımızda olan evlâdına verilip olmadığı halde kemâ-fi'l-evvel mülâzım halîfelerden birine verilmek üzere re'y olunmuş idi," Bkz. İKS, BM, 172, v. 6a-1; İKS, İM, 137, v. 41a-3.

²⁴⁶ "basmacı gediği ve ustalığı benimle karındaşım merkûma intikâl etmiş iken karındaşım mezbûra esnâfımız ustalarından ba'zı kimesnelere istinâd ile Babamız hâlik-i mersûmun gediği ve ustalığı ben sinnen senden ekber olduğuma binâen veled-i kebîrine verilir senin ustalıkda alâkan yokdur deyü mugâyir-i şurût-ı nizâm-ı kadim müstakillen zabt ederim zu'muyla" Bkz. İKS, İM, 94, v. 68a-3.

²⁴⁷ Ağır, **Rise and Demise**, s.8.

²⁴⁸ "Attâr esnâfının gediği mâl-i mirî ve mâl-i tüccâra mukâbil olup biri vefât yâhud firâr ettikde düyünü terekesinden ezyed oldukda evvelâ mirîye olan deyni edâ olunmasına dâir fermân-ı âlî" Bkz. İKS, İM, 154, v. 88a-1; İKS, RSM, 272, v. 69a-2; İKS, İM, 137, v. 57b-1; İKS, İM, 78, v. 78b-3; İKS, MM, 1, v. 51b-5; İKS, MM, 1, v. 83a-2; Fakat bir dava örneğinde alacaklı kişinin terekenin taksiminden sonra varislerden gediği satarak borcunun ödenmesini talep ettiği davası reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 36b-2.

²⁴⁹ İKS, İM, 94, v. 51a-1; İKS, İM, 94, v. 51a-2.

²⁵⁰ İKS, İM, 78, v. 94a-1; İKS, İM, 78, v. 93b-3.

²⁵¹ "bir bâb şîrûganhâne derûnunda mevcûd beyne'l-esnâf gedik tâ'bir olunur âlât-ı lâzime-i ma'lûmenin yüz yirmi sehm i'tibâriyle altmış sehm hisse-i şâyi'ası min-kibeli'l-üm ceddîm el-Hâc Mahmud nâm kimesnenin yedinde mâlî iken işbu târihten altmış sene mukaddem fevt oldukda hisse-i mezkûresi sulbiye kebîre kızı ve hasren vârisesi vâlidem Şerîfe Fâtıma Hatun'a mevrûs olup ba'dehû vâlidem mezbûre dahi yedi sene mukaddem fevt olmağın âlât-ı mezkûreden hisse-i merkûmesi sadr-ı kebîr oğulları benimle es-Seyyid Osman ve es-Seyyid Mahmud'a mevrûs olup" Bkz. İKS, İM, 137, v. 76b-1.

²⁵² "bir bâb sorguççu dükkânında ötedenberü sorguççubaşı hâssa olanlar bilâ gedik sâkin olagelip selefim fevt ve sorguççubaşılık bana tevcih olunduğuna binâen dükkân-ı mezkûrda ber-müceb-i âdet-i kadime ben sâkin olmak iktizâ eder iken" Bkz. İKS, İM, 78, v. 98a-3; "dükkân ashâbından biri bilâ-veled fevt oldukda dükkânında âlât [65a] olmadığından gedik ta'bir olunmayup esnâf i'tibâriyle dükkânı oğluna verilüp oğlu yoğise ayakda gezdiricilerden cümlesinin eskisi olan kimesneye

2.3.2- Gedik Miras İşlemlerinde Ortaya Çıkan Problemler

Gedik miras işlemlerinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar; varisler arasında yaşanan problemler ve varis olmayan kişiler tarafından gediğin tasarruf edilmesi olarak iki başlık altında toplanmaktadır. Varisler arasında ortaya çıkan temel problemler varislerin kendi hisselerinin diğer varisler tarafından zapt edildiğine yönelik şikayetler²⁵³, varislerin hisselerinin satışı sonrasında taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar²⁵⁴, varisler arasında gedik miras paylaşımı problemleri²⁵⁵, varislerin uzun yıllar sonra gedik üzerinde hak iddia etmesi²⁵⁶ başlıkları altında toplanmaktadır. Miras işlemlerine dair hak iddialarının, suistimallere açık olduğunu gösteren farklı bir örnek ile de karşılaşılmıştır. Dava üzerinde Lasone, gediğin kendisine miras kaldığını fakat Lefter'in zapt ettiğini iddia ederek davacı olmuştur. Sonuç olarak Lasone'nin hep bu tür asılsız iddialarda bulunduğu ortaya çıkmıştır.²⁵⁷

Gediklerin miras kalmasının ardından, dükkan işletmesinin nasıl yapıldığı ise ortaya çıkan bir diğer problemidir. Bu konuda gedik varislerinin bir varise kendi hisselerini satması işletmenin tek bir kişi tarafından devam ettiğini gösterirken²⁵⁸, kişilerin gediği nöbetleşe kullanarak²⁵⁹ ve ortaklaşa²⁶⁰ işlettiği de görülmektedir. Farklı bir kayıt üzerinde ise kişilerin miras kalan gedikten başka bir geçim kaynakları olmadığı için, gediğin kiralanmasını talep ettikleri görülmektedir:

*"gedik âlât-ı lâzıme-i ma'lûmesinden gayrı ism-i mâl itlâk olunur mâlları olmayıp ancak gedik-i mezkûr ma'rîfetimizle âhara icâr ile hâsıl olan kirâsından infâk ve iksâyâ eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olup lâkin tesviye-i umûrlarına kâbel-i şer' den bir vasî nasb olunup umûrları idâre ve rü'yet olunmak lâzım ve mühim olmağla her birimiz sadrî sagîr evlâdımıza kâbel-i şer' den vasî nasb ü ta'yîn olunmak murâdımızdır"*²⁶¹

Gedik miras işlemlerinde taraflar arasında ortaya çıkan diğer problem ise gedik üzerinde varis olmayanların tasarruf iddialarıdır. Varislerin gedik hisselerinin zapt edildiğine yönelik davalar;

verilmek bâ-fermân nizâm-yâfte olan şürû-ı mer'iyeden olup" Bkz. İKS, İM, 44, v. 64b-1; Başka bir davada ise kişi hizmetinde olduğu kişinin vefatının ardından gediğinin kendisine borçlarını ödemek şartıyla verildiğini fakat başkaları tarafından zapt edildiğini iddia etmiştir. Vefat eden kişinin terekesinin incelenmesinin ardından kişinin borçlu olarak vefat etmediği iddianın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Bkz. İKS, İM, 25, v. 187-2.

²⁵³ İKS, İM, 44, v. 42a-3; İKS, DPM, 1, v. 52b-3; İKS, ÜM, 531, v. 101b-1; İKS, İM, 25, v. 216-1; İKS, ASM, 2, v. 50a-1; İKS, ASM, 2, v. 38a-3; İKS, İM, 172, v. 9-1; İKS, İM, 94, v. 30a-4; İKS, İM, 94, v. 41b-1; İKS, İM, 94, v. 3a-4; İKS, BM, 197, v. 54b-3; İKS, GM, 580, v. 7a-1.

²⁵⁴ İKS, BM, 46, v. 136a-1; İKS, ASM, 2, v. 40a-1; İKS, İM, 33, v. 29b-2; İKS, ASM, 2, v. 52a-2; İKS, İM, 94, v. 26b-1.

²⁵⁵ İKS, İM, 94, v. 59a-2; İKS, İM, 172, v. 109-4; İKS, İM, 25, v. 237-1; İKS, İM, 33, v. 4a-1.

²⁵⁶ İKS, İM, 172, v. 136-4; İKS, İM, 172, v. 72-3.

²⁵⁷ "Lesona Nasrâniyenin da'vâ-yı mezkûresi tezvîr ve mahz-ı celb-i mâl sevdâsıyla olduğu âşikâr olmağla" Bkz. İKS, İM, 78, v. 49b-1; Farklı bir dava örneğinde ise esnafın temessük ile tasarrufunda olan gediğin Şehremini tarafından mahlul olduğu belirtilerek başkasına verildiğine yönelik iddiası yer almaktadır. Sonuç olarak ise kişi davasından vazgeçmiş ve gediğin Şehremini tarafından verilen kişinin tasarrufunda kalmasına karar verilmiştir. Bkz. İKS, BM, 46, v. 86b-1.

²⁵⁸ İKS, ÜM, 531, v. 42b-4.

²⁵⁹ İKS, İM, 94, v. 39b-4; İKS, İM, 78, v. 79a-1.

²⁶⁰ İKS, İM, 33, v. 38b-1; Gedik mirasının paylaşımının ardından kişilerin şirket kurarak ticarete devam etmeleri örneği için bkz. İKS, İM, 138, v. 62b-1; İKS, İM, 138, v. 63a-1; İKS, İM, 138, v. 63b-1; İKS, İM, 138, v. 64a-1; İKS, İM, 138, v. 64b-1; İKS, İM, 138, v. 64b-2; İKS, İM, 138, v. 65a-1.

²⁶¹ İKS, İM, 94, v. 14b-2.

gediklerini iddiada bulundukları kişiye satmaları²⁶², hisselerin geri verilmesi²⁶³, davaların zaman aşımına uğraması nedeniyle reddedilmesi²⁶⁴, iddia sahiplerinin gediğin kendilerine ait olduğunu kanıtlanamaması nedeniyle davanın reddedilmesi²⁶⁵, tarafların belirli bir meblağ üzerine anlaşma sağlaması²⁶⁶, gediğin zapt ettiğini iddia eden kişiye aslında satılmış olması nedeniyle davaların reddedilmesi²⁶⁷ veya gedik sahibinin varislere gediği geri vermeyi kabul etmesi²⁶⁸, kişinin davadan vazgeçmesi²⁶⁹, davanın meşru bulunmaması ve direkt reddedilmesi²⁷⁰ gibi gerekçeler ile sonuçlanmıştır. Bu konuda farklı bir örnek olarak; gedik hissesine sahip olan Ahmed'in vefatı üzerine, varisler hisselerini İsmail'in zapt ettiği yönünde davacı olmuşlardır. İsmail, Ahmed'in "*baba sağlığında oğlunun malı olmaz diyerek*" gediğini sattığını ifade etmiştir. Sonuç olarak Ahmed'in tüm hisselerini satmadığı ortaya çıkmış ve belirli bir miktarı İsmail'in varislere vermesi gerektiği kararlaştırılmıştır.²⁷¹

Gediklerin miras kalabilmesi için de kayıtlı olmaları gerekmektedir. Kayıtlı olmayan gediklerde varislerin hak iddiaları reddedilmiştir.²⁷² Bu konuda bir dava örneğinde kişinin babasından kalan gediğin kendisine verilmesine yönelik talebi olduğu görülmektedir:

"...fi'l-asl külahcı ve ba'dehû manav ve ba'dehû sebzeçi dükkânı ve el-yevm bakkâl mağazası olan vakıf mahâl esnâf kaleme alındığı târihde kalaycı dükkânı olması muhtemel ve maznûn olmağın bu takdîrce dükkân-ı mezkûrda eğerçi ol zamandan beri kalaycı işlediğini bilir yogîse de mücerred yedimde olan derkenâra binâen dükkân-ı mezkûr babamdan kalma gediğim olmuş olur öyle olıcak müvekkil-i mûmâ-ileyh mağaza-i mezkûrede olan müste'cirini çıkarıp gediğim olmak üzre bana îcâra cebr olunsun deyü da'vâ ettikde..."

Kişinin davası gedik kaydı bulunamadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu kayıt sabit bir dükkanın farklı esnaf gediklerine dönüşebildiğini göstermesi açısından da önemlidir.²⁷³

²⁶² İKS, İM, 172, v. 62-2; İKS, İM, 25, v. 233-2; İKS, İM, 25, v. 233-3; İKS, İM, 25, v. 235-1.

²⁶³ İKS, EHM, 673, v. 62-1; İKS, İM, 25, v. 62-1; İKS, İM, 78, v. 39b-3; İKS, İM, 94, v. 3b-1; İKS, İM, 172, v. 33-1; İKS, İM, 94, v. 9a-3; İKS, İM, 33, v. 3a-1; İKS, İM, 25, v. 241-2.

²⁶⁴ İKS, BM, 197, v. 61a-4; İKS, İM, 56, v. 18b-2; İKS, İM, 94, 8b-1; İKS, ÜM, 531, v. 6b-4; İKS, ÜM, 531, v. 10a-1.

²⁶⁵ İKS, İM, 172, v. 167-1; İKS, BM, 172, v. 66b-6.

²⁶⁶ İKS, İM, 78, v. 44a-1; İKS, İM, 137, v. 54b-3; İKS, İM, 137, v. 46b-1; İKS, İM, 78, v. 66a-1; İKS, İM, 78, v. 31b-3; İKS, İM, 44, v. 68b-1; İKS, İM, 25, v. 262-2; İKS, İM, 94, v. 25b-4; İKS, İM, 137, v. 1b-1.

²⁶⁷ İKS, İM, 147, v. 18a-1; İKS, İM, 172, v. 58-2; İKS, İM, 172, v. 22-2; İKS, BM, 172, v. 67a-4; İKS, İM, 78, v. 22b-2; İKS, İM, 56, v. 19a-1; İKS, İM, 172, v. 80-3; İKS, İM, 78, v. 79b-1; İKS, İM, 94, v. 59b-3; İKS, İM, 172, v. 61-1; İKS, İM, 94, v. 34a-4; İKS, İM, 78, v. 64b-2; İKS, İM, 56, v. 14b-2; İKS, İM, 137, v. 49a-2; İKS, İM, 172, v. 104-1; İKS, İM, 94, v. 54a-3; İKS, ÜM, 531, v. 84a-6.

²⁶⁸ İKS, İM, 25, v. 38-2; İKS, İM, 25, v. 213-2.

²⁶⁹ İKS, İM, 12, v. 59b-2.

²⁷⁰ İKS, İM, 94, v. 27b-2.

²⁷¹ İKS, İM, 94, v. 48b-2.

²⁷² İKS, İM, 147, v. 35a-1; İKS, İM, 137; İKS, İM, 172, v. 169-3; İKS, İM, 78, v. 39a-4; İKS, İM, 148, v. 48b-2; İKS, İM, 137, v. 92a-1; İKS, İM, 147, v. 34b-1; İKS, İM, 172, v. 143-2.

²⁷³ İKS, İM, 148, v. 49a-1; İKS, İM, 148, v. 62b-3.

2.4 – Borç Teminatı Olarak Gediklerin Kullanımı

İktisadi faktörlerin birbirleriyle etkileşimi sırasında ortaya çıkabilecek problemleri en aza indirgeyen ve işleyişin düzenini sağlayan kurumsal yapılanmalar borç işlemlerinde de önemli bir güvence sağlamaktadır. Esnaf icareteyn uygulaması ile birlikte kiracı olduğu dükkanları borç teminatı olarak kullanma hakkını elde etmiştir. Fakat icareteyn sisteminde dükkanların rehin verilmesinin hukuki olarak kabul görmemesi nedeniyle bir nevi rehin işlemi sayılan ve hukuki prosedürü daha karmaşık olan “vefaen ferağ” uygulaması yer almıştır.²⁷⁴ Gedik kurumu ile birlikte ise esnafın dükkanlarını borç teminatı olarak kullanmasının daha kolay hale geldiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. Geleneksel ekonomilerde bireylerin birbirine güveni etrafında şekillenen borç alışverişleri, esnaflık kurumunda önce icareteyn ardından gedik uygulamaları ile birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır.

Gediklerin borç teminatı olarak kullanılmasının önünü açan süreç; tüccarın, esnafın artan borç talebine karşı maddi destek sağlamadaki isteksizliğinin azaltılması ve esnafın devlete karşı olan borç ödemelerinin güvenceye alınması gerekçeleri üzerine şekillenmiştir.²⁷⁵ İncelenen sicillerde gediklerin borç teminatı olarak kullanılmasına yönelik 65 dava yer almaktadır. Bölümde gediklerin borç alışverişlerinde sağladığı kolaylıklar, borçların ödenmemesi durumunda yaşanan kurumsal yaptırımlar, rehin işlemlerinde ortaya çıkan işleyiş ve problemler incelenecektir.

Esnafın gediklerini rehin verebilmesi ile birlikte alacaklılar maddi güvence elde ederken, borçluların kredi bulma olanakları genişlemiştir.²⁷⁶ Kişiler gediklerini rehin vermelerinin ardından²⁷⁷ borçlarını ödedikleri zaman gedik üzerindeki rehmin kaldırıldığı ve kişilerin gediklerini geri teslim aldıkları görülmektedir.²⁷⁸ Esnafın borcunu ödeyememesi durumunda işleyişin nasıl gerçekleşeceği ise davalarda kalıp ifade olarak yer almaktadır:

²⁷⁴ “Vefâen ferâğ, mîrî arazi veya icâreteynli vakıf üzerinde tasarruf hakkı bulunan kimsenin bu hakkını borç karşılığında, borcunu ödediğinde geri alma kaydıyla alacaklıya ferâğ etmesidir. Mîrî arazilerin veya icâreteynli vakıfların satılması veya rehin verilmesi prensip olarak kabul edilmediğinden bunun yerini vefâen ferâğ işlemi almış ve bu da bir nevi teminat akdi işlevi görmüştür.” Bkz. Ali Bardakoğlu, “Ferağ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 12, 1995, s. 353.

²⁷⁵ Ağır, **Rise and Demise**, ss. 7-8.

²⁷⁶ “Gedik rehn edilebilmekte ve tüccardan esnafın veresiye aldığı mala karşılık gösterilebilmekteydi. Bu açıdan baktığımızda gedikler esnaf için yeni bir kredi müessesesi oluşturmuş oluyordu. Yine gedik, esnafın borcunu ödeyememesi durumunda tüccara ve diğer alacaklılara bir nevi ipotek edilmiş olduğundan alacaklılara önemli bir güvence oluşturuyor, veresiye-kredili alış-verişin uygulanabilirliğini temin ediyor, üretimin kesintiye uğramadan devamlılığını sağlıyordu.” Bkz. Kal’a, **Esnafı ve Sanayisi**, ss. 250-25.

²⁷⁷ İncelenen sicillerde gediklerin rehin işlemlerin gerçekleştiği davalara örnek olarak bkz. İKS, İM, 33, v. 78a-1; İKS, İM, 78, v. 59a-2; İKS, İM, 211, v. 7b-2; İKS, İM, 211, v. 11a-1; İKS, İM, 211, v. 19b-2; İKS, İM, 211, v. 32b-2; İKS, İM, 211, v. 39b-1; İKS, İM, 211, v. 51b-2; İKS, MM, 1, v. 36a-2; İKS, GM, 580, v. 60b-2.

²⁷⁸ Rehin kaldırılmasına yönelik davalara bkz. İKS, İM, 44, v. 9a-1; İKS, ÜM, 531, v. 24a-4; İKS, İM, 78, v. 93a-1; İKS, İM, 211, v. 8b-3; İKS, MŞM, 3, v. 6a-2.

*"rehniyetden fek ve tahlis edemez isem âlât-ı gedik-i mezkûru rehniyetden ba'de'l-fek semen-i misliyle âhara bey'e ve kabz-ı semene ve makhbûzundan deyn-i mecmû'-ı merkûm ... gurusu müvekkil-i merkûm ... edâya ve fazla kalır ise fazlasını bana teslîme"*²⁷⁹

Örneğin bir mahkeme kaydında gedik sahibi kişinin borcunu ödeyememesi nedeniyle hapse atılması sonucu gedüğün satılarak borcunun ödenmesine yönelik talebi olduğu görülmektedir. Kişi gedüğüne düşük fiyat teklif edildiğini iddia ederek gedüğün ederinde satılmasını talep etmiştir.²⁸⁰ Fakat gedik sahibi esnafın talebi, gedüğünü düşük fiyata satması için bir zorlama olmadığının belirtilmesi ile reddedilmiştir.²⁸¹ Başka bir örnek üzerinde ise borcunu ödemeyi reddeden kişinin gediklerini satarak ödemeyi yapması talep edilmiş fakat kişi satış yapmayı reddetmiştir. Sonuç olarak gedikler müzayede ile satılarak bedeli alacaklılara verilmiştir.²⁸²

Esnaf gediklerinin rehin verilmesinin yanı sıra kişilerin borçlarına karşılık teminat olarak kullanılması da kurumun diğer bir özelliğidir.²⁸³ Bazı davalar üzerinde gediklerin rehin verilmediği fakat kişilerin borçlarını belirtilen süreler içinde ödememeleri durumunda gedüğün alacaklı kişiye verileceğinin kararlaştırıldığı görülmektedir.²⁸⁴ Aynı zamanda esnafın borçlu olarak vefat veya firar ettiği durumlarda gediklerinin satılarak borçlarının ödenmesi, kurumun alacaklılara güvence sağlayan borç teminatı olma özelliğinin önemli göstergelerindendir.²⁸⁵ Yukarıda belirtildiği üzere gediklerin borç teminatı olarak kullanılmalarına yönelik işleyişin en önemli meşruluk kaynaklarından biri esnafın devlete olan borçlarının ödenmesini güvenceye almasıdır. Bu bağlamda bir dava üzerinde gedik sahibi esnafın borçlu olarak vefat veya firar ettiğinde gedüğün satılarak öncelikle devlete olan borçlarının ödenmesi, ardından diğer borçlulara ödeme yapılması gerektiği ifade edilmiştir:

"kassabân esnâfından celeb tâifesine olan deynini kable'l-edâ iflâsen fevt olanların mahlûl ve gayr-ı mahlûl uhdelinde bulunan gedikleri ma'rîfet-i şer' ve esnâf-ı merkûme ma'rîfetiyle bâ-izn-i mütevellî tâlibine fûrûht ve îcâr olunarak husûle gelen semeni ile celeb tâifesine olan dîyûnunu tediye olunarak ol vechile mâl-ı celeb telefden vikâye olunmak mine'l-kadîm nizâm-ı mu'teberelerinden olduğundan...mutasarrıfın bilâ-veled ve iflâsen vefâtı takribiyle mahlûl ve cânib-i vakf-ı şerîfe âid olan gedikler mu'accelesinin bütün bütün celebe olan dîyûnlarının tediyesi zımnında terki cânib-i vakf-ı hazret-i müşârun-ileyhe gadri mûcib olacağı nümâyân ve celebân tâifesinin dahi vakt ü zamânıyla Der-

²⁷⁹ İKS, İM, 211, v. 21b-1.

²⁸⁰ İKS, İM, 148, v. 12b-1.

²⁸¹ *"esnâf ve pazarbaşı merkûmûnun i'âneye ta'ahhüdleri cebr olunur makûleden olmayıp şer'an üzerlerine lâzım dahi olmamağla kelâmları iltifâta şâyân olmadığı ve mâllarını diledikleri kimesneye bey' eyledikleri hinde pazarbaşı ve esnâf-ı merkûmûn ta'aruz ederler ise ol vakit men'-i iktizâ"* Bkz. İKS, İM, 148, v. 73a-1.

²⁸² İKS, İM, 78, v. 29a-1.

²⁸³ Esnafın borçlarını ödeyememesi nedeniyle gedüğün satılarak ödeme yapılması için vekil tuttuğu dava örnekleri mevcuttur. Bkz. İKS, MM, 1, v. 60b-1; İKS, MM, 1, v. 73a-4; Bu bağlamda farklı bir dava üzerinde kişinin gedüğünin zapt edildiğine yönelik iddiası borçlarını ödeyememesi nedeniyle başkasına verildiğinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bkz. İKS, İM, 94, v. 71b-3.

²⁸⁴ İKS, İM, 25, v. 105-2; İKS, İM, 33, v. 54a-1; İKS, İM, 78, v. 13b-2.

²⁸⁵ İKS, İM, 56, v. 27a-3; İKS, İM, 56, v. 29b-1; İKS, İM, 78, v. 97b-1; İKS, İM, 137, v. 100a-2; Örneğin bir dava üzerinde fırın gedüğü sahibi kişilerin borçlu olarak firar etmesi nedeniyle dükkan mutasarrıfları gediklerin devlet tarafından başka yerlere nakledilmesini ve dükkanların kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 31a-2; Esnaf gediklerinin el değişimi yapılmasının ardından alacaklı kişilerin yeni gedik sahibinden borçları talep ettiği davalar reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 71b-2; İKS, GM, 580, v. 39b-4; İKS, İM, 56, v. 22a-2; İKS, İM, 94, v. 65a-1.

aliyye'de külliyyetli ağnâm celbine sa'y ü gayretleri zımnında ri'âyet ve gadrdan himâyetleri vesâilinin istihsâli lâzimedden olduğu gibi sıyânet-i vakf-ı şerîf ve celebiyesine hürmet ve himâyet vâcibeden idüğü zâhir ve ayân olduğundan nihâyetü'l-emr kassabân esnâfından evkâf-ı celîle-i hazret-i müşârun-ileyhe merbût mutasarrıflarından birinin bilâ-veled-i zükûr ve inâs iflâsen vefâtı vukû'unda evvel emirde ma'rifet-i şer' ve esnâf-ı merkûme ve evkâf-ı celîle-i hazret-i müşârun-ileyhe me'mûrları ma'rifetleriyle müteveffânın bi'l-cümle zimemât ve eşyâ-yı metrûkesi bi't-taharrî ba'de't-tahkîk ve't-tahrîr celeb tâifesine olan düyûn-ı müsbetesine vefâ etmediği inde's-şer' tahakkuk eylediği hâlde ol zamân uhdesinden münhal olan gediği loncada bi'l-müzâyede mu'accele-i lâyıkasıyla tâlibi ve münâsibine tefvîz ve îcâr olunarak husûle gelen semeninin nısfı celebân tâifesine olan düyûn-ı müsbetesine verilmek ve nısf-ı diğeri dahi cânib-i evkâf-ı celîle-i müşârun-ileyhe irâd kayd için Hazîne-i Evkâf-ı Hümayûn'a tediye ve teslim kılınmak üzere tanzîm ve tesviyesine bi't-terâzî karar verilmiş olmağa''²⁸⁶

Bu bağlamda gediklerin rehin işlemlerinde taraflara karşılıklı fayda sağladığı fakat aynı zamanda kurumsal yapılanmadaki eksiklikler nedeniyle işleyiş problemlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Davalarda borç işlemleri ile ilgili karşılaşılan ilk problem rehin verilen gediklerin aslında satıldığı yönündeki iddialardır.²⁸⁷

Rehin işlemlerinin yaygınlaşması borç işlemlerinde kefil aranması problemini tam olarak ortadan kaldırmamıştır. Esnafın gediklerini borçlarına karşılık teminat olarak göstermesinin alacaklılar için yeterli bir güvence oluşturmadığını konu hakkında yer alan şikayet davalarından gözlemek mümkündür. Bu konuda kişilerin gediklerini rehin vermelerinin ardından borçlarını ödememeleri en sık karşılaşılan örneklerdendir.²⁸⁸ Örneğin bir davada; fırın gediğinde kiracı olan kişinin borçlu bir şekilde firar etmesi üzerine, alacaklı kişilerin kefil olmamasına rağmen borçlarını gediğin asıl sahibinden talep ettiği ve gedik sahibinin borcun bir kısmını verdiği görülmektedir.²⁸⁹ Benzer olarak rehin verilen gediğin borcun ödenmesine yetmediği durumlarda, borcun geri kalan kısmı kefillerden alınmaktadır.²⁹⁰ Bu şikayetler büyük ölçüde borçlu olan esnafın gediğini başkasına satması veya rehin vermesinin ardından farklı bir yere göç etmeleri üzerine şekillenmiştir. Alacaklarını güvence altına almak isteyen tüccarlar da gedik el değişimlerinin İstanbul Mahkemesi dışında yapılmamasını ve esnaf grubunun borçların ödenmesi için birbirlerine kefil olmalarını talep etmişlerdir.²⁹¹ Bu bağlamda borç işlemlerinde işleyiş sırasında ortaya çıkan problemlerin çözümünde geleneksel ve modern kurumların birlikte yer aldığı görülmektedir.

²⁸⁶ İKS, İM, 154, v. 81b-1.

²⁸⁷ İKS, İM, 25, v. 151-3; İKS, İM, 78, v. 32b-3; İKS, İM, 78, v. 52b-3; İKS, İM, 78, v. 49b-3; İKS, İM, 78, v. 5a-1; İKS, İM, 78, v. 86a-2; İKS, BM, 197, v. 70a-3.

²⁸⁸ İKS, İM, 78, v. 80b-2; İKS, İM, 78, v. 88a-3; İKS, İM, 156, v. 11b-1.

²⁸⁹ İKS, İM, 137, v. 24a-3.

²⁹⁰ "bakkâl tâifesinden biri tüccârdan iştirâ eylediği zehâirin akçesini vermekde cevri u ezâ veyâhüd kable'l-edâ hâlik oldukda veyâhüd kendini iflâsa çıkardıkda yedinde mevcûd olan emti'ası ve zimemâtı pazarbaşı ve sâirleri ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bey' olunup vefâ etmediği sûretde mâlik oldukları gedikleri mu'temed ustalar kefâletleriyle İstanbul kâdîları huzûrlarında âhara bey' olunup tüccâra olan düyûnuna verilmek ve bâkî deyni kalır ise kefillerinden tahsil olunmak muktezâ-yı şurût-ı nizâm" Bkz. İKS, İM, 78, v. 19b-1; İKS, İM, 97, v. 126a-2.

²⁹¹ Akarlı, **Gedik: A Bundle**, s. 177.

Rehin verilen gediklerin tekrar sahibine kiralanması ve kullanımına izin verildiği kayıtlar da bulunmaktadır.²⁹² Bu konuda bir davada kişinin gediğini önce rehin verdiği ardından ise borcunu ödemeye gücü yetmediği için sattığı bir dava ile karşılaşmıştır. Kişinin sonrasında maddi yetersizliğini belirterek gediğin kendisine kiralanması ve dükkanı işletmesini talep ettiği davası reddedilmiş fakat yine de gediğin yeni sahibi kendi isteğiyle kişiye belirli bir miktar para vermiştir.²⁹³

Rehin verilen gediklerde, borcun ödenmesine yönelik bir süre verilip verilmediği ise tartışılacak başlıklardan bir diğerini oluşturmaktadır. Bazı rehin işlemlerinde kişilerin borçlarını ödemeleri için belirli bir miktar müddet verildiği, bu süre zarfında ödemenin yapılmadığı durumda ise gediğin satılacağı belirtilmiştir.²⁹⁴

Gedik rehin işlemlerine ait tekil anlaşmazlık örneklerini de davalar üzerinden gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda ortaya çıkan problemler; rehin alan kişinin borcun ödenmesi için davacı olması²⁹⁵, kişinin gediğini rehinden kurtarmak için başkasından borç alması²⁹⁶, gedik varislerinin rehinli dükkan üzerindeki sorunları²⁹⁷, gediği rehin alan kişinin gediği başkasına satması²⁹⁸, rehin sonrasında kişiyi ticarete ortak etme şartı olduğu iddiası²⁹⁹, kişinin gediğini hem rehin vermesi hem de başkasına satması³⁰⁰ üzerine şekillenmiştir.

2.5- Gedikli Dükkanlarda Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet

Gediklerin hisselerine bölünerek farklı kişiler tarafından tasarruf edilebilmesi risk paylaşımı ve sermaye yetersizliğinin giderilmesine imkan vermesi açısından kurumun önemli unsurlarından biridir. Bu bağlamda gediklerin nöbetleşe ve/veya ortaklık ile tasarrufunun, gediklerin sınırlılığına karşı talebin veya fiyatın fazlalığını da yansıttığı düşünülebilir. Ek olarak yüksek borçlanma gerektiren sektörlerde gediklerin hisselerine bölünerek ortaklaşa işletildiği ve bu sayede risk paylaşımı yapıldığı da görülmektedir.³⁰¹

²⁹² İKS, İM, 148, v. 12a-2; İKS, MM, 1, v. 41b-4; İKS, DPM, 1, v. 97a-1.

²⁹³ İKS, İM, 78, v. 89a-1.

²⁹⁴ İKS, İM, 78, v. 88b-4; İKS, İM, 211, v. 32b-1; İKS, İM, 138, v. 50a-2.

²⁹⁵ İKS, ÜM, 531, v. 138b-2.

²⁹⁶ "Yahûdi-i mersûma bi-tarîkı 'l-istiğlâl bey' ve teslîm ettikten sonra merkûm Hüseyin deyn-i mezkûrumu malından edâ ve âlât-ı mezkûreyi fek ve tahlîs ile ba'dehû ben sana edâ ederim deyü bana emr etmekle ben dahi malımdan bi-tarîkı's-sulh Yahûdi-i mersûma altı yüz elli gurus verip âlât-ı mezkûreyi tahlîs etmişdim el-hâletü hâzihi medfûum olan meblağ-ı mezkûr altı yüz elli gurusu mezbûr Hüseyin'den bi'l-mürâca'a hâlâ talep ederim deyü" Bkz. İKS, İM, 78, v. 11b-2.

²⁹⁷ İKS, İM, 94, v. 72b-1; İKS, İM, 78, v. 48a-4.

²⁹⁸ İKS, İM, 78, v. 34a-2; İKS, İM, 44, v. 47a-3.

²⁹⁹ İKS, İM, 137, v. 97a-1.

³⁰⁰ İKS, İM, 78, v. 26a-1; İKS, İM, 94, v. 19b-2.

³⁰¹ Fırın ve gedik değirmenleri ile ilgili satış işlemleri bölümünde bu husus tartışılmıştır.

İncelenen sicil defterlerinde gedik ortaklığı, nöbetleşe kullanım ve gediklerin emanet verilmesine ait 57 dava yer almaktadır. Bu bölümde ele alınan davalar taraflar arasındaki ortaklık ve nöbetleşe kullanım prosedürünü ve işleyiş dinamiklerini göstermektedir. Kişilerin ne kadar sıklıkla ortaklı gedik sahibi olduğu veya nöbetleşe kullanımın tüm gediklere oranı gibi argümanlar verilerin sınırlılığı nedeniyle tartışılamamıştır. Emanet başlığı altında ise esnaf gediklerinin emanet verilmesinin ardından gediğin asıl sahibine dönüş süreci analiz edilmiştir.

2.5.1-Gedikli Dükkanlarda Ortaklıklar

Gedikli dükkanlarda ortaklık gediğin belirli hisselerle bölünerek kullanımının yapıldığını ifade etmektedir. İncelenen sicillerde gedik ortaklığı hakkında 14 dava bulunmaktadır. Hissedarların gediklerin işletilmesini aralarında nasıl paylaştıkları hususu ise farklılık göstermektedir. Ortaklardan yalnızca belirli kişilerin dükkanı işletmesinin yanı sıra taraflar nöbetleşe olarak gedikleri sırasıyla işletmek üzerine de anlaşma sağlayabilmektedirler. Çalışan kişi sayısının fazla olduğu sektörlerde gedik ortaklığının ve hisseli gedik sahipliğinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Başaran ve Kırılı çalışmalarında, esnaf dükkanlarının yaklaşık %70’inde bir usta ve çırak bulunurken; değirmen, fırın ve hamallık sektörlerinde çalışan sayılarının en az 15-20 kişi olduğunu ifade etmişlerdir.³⁰²

Gedikli dükkanlarda ortakların birbirlerine karşı belirli sorumlulukları olduğu görülmektedir. Ortakların birbirine karşı olan sorumluluklarına yönelik ilk husus mesleğe girecek kişilerin kontrol edilmesine yöneliktir. Gedik alım satım işlemlerinde, eğer gedik üzerinde ortaklı bir sahiplik söz konusu ise diğer ortaklardan izin alındığı görülmektedir.³⁰³ Bu durum gedik hissedarlarının belirlenmesinde öncelikli olarak ortaklar arasında iç kontrol kademesinin etkili olduğunu göstermektedir. Gedik sahiplerinin tanınmayan kişileri yanlarına ortak olarak almalarının olumsuz etkilerini 1750 tarihli kasap gedikleri hakkındaki bir mahkeme kaydında görmek mümkündür:

"lâkin bir iki seneden berü gedik ashâbından bazıları mechûlû'l-ahvâl kimesneleri kendilere şerîk edip ve mutasarrıf olduğu gediğe müte'allik olan ahz u i'tâyı mezbûra ettirdip yedine teslîm olunan mal-ı cellâb telef oldukda mezbûr firâr yâhûd müflis olmağla mutâlebeden berî olup gedik sahibinden mutâlebe olursa ben kat'a nesne almadım ve ahz u i'tâyâ müdâhale etmedim deyü cevâba tesâddî ve gediğinin âhara verilmesine mümâna'at ve bu vechile nizâm-ı kadîm-i mezkûrumuzun ihtilâline ve cellâb tâifesinin dahi hasâret-i azîmeye giriftâr olmalarına bâdî olmağla cellâb tâifesini tatarruk-ı zarardan ve nizâm-ı kadîm-i mezkûru ihtilâlden hıfz ve savn için ba'de'l-yevm mârrü'z-zikr gediklerin ashâbı umûrlarını kendileri rü'yet edip bi-hasebi'l-iktizâ bir kimesneyi şerîk etmek dahi lâzım olur ise ma'lûmü'l-ahvâl ve zî-kudret kimesneyi ede yâhûd kethudâ ve ustalar ma'rifetleriyle kavî kefilî alınıp ba'dehû şerîk eyleye el-hâsıl kethudâ ve ustalar ma'rifetleri ve kavî kefilî olmadıkca mechûlû'l-ahvâl

³⁰² Kırılı ve Başaran, 3. Selim Saltanatı, s. 285.

³⁰³ Ağır, **Rise and Demise**, s. 16; Bu bağlamda incelenen satış işleminde “müştereklerim izinleriyle...bey' ü temlik” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 156, v. 3a-2.

*kimesneler ber-minvâl-i muharrer kasablığı müdâhale etmemek üzere emr-i âlî sudûrunu istid'â ve istirhâm ederiz dedikleri ma'lûm-ı devletleri buyruldukda emr [ü] fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.*³⁰⁴

Bu duruma benzer olarak farklı bir dava örneğinde ortaklardan biri hakkında esnaf tarafından yapılan şikayet üzerine diğer ortağın dükkanı işletmesi ve nizama aykırı davranmayacağını belirtmesi üzerine taraflar anlaşmaya varmıştır.³⁰⁵

Ortaklar arasındaki sorumluluklara yönelik borç ilişkilerinin dinamiği ise tartışılacak diğer bir husustur. Ortakların kendi aralarında borç alışverişlerinin olduğunu davalardan gözlemlemek mümkündür.³⁰⁶ Hissedarların kendi aralarındaki borç ilişkilerine ek olarak birbirlerinin borçlarından sorumlu olup olmadıkları konusu diğer bir problemi ortaya koymaktadır. Örneğin bir davada kişinin alacağı olan parayı, borçlu kişinin gedik ortağından talep ettiği davası reddedilmiştir.³⁰⁷ Aynı şekilde farklı bir örnekte de fırın ve değirmen hissedarı olan kişinin borçlarını ödemesinin yalnızca kendi yükümlülüğünde olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Bu örnekler ortakların birbirlerinin borçlarından sorumlu olmadıklarını göstermektedir.

Ortaklı gedik sahipliği hakkında taraflar arası anlaşmazlıkları mahkeme kayıtlarına yansıyan davalardan gözlemlemek mümkündür. Hissedarlar arasında ilk anlaşmazlık örneği ortakların birbirlerinin hisselerini zapt etmelerine yönelik açılan şikayet davalarından oluşmaktadır.³⁰⁹ Aynı zamanda gedik sahibi olmayan kişilerin gedige ortak edilmeleri yönündeki taleplerini de mahkeme kayıtlarından gözlemlemek mümkündür.³¹⁰ Farklı bir dava örneğinde ise kişilerin çömlekçi gedigi üzerinde ortaklık kurdukları fakat ortaklardan birinin gedik için kendisinden diğer ortağın ek bir ücret aldığını iddia ettiği görülmektedir. Sonuç olarak kişilerin dükkan kârını paylaştıkları ve gedik için diğer ortağın ek ücret almadığı ortaya çıkmıştır.³¹¹

Gedik ortaklığı ile ilgili bir diğer husus ise ortaklığın bitimine ait prosedürün işleyişidir. Gedikli dükkanda ortak olan kişilerin ortaklıklarının bitimi sonrasında maddi hesaplaşma yapıldığı görülmektedir.³¹² Farklı bir dava örneğinde gedik ortaklıklarını bitiren esnafın, işlemesini yaptıkları

³⁰⁴ İKS, BM, 197, v. 98a-1.

³⁰⁵ İKS, İM, 78, v. 3b-4.

³⁰⁶ İKS, İM, 147, v. 21b-4.

³⁰⁷ İKS, İM, 148, v. 2a-1.

³⁰⁸ İKS, İM, 56, v. 36a-1.

³⁰⁹ İKS, GM, 259, v. 6b-4; İKS, ÜM, 531, v. 39b-5; İKS, İM, 25, v. 136-2.

³¹⁰ İKS, İM, 147, v. 5b-1; İKS, GM, 580, v. 52b-1.

³¹¹ “Ahmed'in beş bin akçe ve mesfûr Asvador dahi on bin akçe asl-ı mâlları olup mâl-ı mezbûru bir yere halt eylediklerinden sonra bizim huzûrumuzda vech-i muharrer üzre akd-i şirket edip târih-i mezkûrdan târih-i kitâba gününe gelince merkûm Asvador mezbûr Ahmed'e beher sene ribh nâmına üçer ve dörder bin akçe verirdi... Asvador ribh nâmına verdiği meblağ-ı mezkûrdan gayrı gedik akçesi nâmında mezbûr Ahmed'e bir akçe ve bir habbe verdiğini isbâtдан âciz olmağın mücebiyle gedik akçesi nâmında akçe talebiyle mezbûr Ahmed'e bi-vech ta'arruzdan mesfûr Asvador men' birle mâ vaka'a bi'l-ibtigâ kayd şûd” Bkz. İKS, EM, 90, v. 22a-1.

³¹² İKS, İM, 20, v. 71b-1; İKS, İM, 148, v. 29a-3.

mahzenin bölünmesini talep ettikleri davaları, mahzenin bölünemeyeceğinin vakıf tarafından belirtilmesinin ardından tekrar ortaklık kurmaları ile sonuçlanmıştır.³¹³ Ortaklardan birinin firarı durumunda gedik hissedarı olan esnafın dükkanın açılarak gediğin başkasına kiralanmasını talep ettiği bir dava ile de karşılaşmıştır.³¹⁴

2.5.2-Gedikli Dükkanlarda Nöbetleşe Kullanım

Gedikli dükkanlar üzerinde birden fazla kişinin tasarrufuna imkan veren diğer bir uygulama ise dükkanların nöbetleşe olarak kişilerin hisselerine oranla belirli sene veya ay aralıkları ile işletilmesidir. İncelenen sicil defterlerinde nöbetleşe kullanım ile ilgili 21 dava yer almaktadır. Bu doğrultuda kişiler birbirlerinin hisselerini kullanmak için belirledikleri zaman aralıklarına karşılık gelen miktarda diğer hissedara kira ödemektedirler.³¹⁵ Örneğin; bir dava üzerinde kişilerin gedik hisselerine farklı oranlarda sahip oldukları ve dükkan işletmesinin ortaklık yoluyla yapılamaması nedeniyle hisseleri oranında nöbetleşe kullanım üzerine anlaşmaya vardıkları görülmektedir.³¹⁶

Taraflar arasında nöbetleşe kullanım üzerine anlaşmaya varılmasının ardından ilk ortaya çıkan problem kullanım sırasının nasıl belirleneceği üzerinedir. Bazı davalarda bu durumun anlaşmazlık doğurduğu ve kura çekilerek çözüme bağlandığı görülmektedir.³¹⁷ Nöbetleşe kullanım sırasında ortaya çıkan bir diğer problem ise kişilerin tasarruf sürelerinin aşılmasına yönelik açılan davalardan oluşmaktadır.³¹⁸ Aynı zamanda hissedarlar nöbetleşe kullanım sıralarını birbirlerine devredebilmektedir. Bu durumda kişi ek olarak devrettiği süre için de kira ücreti almaktadır.³¹⁹ Gedik hissedarının kullanım sırasını başkasına devretmesine yönelik diğer bir gerekçe ise borcu karşılığında kullanım süresini devretmesidir.³²⁰

³¹³ İKS, BM, 197, v. 53b-1.

³¹⁴ İKS, İM, 156, v. 64a-2.

³¹⁵ İKS, İM, 25, v. 239-3; İKS, İM, 33, v. 38a-1; İKS, İM, 44, v. 79a-1; İKS, İM, 44, v. 61b-1; İKS, İM, 94, v. 36b-4; İKS, İM, 94, v. 67a-2; İKS, İM, 138, v. 77b-1; İKS, BM, 397, v. 57b-2; İKS, İM, 172, v. 181-1.

³¹⁶ “*ale’l-iştirâk bi’l-icâretein taht-ı tasarrufumuzda olup lâkin gedik-i mezkûru bi’l-iştirâk isti ‘mâl mümkün olmadığından*” Bkz. İKS, İM, 172, v. 54-2.

³¹⁷ Bkz. İKS, İM, 148, v. 5b-1; İKS, İM, 94, v. 34b-4.

³¹⁸ İKS, İM, 25, v. 209-2; İKS, İM, 94, v. 8a-4; İKS, İM, 138, v. 76a-1.

³¹⁹ İKS, İM, 56, v. 42a-2; İKS, BM, 397, v. 72a-1; Kişilerin kullanım sıralarını başka birine devretme talepleri karşılığında mesleki tecrübe şartına da bakıldığı görülmektedir. “*bir kıt’a fermân-ı âli-şân nâtik olduğu üzere biz hinta ve şa’ir doğücü esnâfından olup dükkânlarımız mahâll-i ma’lûmede ma’dûd ve ustalarımız bir birimize kefil ve cümlemize kethudâlarımız kefil olmağla ibâdullâha evlâ ve enfa’ olmak için beynlerimizde hâm-dest olup üstâda varıp hizmet edip kethudâlarımız ve ihtiyârlarımız ma’rifeti olmadıkça kimesne başka dükkân ihdâs etmemek ve bu makûle usta dâmâdı ve sâir akrabâsından biri san’at-ı mezkûrede mahâreti olmayıp hâm-dest olarak kendüye irs-i şer’le intikâl eden dükkâna girmek murâd etdikde dört beş sene esnâfımızdan üstâda hizmet edip pîr perver usta olmadıkça dükkânına girmemek dahi şurût-ı nizâm-ı mer’iyemizden olduğuna binâen*” Bkz. İKS, İM, 94, v. 38a-1.

³²⁰ İKS, İM, 138, v. 61a-2.

2.5.3-Gedik Emanet İşlemleri

Esnaf gediklerinin kullanımı hakkında incelenecek bir diğer husus gediklerin emanet verilmesidir. Bu bağlamda incelenen sicil defterlerinde 22 dava bulunmaktadır. Gediklerin emanet olarak verilmelerine yönelik gerekçeler ise; esnafın firar etmesi nedeniyle gediğin yed-i emine verilmesi³²¹, kişinin farklı bir bölgeye giderken gediğini başkasına emanet olarak bırakması³²² ve miras kalan gediklerin varislerin bulunamaması nedeniyle emanet olarak verilmesidir. Bu bağlamda incelenen sicillerde dava yoğunluğu miras kalan gediklerdeki emanet işlemleri hakkındadır. Kayıtlardaki temel problem kişilerin emanet verilen gediklerini, vekil yoluyla geri alarak başkalarına satma talepleridir. Miras kalan gediklerin emanet verilmesi (“bi’l-emâne vaz ‘-ı yed”) üzerine, varislerin gedik hisselerinin vekilleri tarafından satılmasına yönelik açtıkları davalar, kişinin vekilliğinin kanıtlanmasının ardından gedik hisselerinin vekile teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır.³²³

2.6- Gedikli Dükkanlarda Hasar Tamiri ve Nakil İşlemleri

Gedikli dükkanlar üzerinde işleyişe yönelik incelenecek diğer bir husus, dükkanların hasar alması sonucunda ortaya çıkan dinamikler ve gedik nakillerine yönelik taleplerdir. Sicil defterlerinde hasarlı dükkanlar ile ilgili 84, nakil işlemleri ile ilgili ise 63 dava yer almaktadır. Hasar alan dükkanlar başlığı altında; yeniden inşa sürecinde taraflar (gedik sahibi ve mülk sahibi) arasında mevcut düzenin değişimine veya mevcut düzene dönülmesine yönelik ortaya çıkan talepler, yeniden inşa nizamları ve tamir masraflarının nasıl karşılandığı hususları tartışılacaktır. Nakil işlemleri bölümünde ise esnaf nizamlarında yer alan dükkan sayılarının ve mekanların sabitliği normu, gedikli dükkanlar üzerinden incelenecektir.

2.6.1.- Gedikli Dükkanların Hasar Alması ve Yeniden İnşa Süreci

İncelenen davalar üzerinde dükkanların hasar almasının temel gerekçelerinin dönemde sıkça çıkan yangınlar, depremler ve zaman içinde binaların eskimesinden kaynaklandığı görülmektedir.³²⁴ Dükkanların yanması ve yeniden inşasının aksaması üretim koşullarının bağımlı olduğu ekonomilerde

³²¹ “gedik ta’bir olunur eşyâ gâib-i merkûmun hâli mütebeyyin oluncaya değin emîn ve mu’temed olduğu ihbâr olunan mezbûr el-Hâc Ahmed kibel-i şer’den kayyum nasb ü ta’yîn ve yedine teslim” Bkz. İKS, İM, 33, v. 11a-1.

³²² İKS, İM, 78, v. 17b-4; İKS, EM, 182, v. 24b-4

³²³ İKS, EHM, 673, v. 24-1; İKS, EHM, 673, v. 106-1; İKS, EHM, 673, v. 107-1; İKS, EHM, 673, v. 110-1; İKS, EHM, 673, v. 126-2; İKS, EHM, 673, v. 132-2; İKS, EHM, 673, v. 19-1; İKS, EHM, 673, v. 4-3; İKS, EHM, 673, v. 55-1; İKS, EHM, 673, v. 48-1; İKS, EHM, 673, v. 118-2; İKS, EHM, 673, v. 113-2; İKS, EHM, 673, v. 86-1; İKS, EHM, 673, v. 43-1; İKS, EHM, 673, v. 136-1; İKS, EHM, 673, v. 71-2; İKS, EHM, 673, v. 59-1; İKS, EHM, 673, v. 70-1.

³²⁴ Osmanlı döneminde deprem ve yangınların sebep olduğu tahribat ilgili olarak bkz. Fatma Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, , Cilt: 8, Sayı: 16, 2010, ss. 112-119.

iaşe problemlerini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda gedikli dükkanların aslına uygun olarak yeniden inşa edilmelerinin denetlendiği ve aksi yöndeki taleplerin nizamla dayandırılarak reddedildiği görülmektedir.³²⁵ Örneğin; bir dava üzerinde bakkal gediği sahibi kişinin yeniden inşa sürecinde dükkanını başka bir dükkana devretme talebi bakkalların halkın ihtiyacını karşılamadaki merkezi konumu nedeniyle reddedilmiştir.³²⁶ Başka bir dava örneğinde ise yangın sonrası çalışmayan fırınların, bölgenin gıda ihtiyacını aksatması ve çevre bölgelerden gönderilen gıdaların yetersiz kalması nedeniyle tamir ettirilmelerinin gerekliliği belirtilmiştir.³²⁷

Dükkanların hasar almasının ardından yeniden inşa sürecinde ilk olarak kadim düzenin korunması amaçlanmıştır.³²⁸ Örneğin; tütüncü dükkanının yangın sonrası yeniden inşası sırasında hassa mimarından görüş alınmış ve bölgede yangın öncesi tütüncü dükkanı olduğunun ispat edilmesinin ardından yeniden inşa edilmesine izin verilmiştir.³²⁹ Farklı bir dava de ise yanan şerbethanenin yeniden inşasının aslına uygun yapılması gerektiği tembih edilmiştir.³³⁰ Bu bağlamda mevcut dükkan çeşitlerinin korunmasının yanı sıra yeni dükkan inşalarının da denetim altında olduğu görülmektedir. Örneğin; bir arsa mutasarrıfının yangın sonrasında boşalan araziye menzil ve dükkan inşa ederek tütüncü gediği alma talebi karşısında tütüncü esnafı, sayılarının sabit olduğunu belirterek, kişiye tütüncü gediği verilmemesi yönünde davacı olmuşlardır.³³¹ Aynı şekilde başka bir dava örneğinde ise iki gedik sahibi kişinin dükkanlarını yangın sonrası yeniden inşa etmeleri sırasında birleştirdikleri fakat bu durumun nizama aykırı olduğu belirtilerek kişilerin dükkanlarını ayrı ayrı inşa etmeleri tembih edilmiştir.³³² Nizamlarda kadim düzenin korunmasına ait işleyişin belirtilmesinin yanı sıra, gedik çeşidinin değişiminin gerekli olduğu durumlarda işleyiş değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin; bir dava üzerinde esnaf grubunun dükkanlarının yangınları tetiklediği gerekçesiyle bölgedeki dükkan çeşidinin değiştirilmesine izin verilmiştir.³³³ Yeniden inşa sırasında bir diğer problem ise mevcut sınırların korunması üzerine

³²⁵ İKS, İM, 148, v. 20a-1.

³²⁶ “muhterik yahud sûret-i âhar ile ta ‘mîr ve tecdîde muhtâc olan bakkâl dükkânları fukarânın kilârı mesâbesinde olduğundan kat ‘a tağyîr ve tebdîl ve âhar akâra tahvîl olunmayıp heyet-i asliyesi üze bakkâl dükkânı binâ ve inşâ ettirmek sarâhaten mastûr olmağın” Bkz. İKS, İM, 48, v. 39b-1.

³²⁷ İKS, İM, 54, v. 58b-2; İKS, İM, 154, v. 59a-1.

³²⁸ Örneğin bir dava üzerinde hasar alan dükkanın yeniden inşasının ardından farklı bir gedik çeşidinin nakledilmesi nizama aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 148, v. 72a-1; “hâmiş-i arzuhâlde mastûr derkenâr nâtık olduğu üzere gedik-i mezkûr Ma’den kaleminde mukayyed ve şurût-ı nizâma dâhil ve mu‘teber olmağla bu makûle mukayyed ve mu‘teber kadîm tütüncü dükkânları muhterik oldukda arsası âhar akâra tebdîl olunmayıp kadîmî üzere tütüncü dükkânı binâ ve kirâ-yı kadîmî ile gedik mâliki müste‘cirlerine icâr olunmak esnâf-ı hâzirûn-ı merkûmûnun bâ-fermân-ı âlî şurût-ı nizâm-ı mer‘iyyelerinden olduğuna” Bkz. İKS, İM, 147, v. 13a-2; Başka bir dava örneğinde de yangın bahanesiyle icareteyn mutasarrıfının yeniden inşa sırasında menzil inşa etme isteği nizama aykırı olduğu için reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 148, v. 27b-1.

³²⁹ İKS, İM, 148, v. 22a-1.

³³⁰ “şerbethânelerin ta ‘mîr yâhûd tecdîdleri lâzım geldikde vaz ‘-ı kadîmî ve heyet-i asliyelerini tecâvüz etmemek bâ-emr-i âlî memnû ‘âtdan olduğunu ve şerbethâne-i mezkûrun ebnîye-i sâbıkâsından bâkî hâlâ mevcûd olan eser-i binâsına nazaran dahi heyet-i asliyesi minvâl-i meşrûh üzere olduğunu halîfetân-ı mezbûran ihbâr etmeleriyle” Bkz. İKS, İM, 172, v. 186-3.

³³¹ İKS, İM, 94, v. 52b-3.

³³² İKS, GM, 580, v. 47a-1.

³³³ İKS, İM, 148, v. 83b-2.

şekillenmiştir. Taraflar arasında kendi dükkanlarının sınırları aşıldığı için³³⁴ veya inşa sırasında devredilen sınırların geri istenmesine yönelik davalar ile karşılaşmıştır.³³⁵

Bazı dava örneklerinde ise hasarlı dükkanların yeniden inşası sırasında mevcut gedik sahiplerinin değiştiğini gözlemlemek mümkündür. Gediklerin hasar sonrası el değişiminin taraflar arası anlaşma sağlanarak gerçekleştiği örnekler mevcuttur.³³⁶ Fakat bu konuda anlaşmazlıklar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin; kahvehanede icareteyn ile mutasarrıf olan gedik sahibi, gediğinin bulunduğu hanın yangın sonrası yeniden inşası sırasında dükkanında yeniçeri iskan edildiğini belirterek, dükkanın kendisine geri kiralanması talebiyle davacı olmuştur. Sonuç olarak kişinin gediğinin kayıtlı olmadığı gerekçe gösterilerek davası reddedilmiştir.³³⁷ Benzer bir anlaşmazlık örneği üzerinde dükkan ve gedik sahipleri arasında yeniden inşa sırasında gerilim dinamiği olduğu görülmektedir. Gedik sahibi kişiler yangının ardından farklı çeşit dükkan, oda ve kayıkhanenin bulunduğu emtiaları kendileri masrafını karşılayarak inşa etmişlerdir. Mülk sahipleri ise gedik sahiplerinin kendilerine ait olmayan oda ve kayıkhaneyi de tasarruf etmeleri üzerine şikayetçi olmuşlardır.³³⁸ Farklı bir dava örneğinde ise icareteyn mutasarrıfı olan kişilerden birinin dükkanın yeniden inşasının ardından dükkana gedik aldığı ve bu durumun diğer ortaklar tarafından şikayet edildiği görülmektedir.³³⁹

Gedikli olmayan dükkanlarda ise yeniden inşa kuralları daha esnektir. 3 adet sipah dükkanına sahip esnafın icareteyn ile mutasarrıf oldukları dükkanların yanmasının ardından kira anlaşmasının sonlanması nedeniyle arsalarına diledikleri akarı inşa edebilecekleri, arsada başka bir esnaf gediği olmaması nedeniyle kabul edilmiştir.³⁴⁰

Dükkanların hasar alması neticesinde tasarruf ilişkilerinde ortaya çıkan değişimlerin kimlere yarar sağladığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Suraiya Faroqhi, yangınların kasti olarak çıkarılmasa dahi, belirli kişi veya gruplara fayda sağlayabileceğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda hasar alan gedikli

³³³ İKS, İM, 25, v. 197-3.

³³⁴ İKS, İM, 148, v. 23b-2; İKS, İM, 147, v. 14a-2.

³³⁵ İKS, İM, 94, v. 84a-1.

³³⁶ Örneğin; fırın gediği sahibi kişi yangın sonrasında gediğini fırının bulunduğu arsanın icareteyn ile mutasarrıfı olan kişiye satmış ve satın alan kişi gediği bahçe gediğine dönüştürmüştür. Bkz. İKS, İM, 94, v. 45b-1; Farklı bir örneği üzerinde ise icareteyn mutasarrıfının dükkanı tekrar inşa etmesinin ardından gediksiz olarak başkasına kiraladığı ve eski kiracının gedik için verdiği parayı geri aldığı görülmektedir. *"dükkân-ı mezkûr bu def'a vukû' bulan harikde muhterik ve mutasarrıfı efendi-yi mûmâ-ileyh müceddeden binâ ve inşâ ve âhara bilâ-gedik icâr etmekle ben dahi gedik bahâ olmak üzere müvekkile-i mezbûreye medfû 'um olan meblağ-ı merkûm yüz elli guruşu istirdâd ederim"* Bkz. İKS, İM, 94, v. 49a-1.

³³⁷ İKS, İM, 56, v. 11a-2.

³³⁸ İKS, İM, 172, v. 65-2; Benzer bir dava üzerinde de icareteyn mutasarrıfının yeniden inşa sırasında odaların dükkana dahil olmadığı yönünde açtığı dava, odaların da dükkan müştemilatından olduğunun ortaya çıkması ile reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 36a-2.

³³⁹ İKS, İM, 137, v. 12b-3.

³⁴⁰ İKS, İM, 148, v. 54b-1.

dükkanlar üzerinde dükkan çeşidi, mekanı ve sahipliği değişimlerinin belirli gruplara fayda sağladığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.³⁴¹

Hasar alan dükkanlar üzerinde tartışılacak bir diğer başlık ise dükkanların yeniden inşa edilirken masraflarının kim tarafından karşılandığıdır. Esnafın hem icareteyn mutasarrıfı hem de gedik sahibi olduğu dükkanlarda bu problem ortaya çıkmamakta, kişiler dükkan üzerindeki hisselerine oranla tamir masraflarını karşılamaktadırlar.³⁴² Bu bağlamda temel anlaşmazlıklar, gedik ve icareteyn mutasarrıflığının farklı kişiler tarafından tasarruf edildiği dükkanların hasar alması neticesinde tamir masraflarının nasıl karşılandığı üzerine şekillenmektedir. Örneğin bir dava üzerinde; yangında hasar gören bakkal gedikine ait nizamda tamirin mülk sahipleri tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir:

*“bakkāl dükkânları ta‘mîr ve tecdîde muhtâc oldukda âhar bakkâla tebdîl olunmayıp mülk sâhibleri heyet-i asliyesi üzere yine bakkāl dükkânı binâ eylemek beynimizde ilâ-hâze’l-ân mer’î ve mu‘teber şurût-ı nizâm-ı kadîmimizden iken”*³⁴³

Farklı bir davada ise hasar alan gedikli dükkanlara yönelik nizam, hasar tamirinin yükümlülük kapsamının gedik ve icareteyn mutasarrıfları arasında nasıl dağıtıldığını göstermektedir:

*“bu makûle fırınların mülk sahibleri dört dîvâr ve tavan ve sakf ve kepenklerini yaptırıp mâ‘adâ gediğe merbût olan destgâh ve tekne misillü nesneleri gedik sahibleri yaptırmak şurût-ı nizâmlarından olup örf-i belde ve usûl-i kadîm dahi bu vechile cereyân edegeldiğini”*³⁴⁴

Fakat mahkeme kayıtlarında dükkanların hasar aldığı bölümler net olarak tanımlanmayarak yalnızca tamire ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda nizamın işleyişinin ne ölçüde uygulamaya konulduğu çıkarımı yapılamamaktadır. İncelenen davalarda tamir masraflarının icareteyn mutasarrıfları³⁴⁵ ve gedik sahipleri³⁴⁶ tarafından karşılandığına dair farklı örnekler yer almaktadır. Bu bağlamda esnaf dükkanlarının hasar alması durumunda tek bir işleyiş mekanizması olmadığı görülmektedir. Gedik sahibi kiracının tamir masraflarını karşılaması; icareteyn mutasarrıflarının maddi yetersizliği³⁴⁷, sonradan masrafı ödeyeceğini belirttiği³⁴⁸, kira bedelinden düşülmesi üzerine anlaşmaya

³⁴¹ Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkarları**, ss. 22-23.

³⁴² İKS, ÜM, 531, v. 125b-2; İKS, İM, 172, v. 116-3; İKS, GM, 580, v. 3b-6; İKS, İM, 94, v. 55a-1.

³⁴³ İKS, İM, 94, v. 75a-3.

³⁴⁴ İKS, İM, 148, v. 50b-1.

³⁴⁵ İKS, İM, 56, v. 14a-1; İKS, İM, 94, v. 9b-3; İKS, İM, 94, v. 63b-1; İKS, İM, 56, v. 14b-1; İKS, İM, 33, v. 74b-2.

³⁴⁶ İKS, GM, 580, v. 47b-4; İKS, GM, 580, v. 49b-2; İKS, İM, 94, v. 2a-5; İKS, İM, 137, v. 65a-2; İKS, İM, 148, v. 25a-2; İKS, GM, 580, v. 50a-2; İKS, GM, 580, v. 50a-3; İKS, İM, 148, v. 17a-2; İKS, İM, 148, v. 38a-1; İKS, İM, 148, v. 65a-2; Gedik kiralama işlemlerinde tamir masraflarının gedik sahibi tarafından ödenmesi hususunda bkz. İKS, İM, 94. İKS, İM, 148, v. 51b-1; İKS, İM, 148, v. 56b-2; İKS, İM, 148, v. 59b-2; “dekâkin-i mezkûrenin gedik mâlikleri taraflarından ta‘mîr ve tecdîdi bâbında sudûr eden emr-i âlî-şâna imtisâlen” Bkz. İKS, İM, 148, v. 69a-3; “çarşı-yı mezkûrda kâin dekâkinin gedik mâlikleri kendi mâllarından binâ ve inşâ ve tekmil etmek üzere beyâz üzerine sudûr eden emr-i âlî-şâna imtisâlen” Bkz. İKS, İM, 148, v. 70a-2;

³⁴⁷ İKS, İM, 94, v. 2a-5.

³⁴⁸ İKS, İM, 94, v. 20b-2.

varıldığı³⁴⁹ gerekçeleri üzerine şekillenmiştir. Aynı zamanda kayıtlı olmayan gediklerde kiracıların, dükkan mutasarrıflarının yeniden inşa etmesini talep ettiği davalar reddedilmiştir.³⁵⁰

Bir dava üzerinde hasar alan dükkanın yeniden inşa edilmesini gedik sahibinin talep etmesinin ardından, icareteyn mutasarrıflarının tamire gücü yetmemesi nedeniyle tamirin vakıf mütevellisi tarafından yapıldığı ve kişilerin hisselerini vakfa terk ettiği görülmektedir.³⁵¹ Fakat farklı bir davada ise yanmış bir bakkal dükkanındaki gedikli kiracının icareteyn mutasarrıflarının dükkanı yeniden inşa etmelerine yönelik talebi, dükkanların aslına uygun olarak inşa edilmesinin gerektiği fakat dükkan inşasının zorunlu olmadığı belirtilerek reddedilmiştir.³⁵² Bu bağlamda icareteyn mutasarrıflarının hasar alan dükkanları yeniden inşa etmesinin zorunlu bir yükümlülük olmaması, gedik sahiplerinin tamir masraflarını karşılamalarındaki temel gerekçe olduğu görülmektedir:

“külli ta‘mîre muhtâc ve vakfeyn-i mezkûreyn gallesinden ta‘mîr ve tecdîd olunmayıp fakat mutasarrıfları taraflarından her ne kadar ta‘mîr ve tecdîd olunmak iktizâ eder ise de hân-ı mezkûru binâ ve inşâ eyle deyü mutasarrıflarına şer‘an cebr olunmayıp bu sûrette odahâ-i mezkûrenin gedikleri bizim mülkümüz olmağla odaların bize lüzûmu olduğundan vakfeyn-i mezkûreyn mütevellîlerinin re‘yi ve mutasarrıflarının izn-i i‘âneleriyle bizler teberru‘an li‘l-vakf kendi mâlımızla ta‘mîr ve tecdîd ve tekmîl ederiz ancak hân-ı mezkûrun bi‘l-icâreteyn mutasarrıfları taraflarından kirâ-yı kadîmini alıp hurûcumuza tesâddî olunmamak üze gediklerimiz misli mesbûk olduğu vechile bir münâsib kaleme kayd ve yedimize bâlâsı tuğrâ-yı garrâ-yı cihândârî ile mu‘anven bir kut‘a fermân-ı celîlü’ş-şân i‘tâ buyurulmak niyâzında olduklarını”³⁵³

İcareteyn mutasarrıfının hasar alan dükkanı tamir etme zorunluluğunun bulunmaması gedik sahibinin aleyhine bir durum olarak gözükmektedir. Örneğin bir davada, dükkanın icareteyn mutasarrıfları tarafından tamir edilmesinin ardından gedik sahibi kiracının kirasına zam yapıldığını gözlemlemek mümkündür.³⁵⁴ Benzer bir örnekte çilingir dükkanının hasar görmesinin ardından icareteyn mutasarrıfları, yeniden inşa etmek için gedik sahiplerinin kiralara zam yapılmasını talep etmişlerdir. Sonuç olarak dükkanları gedik sahiplerinin inşa etmeleri ve kadim kira ile kendilerine kiralanması üzerine taraflar anlaşma sağlamışlardır.³⁵⁵

Sıdkı, gediklerin ilk aşamalarında gediğin bulunduğu dükkanın hasar alması durumunda, mülk sahibinin tamir veya yeniden inşa masraflarını karşıladığını fakat sonrasında gedik sahiplerinin bu işlemleri yapmalarının adet haline geldiğini belirtmiştir. Gedik sahibi esnafın, mevcut dükkanın hasar

³⁴⁹ İKS, İM 137, v. 3a-2.

³⁵⁰ İKS, İM, 94, v. 43b-2; İKS, İM, 148, v. 50a-2.

³⁵¹ İKS, İM, 25, v. 189-3.

³⁵² *"esnâf-ı merkûmenin ibrâz eyledikleri emr-i âlî-şânda bakkâl dükkânlarının bi‘l-icâreteyn mutasarrıfları âhar dükkân yapmayıp yine bakkâl dükkânı binâ eylemesi mastûr olup lâkin beher hâl binâ eylemeleri musarrah olmamağla bu sûrette müdde‘iyye-i merkûmenin tesâddî eylediği cebren dükkân binâsı da‘vâsı meşrû‘a ve iltifâta şâyân olmadığı"* Bkz. İKS, İM, 148, v. 16b-2.

³⁵³ İKS, İM, 148, v. 57b-2.

³⁵⁴ İKS, İM, 94, v. 67a-3; İKS, İM, 25, v. 164-1.

³⁵⁵ İKS, İM, 78, v. 70a-3.

alması durumunda başka bir dükkan bulmasının ve nakil işlemlerinin zor ve masraflı olması, mülk sahibinin düşük miktarda kirasını alması nedeniyle yeniden inşaya gönüllü olmaması tamir masraflarının gedik sahipleri tarafından karşılanmasının temel gerekçeleridir.³⁵⁶

Gedik sahiplerinin dükkanı tamir etmek için maddi imkanlarının yetersiz olması durumunda ise kişilerin kendilerine yeni ortak buldukları³⁵⁷, gediklerini sattıkları³⁵⁸ veya naklettikleri³⁵⁹ görülmektedir. Gedikli dükkanlar üzerinde sınırları belirsiz olan tamir işlemleri nedeniyle taraflar arasında ortaya çıkan diğer problemler; gedik sahibi kiracının tamir masraflarını icareteyn mutasarrıfının emri üzerine yaptığını iddia etmesi³⁶⁰, dükkan tamirinin icareteyn mutasarrıfının emriyle yapılması fakat gedik sahibinden paranın talep edilmesi³⁶¹, ortaklı gedik sahipliğinde masrafların bölüşümü³⁶², gedik sahibinin tamiri kalfasına yaptırmaması fakat parasını ödememesi³⁶³, kiracıların dükkandan çıkarken tamir masraflarını geri istemeleri üzerine şekillenmiştir.³⁶⁴

2.6.2- Gedikli Dükkanlarda Nakil Nizamları ve İşlemleri

Esnaf nizamlarında dükkanların sayı ve mekanlarının sabitliğine oldukça önem verildiği görülmektedir. Esnaf dükkanlarının bulunduğu bölgelerin sabitliği hususu; iâşenin karşılanması, kişilerin birbirlerinin kazançlarını engellememesi ve dolayısıyla mevcut düzenin korunması açısından önemsenmiştir. Nakil talepleri esnaf nizamlarının belirli bölgelerdeki kadim dükkân sayılarını koruma güdüsüyle reddedilmiş veya açıkları/ ihtiyaçları karşılamak için onaylanmıştır. Suraiya Faroqhi, esnafın belirli bölgelerde bir arada bulunmasının devlet açısından kontrol sağlama mekanizmalarından biri olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁵ Bu bağlamda esnaf ve devlet açısından ortak mekan kavramının iki tarafa da fayda sağladığı görülmektedir. Esnafın gediklerini nakletme taleplerinin reddedilmesinin arkasındaki temel gayenin mekânsal birliği korumak, denetim sağlamak veya bölge gelirindeki düşüşü önlemek mi olduğu Kadı Sicillerine yansıyan nakil davaları üzerinden tartışılacaktır. Bu sayede gedik nakil

³⁵⁶ Sıdkı, **Gedikler**, s. 125.

³⁵⁷ Değirmen gediklerinin sahibi olan kişiler, icareteyn mutasarrıfının ve kendilerinin tamire gücü yetmemesi nedeniyle başka bir değirmen gedigi sahibi ile ortaklık kurmak üzere anlaşma sağlamışlardır. Fakat kişinin kendi değirmenini yanan arsaya nakletmesinin ardından eski gedik sahiplerini ortak olarak kabul etmemesi üzerine anlaşmazlık yaşanmış, taraflar belirli bir meblağ üzerine anlaşma sağlamışlardır. Bkz. İKS, İM, 56, v. 37a-1.

³⁵⁸ İKS, İM, 97, v. 113b-2

³⁵⁹ Örneğin bir dava üzerinde kürkçü dükkanlarının yanmasının ardından, gedik sahibinin yeniden inşaya maddi gücü olmaması nedeniyle gedigini naklettiği ve icareteyn mutasarrıfının nakil masrafını karşıladığı görülmektedir. Daha sonra icareteyn mutasarrıfı boş kalan arsaya dükkan inşa ederek kendi hallaç gedigini nakletmiştir. Bkz. İKS, İM, 148, v. 49a-3

³⁶⁰ İKS, GM, 580, v. 42a-1; İKS, İM, 25, v. 189-4; İKS, ASM, 2, v. 62b-1.

³⁶¹ İKS, İM, 78, v. 19a-3.

³⁶² İKS, İM, 94, v. 58b-2; İKS, İM, 172, v. 123-2.

³⁶³ İKS, İM, 148, v. 2b-4.

³⁶⁴ İKS, GM, 580, v. 11b-4.

³⁶⁵ Faroqhi, **Krizler ve Değişim**, s. 820.

taleplerinin çerçevesinde loncaların kolektif yapısının tersine gedik ile birlikte esnafın bireysel çıkar güdüsü ile hareket edip etmediği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Esnaf gediklerinin birinin boşalması durumunda, boşalan dükkana yeni bir gedik nakli yapılması mevcut gedik sayısında bir değişime neden olmayacağı için kabul edilmiştir.³⁶⁶ Mevcut düzende bir değişikliğe sebep olabilecek nakil talepleri ise genel olarak reddedilmiştir. Bu bağlamda gedik nakillerine yönelik nizamların esnafı koruyucu bir yapısı bulunmaktadır. Örneğin bir davada; kişinin turşucu dükkanını başka bir bölgeye nakletme girişimi, bölgedeki turşucu gediği sahibi tarafından gedik nakillerinin nizama aykırı olduğu belirtilerek şikayet edilmiş sonuçta kişinin gediğini nakletmemesi tembih edilmiştir.³⁶⁷ Farklı bir dava üzerinde ise kişilerin gediklerini nakil talebi, bölgede fazladan bir kasap dükkanına ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁶⁸ Aynı şekilde balıkçı dükkanının nakline önce devlet tarafından izin verilmiş, fakat sonra esnaf ve halkın zaten bölgede balıkçı dükkanı olduğunu belirterek gedik naklini istememeleri üzerine verilen izin geri alınmıştır.³⁶⁹ İncelenen örnekler esnafın gedik nakillerine yönelik karşı çıkma gerekçelerinin bölgelerindeki kazançlarını koruma gayesi etrafında şekillendiğini göstermektedir.³⁷⁰

Genel işleyişin aksine gedik naklinin ardından bölgeden gelen rahatsızlıkların dikkate alınmadığı bir dava ile de karşılaşmıştır. Tütüncü esnafının kimsenin gediği olmadığı bir dükkanı kiralarak tütüncü gediğini nakletmesinin üzerine, bölge esnafı yeni açılan dükkanın kendi müşterilerini rahatsız ettiği ve kârlarını engellediği gerekçesiyle kapatılmasını talep etmişlerdir. Fakat dava sebebi geçersiz sayılarak, esnafın şikayetleri reddedilmiştir.³⁷¹ Benzer olarak turşucu gediği sahibinin farklı bir bölgeye gediğini nakletmesi üzerine bölgedeki diğer turşucu esnafı kârını azalttığı gerekçesiyle şikayetçi olmuştur. Kişinin yeni açtığı dükkanın zaten öncesinde de var olduğunun ve hasar alması neticesinde yeniden inşa edilmesi gerekçesiyle dava reddedilmiştir.³⁷² Farklı bir dava örneğinde ise aynı bölgede bulunan iki keresteci dükkanının sahiplerinden biri, diğer dükkanın bölgeye zararı olduğunu iddia ederek dükkanın kendi tasarrufuna geçmesini talep etmiştir. Keresteci dükkanının

³⁶⁶ “dükkân-ı mezkûr esnâfdan birinin gediğinden hâlî olduğunu ve ber-vech-i meşrûh gedik nakli mer’î ve mu’teber şürût-ı nizâmlarından olduğunu esnâf-ı hâzirûn-ı merkûmûndan her biri haber vermeleriyle” Bkz. İKS, İM, 137, v. 23b-2.

³⁶⁷ İKS, İM, 172, v. 155-1

³⁶⁸ “Sarıyer karyesi ahâlisine hâlâ mevcûd olan sâlifü’l-beyân bir bâb kasab dükkânı kâfi ve vâfidir bize kasab dükkânının lüzûmu yok ve lüzûmu takdîrce cümle ahâlisi bir yere gelip ziyâde kasab dükkânı ihdâsını istid’â etmemişler” Bkz. İKS, İM, 172, v. 82-1.

³⁶⁹ İKS, İM, 154, v. 85a-1.

³⁷⁰ Başka bir dava örneğinde ise mağaza gediğinin yeni nakledildiği bölgedeki esnaf tarafından alkol satıldığına yönelik şikayet edildiği ve dükkanın alkol satılmaması şartıyla işlemesine izin verildiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 334, v. 55-1; Farklı bir örnekte ise; manav dükkanında icareteyn mutasarrıfı olan kişinin tütüncü gediği nakletmesinin çevre esnaf tarafından engellendiği görülmektedir. Sonuç olarak nizam belirtilerek kişinin farklı bir gedik türünü dükkanına nakledemeyeceği belirtilmiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 42a-2.

³⁷¹ İKS, İM, 94, v. 80a-1.

³⁷² İKS, İM, 148, v. 32a-2; İKS, İM, 147, v. 15b-1.

icareteyn mutasarrıfı ve gedik sahibi, dükkanın kimseye zararı olmadığını ve 60 seneden fazla süredir dükkanı işlettiklerini belirterek karşı çıkmışlardır.³⁷³

İncelenen davalarda nakil taleplerine yönelik ilk gerekçe dükkanda kiracı olan gedikli esnafın, dükkana mülk sahibinin ihtiyacı olması nedeniyle gediklerini nakletmelerine yönelik taleplerdir. Gedik sahiplerinin bu gerekçeye dayanarak izinsiz olarak gerçekleştirdikleri nakil işlemlerinin nizamaya aykırı olduğu belirtilmiştir.³⁷⁴ Aynı zamanda icareteyn mutasarrıfının, dükkana ihtiyacı olduğunu belirterek gedik nakli için kiracıyı zorladığı bir davanın da reddedildiği görülmektedir:

*“bilâd-ı erba‘ada vâki‘ gedikli helvacı dükkânı doksan sekiz adedden ziyâde ve noksân olmayıp ve hîn-i tahrîrde bulundukları mahalden âhar mahalle nakl olunmamak üzere her bir dükkân ism ve resmi ve mahalli ile başmuhâsebede mukayyed ve dükkân sâhibleri kirâ artırmak dâ‘iyyesiyle aslen ve kat‘an gedik ashâbı olan müste‘cîrlerine müdâhale ve dükkândan çık deyü mu‘âraza ve münâkaşa etmeyeler deyü emr-i âlî”*³⁷⁵

Bu genel işleyişin aksine istisnai olarak bir dava örneğinde kişinin gedikli farklı bir bölgeye nakletmesinin ardından, yine işlemin nizamaya aykırı olduğu belirtilmiş fakat yeni açılan dükkanı mahalle halkının istemesi nedeniyle kişinin dükkanını farklı bir mahallede işletmesine razı olunmuştur.³⁷⁶ Bu örnek kurumsal yapılanmadaki esneklikleri ve halkın ihtiyacının nizam kurallarını esnetebildiğini göstermektedir. Aynı zamanda farklı dava örnekleri üzerinde de gedik sahiplerinin dükkan sahiplerinin dükkana ihtiyacı olması durumunda gediklerini nakletmelerine yönelik taleplerinin kabul edildiğini gözlemlemek mümkündür.³⁷⁷ İşleyiş üzerindeki bu ikili uygulamanın gerekçesini, nakil işlemlerine dair işleyiş sürecine yönelik nizamın yer aldığı bir dava üzerinden gözlemlemek mümkündür:

*“bu misillü menzil tahtında olan dükkân derûnunda mevcûde gedik âlâtı berber ve duhâncı ve sâir mu‘teber ve aklâmda mukayyed gediklerden ise mutasarrıfı dükkân-ı mezkûru akâr-ı âhara tebdîl edemeyip lâkin menziline zam ve idhâli murâd eylediğinde gediklerini mahâll-i âhara nakletmeleri şurût-ı esnâfdan olmağla”*³⁷⁸

³⁷³ İKS, İM, 25, v. 65-1.

³⁷⁴ İKS, İM, 94, v. 47a-5; “işbu yedimizde olan bir küt‘a fermân-ı âlişân nâlık olduğu üzere Âsitâne-i aliyyede ve bilâd-ı selâsede vâki‘ bakkâl gediği âlât-ı lâzime-i ma‘lûmesine mâlik olanlar gedik âlâtını âhar mahalle nakl eylesini murâd eylediğinde bâ-i ‘lâm ve pazarbaşı ve ustalarımız re‘iyile naklolunmak şurût ve nizâmımızdan olup bilâ-i ‘lâm naklolunmak memnû” Bkz. İKS, İKS, İM, 78, v. 49a-1; İKS, BM, 197, v. 40b-1.

³⁷⁵ İKS, İM, 56, v. 66a-1.

³⁷⁶ İKS, BM, 197, v. 62b-2.

³⁷⁷ “tütüncü dükkânlarından birinin mülk sâhibine eşedd-i lüzûmu olduğu takdirce âhar esnâfdan birinin mu‘teber gediği olmayan dükkâna kethüdâ ve ihtiyârlar ma‘rifetleriyle naklolunmak esnâfımızın bâ-fermân-ı âlî nizâm-yâfte-i şurût-ı mer‘iyyelerinden” Bkz. İKS, İM, 78, v. 78a-4; İKS, İM, 78, v. 70a-1; İKS, İM, 137, v. 35a-1; İKS, İM, 148, v. 45b-2; “bir dükkânın mülk sahibi eşedd-i lüzûmuna binâen menziline ilâve eylediği takdirce derûnunda olan mu‘teber gediğinin gayrı gedikten ârî âhar dükkâna nakli şurût-ı nizâmılarından” İKS, İM, 148, v. 42a-2; “dükkân-ı mezkûru mülk sahibi bundan akdem eşedd-i lüzûmuna binâen menziline ilâve edip ol vechile âlât-ı gedik-i mezkûrun şurût-ı nizâmları üzere âhar mahalle nakli lâzım geldiği” Bkz. İKS, İM, 148, v. 40a-1; İKS, İM, 172, v. 94-2.

³⁷⁸ İKS, İM, 94, v. 28b-1.

Nakil işlemlerine yönelik diğer bir gerekçe ise dükkanların belirli sebepler dolayısıyla nakillerinin gerekli olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu gerekçeler ise dükkanların başka bir emtiaya zarar vermesi³⁷⁹, esnafın bulunduğu bölgede dükkan işletmeye devam edememesi³⁸⁰, dükkanların yıkılması³⁸¹, nakil işleminin halka faydalı olacağı³⁸², bölgede karakolhane inşası yapılması nedeniyle dükkanın taşınması³⁸³, dükkanın başka bir akara dönüştürülmesi³⁸⁴ ve yeni satın alınan gediklerin nakledilmesi³⁸⁵ üzerine şekillenmiştir.

Nakil işlemleri ile ilgili bir diğer dava grubu ise berber dükkanlarının kapatılan kahvehanelere nakledilmesine yönelik taleplerden oluşmaktadır. Bu bağlamda kapanan kahvehaneler yerine mutasarrıflarının kabul etmesi ve/veya talep etmesi durumunda berber dükkanlarının mahalleler arası nakillerine genel çerçevede izin verilmesinin yanı sıra nakledilen berber dükkanlarının kahvehanelere benzememesi şartı konulmuştur.³⁸⁶ Nakil taleplerinin sebeplerinin izlenebildiği davaların yanı sıra, esnafın gerekçe belirtmeyerek nakil işleminin yapıldığı davalar ile de karşılaşmıştır.³⁸⁷ Aynı zamanda değirmen gediklerinde horos nakline nizamda izin verilmesi nedeniyle nakil işlemlerinin nizama aykırı olmadığı görülmektedir.³⁸⁸

Nakil işlemleri başlığı altında incelenecek son husus, gedik sahibi esnafın kiracı olduğu dükkanların hasar alması neticesinde, gediklerinin nakledilmelerine yönelik taleplerdir. Norm olarak dükkanlar hasar alsa dahi icareteyn mutasarrıfı olan kişinin gedik sahibi kiracının ihracına yönelik girişimleri önlenmektedir.³⁸⁹ Fakat yukarıda üzerinde durulduğu üzere icareteyn mutasarrıflarının hasar alan dükkanları yeniden inşa etmesinin zorunlu olmaması nedeniyle, esnafın dükkan inşası yapılmadığı

³⁷⁹ İKS, İM, 24, v. 76a-2; İKS, İM, 147, v. 30b-3.

³⁸⁰ İKS, İM, 97, v. 72a-1; İKS, İM, 172, v. 125-2.

³⁸¹ İKS, İM, 148, v. 31a-2; Tuhafçı gediklerinin bulundukları bölgenin yıkılması sonucu gediklerinin başka bir bölgeye nakledilmesi hakkında 11 adet dava bulunmaktadır. Bkz. İKS, İM, 148, v. 87a-1; İKS, İM, 148, v. 87a-2; İKS, İM, 148, v. 87a-3; İKS, İM, 148, v. 87a-4; İKS, İM, 148, v. 87a-5; İKS, İM, 148, v. 87a-6; İKS, İM, 148, v. 87b-1; İKS, İM, 148, v. 87b-2; ; İKS, İM, 148, v. 87b-3; İKS, İM, 148, v. 87b-4; İKS, İM, 148, v. 87b-5.

³⁸² İKS, İM, 94, v. 17a-4; “*emr-i âlî-şânda zıkr ü beyân olunduğu üzere Âsitâne-i aliyye ve Bilâd-ı selâse ve tevâbi’lerinde li-eclî’z-zarûre gedik nakli ile müceddeden bakkâl dükkâmı ihdâs ve küşâdı ve bakkâl gediği bey’ ü şîrâsı veyâhûd bakkâl tâifesiinden biri gediğini zarûret-i deyn için dâyinine irhân iktizâ eyledikde pazarbaşı ve bölükbaşı ve Müslim ve zimmî ustalar ma’rifetleriyle ancak İstanbul kâdısı efendi huzûrunda cümlelerin ihbârlarıyla i’lâm ve hüccet olunmak ve mehâkim-i sâirenin birinde bakkâl gediği mübâya’ası ve yâhûd gediği nakline dâir i’lâm ve hüccet eder ise amel ve i’tibâr olunmayıp ve nakl iktizâ etdikde gediği kimesnenin mülkü olmayan âhar dükkâna nakli mesbûk olup... - “ şurût-ı mer’iyye ri’âyet birle yerine bakkâl dükkânı [7b] ihdâs olunmamak üzere mahâll-i merkûma nakl olunmasında mahzûru mültezim nesne olmayıp ibâdullâha hayırlı ve enfa’ olduğu” Bkz. İKS, İM, 94, v. 7a-5.*

³⁸³ Gediklerin nakli konusunda bölge halkı rahatsız olmasına rağmen nakil işlemi gerçekleştirilmiştir. Bkz. İKS, İM, 172, v. 117-2.

³⁸⁴ İKS, İM, 172, v. 113-1; İKS, İM, 78, v. 28b-3.

³⁸⁵ İKS, İM, 94, v. 65b-2; Bir dava örneğinde dükkan sahibinin dükkanı menziline ekleme isteği üzerine, kiracı gediğini satmış ve yeni gedik sahibi gediği başka bir mahalleye nakletmiştir. Bkz. İKS, İM, 172, v. 73-2; İKS, İM, 94, v. 60b-1.

³⁸⁶ İKS, İM, 148, v. 69a-2; İKS, İM, 154, v. 54a-2; İKS, İM, 154, v. 56b-1; İKS, İM, 148, v. 68a-4.

³⁸⁷ İKS, İM, 137, v. 18a-1.

³⁸⁸ İKS, İM, 148, v. 69a-1; İKS, İM, 25, v. 67-1; İKS, İM, 148, v. 31b-1; İKS, İM, 94, v. 10a-1; İKS, İM, 211, v. 47b-1.

³⁸⁹ İKS, İM, 94, v. 23a-1; Fakat gedik sahibi olmayan kiracının ihracına yönelik bir engel bulunmamaktadır. Bkz. İKS, GM, 580, v. 53b-1.

durumlarda gediklerini naklettikleri görülmektedir.³⁹⁰ Hasar alan gediklerin nakledilmelerinin; icareteyn mutasarrıflarının dükkânı kendi emtialarına dahil etmeleri³⁹¹, kiracının kendi isteğiyle gediğini nakletmesi³⁹², hasar sonrası gediğin satılması ve yeni sahipleri tarafından gediklerin farklı bölgelere nakledilmesi³⁹³, icareteyn mutasarrıfının kiracı için yeni bir dükkân inşa etmesi³⁹⁴, naklin gerekli olması³⁹⁵ gibi gerekçelere dayandığı görülmektedir.

Onur Yıldırım, gedik nakillerinin “mekânsal birliği parçalayarak” loncaların klasik yapısındaki “ortak mekanlarda çalışan esnaf” idealini bozduğunu ifade etmiştir. Gediklerin nakledilebilmesi neticesinde esnaf gruplarının ortak bölgelerde faaliyet göstermelerine yönelik klasik düzenin değişimine yol açtığını vurgulaması açısından bu argüman dikkate değerdir.³⁹⁶ İncelenen davalarda gedik nakillerine yönelik taleplerin kabul veya reddedilmesine yönelik standart bir işleyişin olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda nakillerin sınırlarındaki esneklik Yıldırım’ın mekânsal birliğin bozulması iddiasını destekler niteliktedir.

2.7- Gedik Kayıt İşlemleri

İncelenen siciller defterlerinde gedik kurumunun işleyişine ait ortaya çıkan bir diğer dinamik gediklerin kayıt işlemlerine yöneliktir. Genel olarak esnaf gediklerinin kayıt talepleri; yeni bir gedik

³⁹⁰ İKS, İM, 211, v. 47b-2; İKS, İM, 94, v. 32a-1; İKS, İM, 56, v. 74b-1; “dükkân-ı merkûmda ben müstecir iken dükkân-ı mezkûr muhterik olup mutasarrıfı dahi binâ etmemekle bu makûle berber gedikleri mahâll-i âhara nakl murâd olundukta gedik naklolunacak dükkân ashâbının re’y ve rızâsıyla naklolunmak derkenârda zikr olunduğu üzere esnâfımızın şûrût-ı nizâmlarından” Bkz. İKS, İM, 137, v. 92a-2; “harîkde muhterik olduğundan arsası terk ve mahâll-i âhara ilâve olunmuş olmağla ol vechile gedik-i mezkûrun mahâll-i âhara nakli lâzım geldiğine binâen” Bkz. İKS, İM, 156, v. 10b-2 “câmeşüycü esnâfının vakt-i zarûretde fesh-i icâr ile ihrâclarına ve münâsib mahalle gedik nakline ruhsat olduğundan gayrı san’at-ı merkûme elbise-i Müslim ve muvahhidinin san’at-ı mersûme [ile] gasl ve tathîri için ehl-i İslâm ustalarına mahsûs mastûr ve mukayyed olmağın bu sûretde mersûmân Takor zimmî ve Rahib Bogos’un vasiyy-i mesfûra bilâ-mücib bî-vech-i şer’î müdâhaleleri men’ olunduğu tescil ve huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” Bkz. İKS, GM, 580, v. 46b-5.

³⁹¹ Bu dava üzerinde gedik sahiplerinin, dükkânlarının tekrar inşa edilmesine yönelik talepleri yapılan dükkânların tekrar yıkılmasının vakfa ve mutasarrıflarına zararı olacağı gerekçesiyle reddedilmiştir “evvelen dükkân-ı mezkûr kârgir olarak inşâ ve tekmil olunmuş olduğundan hedmi vakfa muzır ve mutasarrıfları mezbûrûna gadri mücib olmağla husûs-ı mezkûrun hem vakf-ı şerîfi zarardan sıyâneten ve hem mutasarrıflarını gadrden himâyeten ve hem esnâfımızın şîrâze-i nizâmını halelden vikâyeten bir hüsn-i sûrete ifrâğla tanzîmini tensîb ve tarafeyne teklîf olundukda tarafeyn dahi râzı olarak ittihâd etmemizle” Bkz. İKS, İM, 148, v. 33b-3.

³⁹² Davalar üzerinde nakil işlemlerinin diğer mahalleye zarar vermezken, yeni nakledildiği mahalleye de faydaya uğratacağı ifade edilmiştir. Bkz. İKS, İM, 211, v. 36b-3; İKS, İM, 211, v. 52a-2.

³⁹³ İKS, İM, 148, v. 18b-1; İKS, İM, 211, v. 15b-2; İKS, İM, 148, v. 26b-1; “harîkde muhterik oldukda mülk sahibi binâdan imtinâ’ ve binâ eylediği takdîrce kirâ-yı kadîminden ziyâde mutâlebe eylediğine binâen harîkden tahlîs olunmuş olan âlât-ı gedik-i mezkûrun şûrût-ı nizâma tatbîkan mahâll-i âhara nakli lâzım geldiği beyânıyla” Bkz. İKS, İM, 148, v. 7b-1.

³⁹⁴ İKS, İM, 147, v. 8b-2.

³⁹⁵ “yağhâne-i mezkûre bundan bi-kazâillâhi te’âlâ vukû’ bulan harîkde muhterik [39b] ve gedik-i mezkûrun mahâll-i âhara nakl olunması şûrût-ı nizâm-ı mer’iyemizden” İKS, İM, 94, v. 39a-3.

³⁹⁶ Yıldırım, *Uyum ve Dönüşüm*, s. 165.

satın alındığında³⁹⁷, miras kaldığında³⁹⁸ veya ortaklık³⁹⁹ durumlarında ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁰ Kayıt işlemleri ile ilgili bir diğer ana eğilim ise kişilerin gedik hüccetlerinin zarar görmesi veya kaybetmeleri sonucu yenilenmesine yönelik taleplerdir. Bu davalarda esnafın gedik sahibi olduğunun kanıtlanmasının ardından gedik hüccetleri yeniden verilmiştir.⁴⁰¹

Esnafın, gedik kurumunun sağladığı imtiyazlardan yararlanabilmesi için de gediğinin kayıtlı olması gerekmektedir.⁴⁰² Kayıtlı gediklerin esnafa tanıdığı imtiyazları bir dava üzerinde gözlemlemek mümkündür:

“gedik ashâbından biri müflisen firâr veyâhûd fevt oldukda gedikleri bey’ olunup diyûnu var ise dâyinlerine edâ olunup diyûnu yoğise veresesine irs-i şer’le mîrâs olunup bu sûretde tüccâr dahi emvâlinin telef ve zâyî’ olmayacağını mülâhaza birle i’timâd-ı küllî tahsîl ve mâllarını ashâb-ı gedikden dirîğ etmeyip ve bu vechile ibâdullâha menâfi’-i vefire hâsıl olacağı mülâhazadan ba’id olmağla bu misillü gedik ashâbı kirâ-yı kadîmelerini mülk mutasarrıflarına bilâ-ta’ allül mâh be-mâh edâ ve teslim eyledikçe kirâ artırmak sevdâsıyla ihrâc veyâhûd âhar bahâne ile rencide olunmamak şurût-ı esnâfdan olmağla merkûmünün dahi müstecir oldukları dükkân-ı mezkûrun mülk sâhibine kirâ-yı kadîmini bilâ-ta’ allül mâh be-mâh edâ eyledikçe kirâ artırmak veyâhûd âhar bahâne ile ihrâclarına tasaddî olunmamaları için mâlik oldukları gedikleri emsâli misillü kalemine kayd ve yedlerine başka başka sûret i’tâsını istîrham eyledikleri İstanbul Mahkemesi’nden huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu.”⁴⁰³

Esnafın kayıt isteklerinin odağında bu imtiyazlardan yararlanma gayesi bulunmaktadır. Bu nedenle kayıt hususuna esnafın da oldukça önem verdiği ve çeşitli farklı gerekçeleri öne sürerek gediklerinin kaydedilmesini veya gedik hüccetlerinin kendilerine tekrar verilmesini talep etikleri

³⁹⁷ İKS, İM, 12, v. 10b-4; İKS, İM, 33, v. 72b-1; İKS, İM, 78, v. 35b-1; İKS, İM, 78, v. 42b-1; İKS, İM, 94, v. 79b-1; İKS, İM, 137, v. 88b-1; İKS, İM, 148, v. 47a-1; İKS, İM, 148, v. 73a-3; İKS, İM, 156, v. 50b-1; İKS, İM, 137, v. 37b-2; İKS, İM, 33, v. 32a-2; İKS, İM, 33, v. 32b-1; İKS, İM, 156, v. 39b-1.

³⁹⁸ İKS, İM, 25, v. 15-2; İKS, İM, 56, v. 25b-1; İKS, İM, 137, v. 70b-1; İKS, İM, 138, v. 12a-1; İKS, İM, 137, v. 18a-2; İKS, İM, 137, v. 61a-1; İKS, İM, 156, v. 29a-2; İKS, İM, 156, v. 48a-2; İKS, İM, 156, v. 77a-1; İKS, İM, 156, v. 87a-2; İKS, İM, 156, v. 87a-3; İKS, İM, 156, v. 87b-1; İKS, İM, 156, v. 8b-4; İKS, İM, 156, v. 37a-2; İKS, İM, 156, v. 37b-1; İKS, İM, 156, v. 70a-1; İKS, MM, 1, v. 40b-1; İKS, İM, 172, v. 118-1; İKS, İM, 211, v. 2a-1; İKS, İM, 211, v. 4b-2; İKS, İM, 211, v. 3a-2; İKS, İM, 211, v. 7a-3; İKS, İM, 211, v. 10b-1; İKS, İM, 211, v. 11b-3; İKS, İM, 211, v. 16a-1; İKS, İM, 211, v. 16a-2; İKS, İM, 211, v. 16a-3; İKS, İM, 211, v. 16b-1; İKS, İM, 211, v. 16b-2; İKS, İM, 211, v. 17a-1; İKS, İM, 211, v. 34b-1; İKS, İM, 211, v. 36a-2; İKS, İM, 211, v. 36a-1; İKS, İM, 211, v. 36a-3; İKS, İM, 211, v. 36b-1; İKS, İM, 211, v. 36b-2; İKS, İM, 211, v. 12a-1; İKS, İM, 211, v. 20a-1; İKS, İM, 211, v. 24a-1; İKS, İM, 211, v. 24b-1; İKS, İM, 211, v. 28a-2; İKS, İM, 211, v. 28b-1; İKS, İM, 211, v. 31b-2; İKS, İM, 211, v. 32a-2; İKS, İM, 211, v. 46a-2; İKS, İM, 33, v. 33a-1.

³⁹⁹ Ortaklı gedik sahipliği çerçevesinde gedik hissedarlarının kendi hisselerine ait ellerinde belge olmadığı ve hüccet talep ettiği davalar için bkz. İKS, İM, 156, v. 75b-1; İKS, İM, 156, v. 75b-2; İKS, İM, 156, v. 75b-3; İKS, İM, 156, v. 76a-1; İKS, İM, 156, v. 77b-4; İKS, İM, 156, v. 83a-2; İKS, İM, 156, v. 85a-2; İKS, İM, 211, v. 37a-1; İKS, İM, 56, v. 73a-1; İKS, İM, 78, v. 46a-1.

⁴⁰⁰ Kayıt işlemlerinin yanı sıra esnafın dükkan çeşidini değiştirme gerekçesiyle gedik kaydının silinmesine yönelik bir talep ile de karşılaşmıştır. Bkz. İKS, İM, 94, v. 40b-3.

⁴⁰¹ Davalar üzerinde gedik sahipliğinin ispatlanmasında şahitlerin kullanılması kurumun hukuki basamağındaki eksikliği göstermektedir. Bkz. İKS, DPM, 1, v. 16b-1; İKS, DPM, 1, v. 16b-2; İKS, İM, 148, v. 38b-1; İKS, MM, 1, v. 54a-2; İKS, MM, 1, v. 59b-4; İKS, MM, 1, v. 67a-3; İKS, MM, 1, v. 41b-2; İKS, DPM, 1, v. 80b-2; İKS, İM, 78, v. 83b-2; İKS, İM, 147, v. 30b-2; İKS, İM, 154, v. 45a-3; İKS, MM, 1, v. 82b-3; İKS, İM, 156, v. 47a-2; İKS, İM, 148, v. 34b-3; Bir dava üzerinde ise kişinin uzun süredir elinde olan gediğine ait senedi olmadığı için hüccet talep etmesinin ardından, gediğin sahibi olduğu satın aldığı kişinin şahitliği ile sahiplik ispatlanmıştır. Bkz. İKS, MM, 1, v. 44a-2.

⁴⁰² “şurût-ı nîzâm-ı sâbıkâları mer’î ve mu’teber olmak için defterleri Başmuhâsebe’ye kayd ve yedlerine tuğrâlı emr-i âlîşân ihsân buyrulmasını istîd’â eyledikleri” Bkz. İKS, İM, 25, v. 177-1; Kayıtlı olmayan gediklerin borç teminatı özelliği olarak de kullanılmadığı görülmektedir. “gedikleri sâir kasab gedikleri misillü vakf-ı hümâyûna ilhâk ve icâr ve uhdelerine kayd olunmadıkça diyûnlarına mukâbil mu’teber gedikleri olmayıp bir vechile mâl-i celebi edâya muktedir olamayarak” Bkz. İKS, İM, 154, v. 74a-1.

⁴⁰³ İKS, İM, 94, v. 36a-1.

görülmektedir.⁴⁰⁴ Bu bağlamda Ahmet Yaşar'ın hamam defterleri hakkında hazırladığı çalışmasında da hamamcı esnafının nizamlarının işleyişindeki aksaklıklarından şikayetçi oldukları ve gediklerinin kayıt altına alınmasını talep ettiklerini gözlemlemek mümkündür.⁴⁰⁵

Esnaf gediklerinin kayıt altına alınması gedikler üzerindeki hak iddialarına yönelik taraflar arası ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. İncelenen sicillerde kişilerin sahip olduğu gediklerin başkaları tarafından zapt edildiğine yönelik iddialar yer almaktadır.⁴⁰⁶ Esnafın gediklerinin zapt edildiğine yönelik davalar, kayıt işlemlerindeki eksiklikleri ve kurumsal problemleri yansıtmaktadır.⁴⁰⁷ Örneğin bir davada, kebabçı gediği sahibi olan Ahmed dükkanında tennur kebabı ve hoşaf satışı yapmak istediğinde, esnaf kethüdası tarafından kendisinin yalnızca ocak kebabı gediği olduğu ve diğer ürünlerin satışını yapamayacağı belirtilerek müdahalede bulunulması üzere davacı olmuştur. Sonuç olarak kişinin kazancını sınırlayan müdahalenin engellenmesi tembih edilmiştir.⁴⁰⁸ Bu durum gedik kayıtlarının gerekçe gösterilerek esnaf üzerinde keyfi sınırlamaların yapılmasının engellendiğini göstermektedir.

Başlangıçta gedik verilmesi ve kayıt işlemleri çeşitli esnaf yetkilileri tarafından oluşturulan bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁹ Ardından gediklere ait hüccet ve temessükler; esnaf kethüdaları, başmuhasebe ve şeriye mahkemeleri tarafından verilmeye başlanmıştır.⁴¹⁰ Gedik verilmesinin çok elden gerçekleşmesi belirli problemlere de yol açmaktadır. Örneğin; 1805 tarihli bir dava üzerinde gedik işlemlerinin tek bir merkeze bağlı olmadan gerçekleşmesi nedeniyle devlet tarafından izin verilmeyen gediklerin de kaydedildiği görülmektedir.⁴¹¹ Farklı bir davada ise; bir handaki gediklere ait satış ve miras işlemlerinin vakıf mütevellisi, katip, hancı ve odabaşı tarafından birlikte vakıf defterine

⁴⁰⁴ Örneğin; şemhane gediği sahiplerinin gediklerinin kayıtlı olmadığı için kendilerine mum yağı verilmediğini ve bu nedenle gediklerinin kaydedilmelerini talep ettikleri görülmektedir. “olan şem ‘hâneleri gedikli şem ‘hâne defterine kaydolunmamağla şem ‘-i revgan gedikli şem ‘hânelere tevzi’ olundukda müşârun-ileyhin şem ‘hânesinde olan müstecirlere sizin şem ‘hânenizin gedikli defterinde kaydı yokdur deyü sâir gedikli şem ‘hânelere tevzi’ olunan şem ‘-i revgandan hisse verilmeyip gadr olunduğu i ‘lâm olunmağla siz ki mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsiz müşârun-ileyhin şem ‘hânesini dahi müceddeden gedikli defterine kayd ve revgandan şem ‘ tevzi’ olundukda sâir şem ‘hânelere verildiği minvâl üzere müşârun-ileyhin şem ‘hânesine dahi hisse verilip bir ferde mu ‘âraza ve muhâlefet ettirilmemek bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur” Bkz. İKS, BM, 92, v. 96a-1; Benzer şekilde başka bir dava üzerinde esnaf, gedikleri için ellerinde vakıf tarafından verilen temessük olmasına rağmen gedik imtiyazlarının zarar görmemesi için Başmuhasebe’ye de gediklerinin kaydedilmesini talep etmişlerdir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 60a-4.

⁴⁰⁵ Yaşar, **Hamam Defteri**, ss.68-69.

⁴⁰⁶ İKS, İM, 78, v. 5a-4; İKS, MM, 1, v. 62a-3; İKS, İM, 172, v. 25-1; İKS, İM, 56, v. 52b-4;

⁴⁰⁷ Bir dava üzerinde kişiler icareteyn ile mutasarrıf oldukları dükkandaki gediğin kiracılarına ait olduklarını belirttikleri bir görülmektedir. Bu durum sınırları belirsiz olan kurumsal yapılanmalarda şahitlik kavramının önemini göstermektedir. Bkz. İKS, MM, 1, v. 70a-3; Benzer olarak başka bir dava örneğinde bir gediğin miras kalmasının ardından geçirdiği el değişimlerinin belirtildiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 44, v. 14a-1.

⁴⁰⁸ “defterimizde mukayyed olmağla tennür kebabı ve hoş-âbıcı gediği olmamağla men ‘ ederiz demeleriyle bir kimesneyi kâr u kesbden men gayr-ı meşrû ‘ ve inhisâr-ı bey ‘ u şirâ şerefriz-i sudûr eden hatt-ı hümayûn ile merfû ‘ olmağ” Bkz. İKS, İM, 78, v. 17b-2.

⁴⁰⁹ Koyuncu, **Osmanlı Hukukunda Esnaf**, s. 379.

⁴¹⁰ Akgündüz, **Gedik**, ss. 541-543.

⁴¹¹ “Pâdişâhiye kaydı nâ-revâ katı çok nesneler kaydolunduğundan mâ ‘adâ bâ-evâmir-i aliyye kat ‘an ihdâsı memnû ‘âtıdan olan kahvehâne gedikleri dahi kaydolunarak ve mukayyed gediklere kıyas ederek her tarafda havâyî gedikler ihdâsı ve gâh hüccet ve gâh esnâf kethudaları tezkireleri ile bey ‘ u şirâ” Bkz. İKS, İM, 97, v. 43b-1.

kaydedilmelerinin gerekli olduğu fakat hancının gedik sahiplerine yönelik müdahalede bulunduğu görülmektedir.⁴¹²

Sıdkı, başlangıçta gediklere ait el değişim işlemlerinin esnaf defterlerine kaydedilmesinin yeterli olduğunu ve bu işlemler neticesinde kethüdalarından senet alındığını belirtmiştir. Esnafın bu dönemlerde dini vesika veya devlet dairesinden belge almalarının kendi inisiyatiflerinde olduğu ve bu belgeyi alan esnafın temel gayesinin “değer artırmak ve ticari güven ” üzerine şekillendiği fakat enfiyeci, tütüncü, kahveci veya meyhane gedigine sahip olan esnafın başlangıçtan itibaren devletten resmi belge almalarının gerekli olduğu görülmektedir. II. Mahmud döneminde ise vakıflara kaydedilen gediklerin nizamlı olarak anılması ve senet verilmesiyle birlikte çoklu kayıt sistemi tanzimatın temel gayesi ile de paralel olarak merkezileşmiştir.⁴¹³

Gedik işlemlerinde kayıtların kurumsal eksiklikleri veya kayıt dışı işlemlerin sürdürülmesi davalara konu olmuştur. Örneğin 1830 tarihli bir esnaf nizamında meyhane gediklerinin satış ve miras işlemleri yapılmadan önce kişilerin Zecriye Sandığı’na borcu olup olmadığına bakılması ve borcu tamamen ödenmeden ferağ veya intikal işleminin gerçekleşmemesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat dava üzerinde belirli bir süredir gedik sahiplerinin kendi aralarında bu işlemleri gerçekleştirdikleri ve dolayısıyla ellerinde eski senetler olmasına rağmen kayıtları olmadığı belirtilmiştir. Bu karışıklığın giderebilmesi için mahkemelerden kişilere hüccet verilmemesi, gediklere ait işlemlerin Zecriye tarafından gerçekleşerek gedik sahiplerine senet verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Başka bir dava örneğinde ise bazı Yahudi kasapların gedik temessüğü almadan işletme yapmaları üzerine kişilerin temessük almaları gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹⁵ Bu hususta ortaya çıkan bir diğer dinamik ise esnaf tarafından dükkanlara rağbet verdiklerini ve bu nedenle gedik olduğunu iddia etmeleridir.⁴¹⁶ Örneğin bir dava üzerinde bu durumun örneğini gözlemek mümkündür:

⁴¹² “Hân-ı mezkûr odalarında gedik ashâbı gedigini âhara ferâğ ve mahlûl olanı dahi cânib-i Vakf’dan âhara icâr murâd olundukda mütevellî ve kâtibi ve hancı ve odabaşı ma’rifetleriyle rû’yet olunmak bâ-emr-i âlî-şân şurûtundan iken Hân-ı merkûmun hancısı hilâf-ı emr-i âlî-şân, sekenesinden ba’zıları kimesneler ile ittihâd ve kavî-i hodlarıyla bir defter ittihâz ve biri bilâ-veled fevt olup bâ-emr-i âlî-şân icâr murâd olundukda yemâhûd gedik ashâbından istedikleri kimesneye, defterde gedigi yokdur, deyü müdâhale ile gedik ashâbına gadr ve Vakf-ı mezkûr irâdının kesr u noksanına bâdî olmalarıyla” Bkz. İKS, İM, 97, v. 18b-1.

⁴¹³ Sıdkı, **Gedikler**, ss. 103-106.

⁴¹⁴ “gedikhâ-i mezbûre ashâbından ekserî zecriye tarafına haber vermeyerek mutasarrıf olduğu gedigi kenar mehâkimde hufyeten fûrûht etmekde olduklarında” Bkz. İKS, İM, 154, v. 92b-3.

⁴¹⁵ “Yahûdî kasablarının ba’zıları hilelerinden nâşi ketm ü ihfâ ile taraf-ı vakıfdan temessük almamalarıyla hilâf-ı şart-ı vakıf hareketlerine Kasablar Kethüdâsı Mehmed ve diğer Mehmed ve es-Seyyid Mustafa ve Osman ve el-Hâc Abdi ve Bekir ve Yahûdî kasabları ustaları haber vermeleriyle sâlifü’z-zikr altı hisseye ziyâdelik gelmemek şartıyla ancak hisse-i mezkûreden müctemi’ olan bakarlardan kasabbaşı ağa kullarının takrîrinde tahdîd eylediği dört mahâlde dört dükkâna öteden beri veregeldikleri hisse ile sâir gedikler misillü defter-i vakfa kayd ve sâhibleri yedlerine temessük verilmek üzere fermân-ı âlileri sudûrunu istid’â eyledikleri huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” Bkz. İKS, 25, v. 166-3.

⁴¹⁶ “dükkân-ı merkûmun hâlî gedigine ben ve anam mersûme rağbet verip ol vechile hâlî gedigi bizim tasarrufumuzdadır” kişilerin bu iddiası ellerinde gedik kaydına dair herhangi bir temessük veya senet olmadığı için reddedilmiştir. Bkz. İKS, GM, 580, v. 15a-1.

“mezkûrda müşâhereten müstecir olanlar rağbet verip gedik etdim demeleri hilâf-ı şer’-i şerîf olduğundan mâ’adâ gedik nizâmının i’tibârî bir husûsun devam ve istikrârı zımında taraf-ı pâdişâhîden i’tâ olunup aklâmdan birinde mukayyed senedât-ı mu’tebereye mübtenî olur ise kânûnen mu’teberâtdan olup mülk ashâbı ve icâreteyn ile müstecir olanların gedik i’tibâr edip tezkire vermelerine şer’an ve kânûnen i’tibâr olunmadığı kendüye tefhîm olunup merkûmdan suâl dahi teveccüh etmediği”⁴¹⁷

Gedik sahibi esnafın hak sınırlarını koruyan kayıt işlemlerinin takibinin yapılması hususu devlet tarafından boşalan gediklerin vakfa geri dönüşünün sağlanması ve vakıf gelirlerindeki kayıpları önleme gayesi içermektedir.⁴¹⁸ Bu nedenle gedik işlemlerine ait kayıtlar hakkında devlet tarafından belirli düzenlemeler yapıldığını davalardan gözlemlemek mümkündür. Örneğin; tütüncü gediklerinin Maden Kalemi’ne kaydedilmesine yönelik bir nizam bulunmaktadır. 1809 tarihli bu davada, kayıt işlemi sırasında kendi gediğinin kaydedilmesinin unutulduğunu ifade eden bir gedik sahibi kayıt için talepte bulunmuştur.⁴¹⁹ Bu bağlamda 1766 tarihli farklı bir dava örneğinde gediklerin vakıflara kaydedilme sürecinin başladığı görülmektedir. Gediklerin evkaf defterlerine kaydedilmesi, farklı yerlerden gedik temessükleri verilmemesi, gedik sahiplerinin vefatıyla çocuklarına intikal etmesi, çocuksuz vefat edenlerin ise gediklerinin muacceleleri ile vakıf tarafından talep edenlere verilmesi, satış işleminde vakıf mütevellisinden izin ve temessük alınması gereklilikleri belirtilmiştir. Ayrıca icareteyn mutasarrıflarının gedik işlemlerine karışmamaları ve esnaf yetkililerinin gedik el değişimlerinde kendi nizamları olduğunu iddia ederek müdahalede bulunmamaları gerektiği de ifade edilmiştir. Ek olarak bu tarihe kadar vakıftan gedik temessüğü verilen bazı gediklerin Başmuhasebe’ye kaydedilmediği, bu gediklerin de kayıtlarının yapılması tembih edilmiştir.⁴²⁰ Bu bağlamda Seven Ağır, 1802 tarihinde bakkal gediklerine ait çıkarılan bir fermanla gedik işlemlerinin İstanbul Merkez Mahkemesinde gerçekleşmesi gerektiğinin belirtildiğini ve birçok farklı meslek grubuna ait gediklerin de bu mahkemelerde işlem görmeye başlayarak mahkemenin gedikler için neredeyse bir “noterlik kurumu” konumuna geldiğini ifade etmiştir.⁴²¹ Bu konuda 1862 tarihli bir dava üzerinde de işlemlerin İstanbul Mahkemesinde gerçekleşmesi gerektiğinin belirtildiği görülmektedir:

“Âsitâne-i sa’âdet-âşiyâne ve bilâd-ı selâse mahkemelerine bâ-fermân-ı âlî mine’l-kadîm merbût olan duhâncı gediklerinden mâ’adâ gerek Dersââdet ve gerek bilâd-ı selâse-i mezkûrede kâin ber-vech-i mülkiyet tasarruf olunmakda bulunan her nev’ gediklerin mübâyâ’a ve ikrâr-ı mülk ve hibe ve irsen intikâl misillü kâffe-i mu’âmelâtı ve vukû’ bulan muhâkemâtı münhasıran ve mahsûsan İstanbul Mahkemesi’nden icrâ ve iktizâ eden i’lâm ve hüccet-i şer’iyyeleri ancak mahkeme-i mezkûre tarafından i’tâ olunmak ve gedikât ashâbının rızâ ve muvâfakatlari olmadıkça kadîm mülk kirâları tezyîd olunmamak ve senedât-ı sahiha ve mu’tebere ile ber-vech-i mülkiyet tasarruf olunmakda bulunan gediklerin müstakır oldukları mahalden ihrâc ve imhâsı zımında mülk sâhibleri tarafından da’vâya

⁴¹⁷ İKS, İM, 94, v. 45b-2.

⁴¹⁸ Turna, **Berber Olmak**, s. 186.

⁴¹⁹ İKS, İM, 94, v. 68b-1.

⁴²⁰ İKS, İM, 25, v. 131-4.

⁴²¹ Ağır, **Rise And Demise**, s. 9.

*tasaddî olunur ise hükkâm-ı şer‘-i şerîf cânibinden istimâ‘ olunmaması bâlâsı tuğrâ-i garrâ-i cihân-bânî ile muvaşşah ve müzeyyen bir küt‘a nizâm-nâme ve bâ-fermân-ı âlî müesses olan nizâm-ı müstahsene iktizâsından bulunduğu binâen*⁴²²

Vakıfların Evkaf-ı Hümayun çatısı altında birleştirilmesi, gedikler için vakıflardan verilen temessüklerin de merkezi bir noktaya bağlanmasına imkan vermiştir.⁴²³ Aynı zamanda gediklerin mahlul kalması durumunda vakıf tarafından alınıp icare-i muaccesesi ile kiralanması üzerine esnafın vakıflardan temessük talebine yönelik davalar de yer almaktadır.⁴²⁴ II. Mahmud döneminden itibaren ise gediklerin Haremeyn ve II. Mahmud vakıflarına kaydedilerek kayıtlı olan gedikler nizamlı, kaydedilmeyenler adi gedik olarak tanımlanmaya başlanmıştır.⁴²⁵ Bu bağlamda bir dava örneğinde kişinin, gedikler nizam defterine kaydedilirken başka bir bölgede olduğunu gediğinin şimdi kaydedilmesini talep ettiği görülmektedir.⁴²⁶ Benzer olarak esnafın temessükleri olduğu ve kendilerine vakıf tarafından senet verilmesini talep ettiği birçok dava ile de karşılaşmıştır.⁴²⁷

19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni gedik verilmesi durdurulmuştur. Fakat bu konuda 1826 tarihli bir dava örneğinde yeni gedik verilmesinin yasak olmasına rağmen varilci esnafının gerekliliği sebebiyle esnaf grubunun gediklerinin Başmuhasebe’ye kaydedildiği görülmektedir.⁴²⁸ Aynı şekilde 1826 tarihli başka bir örnekte yeni açılacak olan bir sabuncu dükkanı için esnaftan izin alınarak yeni gedik verildiğini gözlemlemek mümkündür.⁴²⁹ Belirtilen örnekler kurumun, norm olarak belirlenen kurallar dizisinin fiili durumda pragmatik esnekliklere sahip olduğunu göstermektedir.

⁴²² İKS, İM, 211, v. 2b-3.

⁴²³ İKS, İM, 56, v. 33a-1.

⁴²⁴ İKS, İM, 172, v. 175-1; İKS, İM, 172, v. 175-2; İKS, İM, 172, v. 175-3; İKS, İM, 172, v. 176-1.

⁴²⁵ Akgündüz, **Gedik**, ss. 541-543.

⁴²⁶ “karye ahâlîlerinin eyyâm-ı şitâda dükkân-ı merkûma eşedd-i ihtiyâcları olup ibâdullaha lüzûmu olduğunu ba‘de’l-ihbâr bu misillü mer‘î ve mu‘teber esnâf gediğinin sonradan kaleme kayd ve sâhibi yedine sûret i‘tâ olunduğu mesbûk bi‘l-misl olmağla zimmi-i merkûmun istid‘âsına müsâ‘ade-i aliyye re‘y-i rezîn-i âsafânelerine menûit mevâddan idüğü bi‘l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu” Bkz. İKS, GM, 580, v. 35a-1.

⁴²⁷ İKS, İM, 138, v. 17b-1; İKS, İM, 138, v. 18a-1; İKS, İM, 138, v. 47a-2; İKS, İM, 138, v. 18b-1; İKS, İM, 138, v. 18a-2; İKS, İM, 138, v. 60b-2; İKS, İM, 138, v. 67b-2; İKS, İM, 138, v. 43b-1; İKS, İM, 138, v. 59b-2; İKS, İM, 138, v. 19a-1; İKS, MM, 1, v. 77a-5; İKS, MM, 1, v. 82b-1.

⁴²⁸ “îmâ ba‘d aklâma müceddeden gedik kaydolunmak hatt-ı hümayûnumla memnû‘ ise de esnâf-ı merkûmenin Tersâne-i âmirende lüzûmuna mebnî sekte-i ârizâdan vikâyeten i‘lâm mücebince sâire sirâyet etmemek ve bir vakitte emsâl tutulmamak şartıyla ber-mantûk-ı takrîr tanzîmi husûsuna irâde-i aliyye-i mülûkânem ta‘alluk edip ol bâbda şeref-rîz-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şâhânem mücebince defter-i mezkûr Başmuhâsebe’ye kayd ile Tersâne-i âmirem zimmeti defterlerine ilmühâberi verilmekle” Bkz. İKS, İM, 154, v. 46a-2.

⁴²⁹ “evvelen gedik herhâlde mer‘î ve mu‘teber olup esnâfları tarafından taraf-ı âhardan bu bizim gediğimizdir ziyâde gedik olmak nizâmımıza muhildir veyâhûd bizim başka nizâmımız vardır demeleri mesmû‘a olmamak ve şurût-ı mezkûreye bir vechile halel gelmemek bâbında.... ber-mûcib-i hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn şurût-ı vakf üzre müceddeden tanzîm olunan dükkân-ı mezbûr mu‘teber ve makbûlümüz olmağla kat‘â mûmâna‘atımız olmayıp derkenârda muharrer emr-i âlîde mûnderic şurût-ı nizâm-ı belde üzre dükkân-ı mezkûra gedik mâlikleri mezbûrân taraflarından ikâme olunacak sabuncunun tüccârdan iştirâ edeceği sabun esmânına ve memnû‘ olan mahallere bir dânesabun vermeyip narh üzre ibâdullâha bey‘a iki nefer yarar ve mu‘teber kefil verip mal-ı tüccâr telefden vikâye olunduğu hâlde kat‘â mahzûru kalmamağla defter-i tevzî‘ime idhâl ve beher tevzî‘de her bir dükkâna ne mikdâr sabun verilir ise dükkân-ı mezkûra dahi bilâ-noksan ol mikdâr sabun veririz deyü takrîr eyledikleri” Bkz. İKS, İM, 148, v. 23a-3.

3. BÖLÜM: ESNAF GEDİKLERİNİN KURUMSAL ANALİZİ

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı esnafının maruz kaldığı ekonomik problemler gedik kurumunun gelişmesini tetiklerken, siyasi koşullar kurumun belirli sınırlılıklar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.⁴³⁰ Gediklerin ekonomik düzlemde yarattığı problemler ve çözüm arayışları neticesinde kurumun esnafa sağladığı hareket serbestisi ve hak sınırlılıklarında değişim yaratıp yaratmadığı bu bölümde belirli ana başlıklar üzerinden tartışılacaktır. İlk olarak gedik alım satımlarının yapıldığı piyasalarda işleyiş, aktörler ve kısıtlılıklar ortaya konulacaktır. Ardından gedik kurumu ile birlikte esnafın iç veya dış rekabete maruz kalıp kalmadığı tartışılacaktır. Son olarak ise gediklerin ilga edilmesi ve özel mülkiyet statüsüne doğru evrilme süreci incelenecektir.

3.1 - Gedik Kurumu ve Piyasa Dinamikleri

Gedik kurumunun klasik esnaf düzeninde ortaya çıkardığı en önemli değişikliklerden biri esnafın sahip olduğu menkullerin (gediklerin) piyasa ilişkilerine konu olmasıdır. Esnaf gediklerinin alım satımlarının yapılması ile birlikte kendi içinde dinamik bir piyasa oluşturduğu görülmektedir. Esnaf dükkanlarının piyasa ilişkilerine dahil olabilmesi, 17. yüzyıldan itibaren icareteyn sözleşmeleri sayesinde esnafın tasarruf hakkını ferağ edebilmesi ile birlikte başlamıştır.⁴³¹ Esnaf gediklerinin alım satım işlemlerinin yapılabilmesi ise kurumsal dayanakları daha gelişmiş olan piyasaların şekillenmesine imkan vermiştir.

3.1.1- Piyasa Kısıtlılıkları

Gedik alım satım işlemleri çerçevesinde ortaya çıkan piyasalar, serbest piyasa gibi işlememekte belirli kısıtlamalara maruz kalmaktadır. Gedik işlemlerine yönelik piyasa kısıtlamaları esnaf nizamlarında belirtilen kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Esnaf nizamlarında gedikler ile ilgili en temel kural alım satım işlemlerinin esnaf grupları içinde gerçekleşmesi gerekliliğidir.⁴³² Bu bağlamda gedik piyasalarına yönelik ilk sınırlama talep faktörünü oluşturan piyasa aktörlerinin sınırlanmasıdır. Bu kural gediklerin alım satım işlemleri sırasında esnaf grupları içinde kalmasına ve sektörel olarak

⁴³⁰ Ağır, **Rise and Demise**, ss. 21-22.

⁴³¹ Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, ss. 240-241.

⁴³² Örneğin bir dava üzerinde esnaf gediği sahiplerinin, gediklerini esnaf grubuna dahil olmayan kişilere satma girişimleri olduğu iddia edilerek, bu durumun nizama aykırı olduğu belirtilmiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 51b-1; Farklı bir dava örneğinde ise menzil gediğinin şerbethane sahiplerine satılma talebi, sınırların korunması gerekçesiyle reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 52a-3; Başka bir davada ise bostani esnafından olan bir kişinin vefat eden babasının kasap olduğunu gerekçelendirerek izinsiz olarak açtığı kasap dükkanının nizama aykırı olduğu gerekçesi ile kapatıldığı görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 78, v. 58a-2.

farklı piyasalar oluşmasına neden olmuştur. Belirtilen nizamın temel gayesinin esnaf grubunun kârlarını korumak olduğu görülmektedir.⁴³³ Örneğin; abacı esnafının yiğitbaşı olan Osman b. Ahmed'in bir adet kavukçu gediği almasının ardından, dükkan sayısının sabit olduğu ve dükkan alışverişinin yalnızca kavukçu esnafı arasında olması gerektiği esnaf nizamlarına dayandırılarak belirtilmiş ve Osman'ın dükkanı kavukçu esnafından birine satması tembih edilmiştir.⁴³⁴ Bu dava satış işlemlerinin esnaf grupları içinde yapılmasına dikkat edildiğini ve aynı zamanda bu kurala kişilerin mevkisine bakılmadan uyulması gerektiğini göstermektedir. Benzer bir dava örneğinde ise; çadırcı gediğinin farklı bir esnaf tarafından satın alınmasının ardından, işlemin nizama aykırı olduğu belirtilerek satış işleminin iptal edildiği görülmektedir.⁴³⁵ Saka gediklerine ait aşağıda verilen örnek bir nizamda, esnaf grubunun içerisine yabancı kişilerin girmesinin önlenmesi gerektiği ifade edilmiştir:

*"öteden beri saka tâifesinin iyâzen billâhi te'âlâ zuhûr eden harîklere ucâleten erişip meccânen su dökdükleri hizmetleri mukâbelesinde her çeşmenin gedikli ve sakabaşı ma'rifetiyle keşf ve sakalarının içlerine gediğine ve deftersiz ve kefilsiz olan ecnebiler karışmayıp ve İstanbul çeşmelerinde âzadsız köleler gedik sahipleri taraflarından sakalık etmeyip ve mu'ayyen gedikli sakalara dahi sakabaşılı ve şeyhleri ve bölük başıları karışıp tâife-i mezkûrenin umûruna imâm ve müezzin ve sâir karışmaktan men' olunup ve sakabaşı temessüğü ile me'zûn olmayan ecnebiler sakalık işlemekten men' olunmak kadîmî nizâmımız olup"*⁴³⁶

Çadırcı esnafına ait bir dava örneğinde ise gedik satışlarının esnaf grubu arasında yapılması gerektiği ve aynı zamanda gedik fiyatlarının da belirlendiği görülmektedir:

"Mehterhâne-i âmireye mülhak olan otuz beş aded dükkândan ibâret olan çadırcı esnâfının mutasarrıf oldukları dükkânlarının gedikleri ötedenberü ecânibden kimesneye fûrûht olunmayıp sagîrcesi kırkar ve kebîrcesi seksener guraşa beyne'l-esnâf bir birlerine fûrûht ede gelmişler ise de bu def'a sandıkcı esnâfı dükkânları gedikleri başka mahalle naklolunarak dekâkin-i mezkûre fincancı esnâfına verilmesi cihetiyle çadırcı esnâfından birkaç nefer kimesne tama' ve irtikâblarına mebnî dükkânlarının gediklerini gâli bahâ ile ecânibden kimesnelere fûrûht etmek sevdâsında olduklarından ve bunların dükkânlarından âhar esnâfa fûrûht olunmak lâzım gelse esnâfın noksanına ve mühimmât-ı hıyâm maslahatının ta'tiline bâdî olacağından bahisle esnâf-ı mezkûrenin dükkânları âhara fûrûht olunmayıp kadîmî vechile birbirlerine fûrûht olunmak üzere Başmuhâsebe'ye kayd ile iktizâ eden mahallere

⁴³³ Bu durumu esnaf gruplarının gedik ile birlikte işletme tekellerini aldığı ürünlerin farklı esnaf grupları tarafından satılmasına yönelik şikayetlerinin yer aldığı davalar üzerinden gözlemlemek mümkündür. "Âsitâne-i aliyye ve Bilâd-ı selâse'de kâin bi'l-cümle bakkâlân gedikleri Başmuhâsebe'de mukayyed ve ma'dûd ve mu'teber gediklerden olup emvâl-i tüccâra mukâbil ve bakkâl esnâfına mahsûs zehâir-i mütenevvi'a-i ma'lûmeyi bakkâl esnâfından ve gedik ashâbı olmayan kimesnelerin bakkâl emti'ası bey'i bâ-fermân-ı âlî memnû'âtan" Bkz. İKS, İM, 94, v. 29a-1; İKS, İM, 94, v. 50b-2.

⁴³⁴ "İşbu yedimizde olan bir küt'a fermân-ı âlî-şânda zikr ü beyân olunduğu üzere Bezzâzistân kurbünde ve Küçük Karaman'da olan dükkânlarımız ziyâde ve noksân olmayıp Kavukçu dükkânlarımız aralarında âhar esnâfın dükkânı olmayıp cümlesi biri birine muttasıl olmağla içimizden biri mâlik olduğu dükkân gediğini âhara bey' murâd eyledikde yine esnâfımızdan tâlibine bey' eylemek iktizâ eder" Bkz. İKS, İM, 94, v. 12a-2.

⁴³⁵ "dükkân-ı merkûm fi'l-asl çadırcı dükkânı olup ve dükkânlarımız beynine sâir esnâfın duhûlü nizâm-ı kadîmimizin ve kâr u kesbimizin ihtilâlîne bâ'isdir deyü nizâmları tahkik olundukda vech-i meşrûh üzere olduğundan mâ'adâ metâ'larının kat' ve zabtında leff ve neşrinde birbirlerinin beher hâl te'âvününe muhtâc olup beynlerine ecnebî duhûl etdiği sûretde nizâmları muhtel olacağı âşikâr olduğundan gayrı çadırcı esnâfının metâ'ları levâzım-ı guzât-ı Müslimîn ve mühimmât-ı asâkir-i muvahhidinden olduğundan nizâm-ı kadîmleri ihtilâlden sıyânet olunup beynlerine sâir hırfetin duhûl etmemesi re'y buyrulmağla mezbûr el-Hâc Ali dahi aldığı çadırcı gediğini sâhib-i evveli mezbûr el-Hâc Mehmed'e redde râzî olup fî-mâ-ba'd içlerine ecnebî karışmamak üzere " Bkz. İKS, İM, 25, v. 163-1.

⁴³⁶ İKS, BM, 197, v. 17b-3.

ilmühaberleri i'tâ olunmasını Çadırcıbaşı ve esnâf-ı merkûme kethüdâsı bâ-arzuhâl istid'â etmeleriyle ⁴³⁷

Gedik piyasalarında olan bu sınırlayıcı uygulama esnaf tarafından her zaman anlayışla karşılanmamaktadır. Örneğin; kavukçu gediği sahibi olan Mehmed Tahir, gediğini esnaf grubu dışında birine satmak istediğinde bu durumun nizama aykırı olmasının belirtilmesinin ardından, “*âlât-ı mezkûre yedimde mülküm olduğuna binâen dilediğim kimesneye bey' ederim*” diyerek karşı çıkmıştır. Mehmed Tahir'in gediğinin mülkü olduğunu ve istediğine satabileceğine iddia etmesi, gediklerin özel mülk olarak görülmeye başlandığı yönünde yorumlanabilir. ⁴³⁸

Gedik sayıları, mevcut esnaf grubunun ürünlerine olan talep ve ihtiyaç çerçevesinde artırılmış ⁴³⁹ ve azaltılmıştır. ⁴⁴⁰ Örneğin; bir dava üzerinde yeni imar edilecek vakıf arazisine, diğer bölgelerden ürün temininin zor olması nedeniyle yeni gedikler verilmesi kararlaştırılmıştır. ⁴⁴¹ İşkembeci gediklerine ise belirli bir dönem talep olmaması nedeniyle, bazı gedik sahiplerinin gediklerini Haremeyn Hazinesi'ne iade ettikleri ve mesleği bıraktıkları görülmektedir. ⁴⁴² Farklı bir dava örneğinde ise devlet tarafından kapatılan fırınların, esnafa ve vakfa maddi kayıp yaşattığının belirtilmesi üzerine tekrar açılmasına karar verilmiştir. ⁴⁴³ Aynı zamanda gedik çeşitleri, dönemin ihtiyacına göre başka esnaf gediği türü ile de değiştirilebilmektedir. ⁴⁴⁴ Örneğin; tabancacı esnafının Tüfenkhane-i Âmire'de çalışmaya başlaması ile birlikte gedikleri başka esnaf gruplarına verilmiştir. ⁴⁴⁵ Bu bağlamda esnaf grupları özelindeki gedik sayılarının dönemin ihtiyaçları karşısında artırılması, azaltılması veya farklı bir esnaf grubuna devredilmesi ile birlikte piyasa koşullarına yönelik ihtiyaca göre pragmatik olarak gedik sayılarının değiştirildiği görülmektedir. ⁴⁴⁶ Tanzimat dönemi ile birlikte ise yeni gedik verilmesi yasaklanmış ve yalnızca 1858 tarihinden önce verilen gedikler geçerli kabul edilmiştir. ⁴⁴⁷ Akarlı gedik sayısının bir nevi

⁴³⁷ İKS, İM, 154, v. 45b-1; Fakat çadırcı esnafına ait 1827 tarihli nizamın aksine 1766 tarihli bir davada çadırcı gediğinin, abacı esnafına mensup kişiye 150 kuruşa satıldığı görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 25, v. 163-2.

⁴³⁸ İKS, İM, 78, v. 37a-2.

⁴³⁹ “*medîne-i Üsküdar'da müceddeden binâ ve inşâsına irâde-i kâtî'a-i mülûkânem ta'alluk eden Selimiye ismiyle müsemmâ Câmi'-i şerîf ve meberrât-ı sâire-i hümayûnumun evkâfî müsakkafâtına şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnum mücebince cemî' selâtîn-i izâm evkâfî misillü her bir esnâf gediklerinden birer ve ikişer esnâf gedikleri ilhâk ve ihdâs olunması meşrût olmakdan...bizim gediğimiz ziyâde olmaz; nizâmımız vardır, diyerek yâhûd cihet-i âhar ile bir vechile te'addî ettirilmemek ve eğer ederi olur ise men' u def' ve mütenebbih olmayanlar tedîb olunmak üzere emr-i âlî-şânım*” Bkz. İKS, İM, 97, v. 5b-1; İKS, İM, 97, v. 95a-1; İKS, İM, 97, v. 97b-1; İKS, İM, 94, v. 5a-1; İKS, İM, 94, v. 11b-1.

⁴⁴⁰ Belirli bir dönem sabunun az olması ve sabuncu dükkanlarının çok olması nedeniyle israfı sebep olmaması için sabuncu dükkanlarından bazıları kapatılarak gedikleri tuhafçı ve fincancı esnafına verilmiştir. Fakat sonrasında artan sabun miktarı nedeniyle kapatılan sabuncu gediklerinin tekrar açıldığı görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 147, v. 15a-2.

⁴⁴¹ İKS, İM, 154, v. 93a-1.

⁴⁴² Sıdkı, **Gedikler**, s. 110.

⁴⁴³ İKS, İM, 97, v. 116b-1; İKS, İM, 97, v. 121b-1

⁴⁴⁴ Sıdkı, **age.**, s. 109.

⁴⁴⁵ “*gediklerinin bu def'a bâ-irâde-i seniyye men' olunan kahvehâne gediği misillü âhar esnâf kendi san'atına gedik i'tibâr eylemek şartıyla tâliblerine fûrûhtu*” Bkz. İKS, İM, 154, v. 64a-1.

⁴⁴⁶ Kütükoğlu, **Osmanlı İktisadi Yapısı**, s. 611; Başka bir dava üzerinde ise gedik sayısının devlet tarafından değiştirilmediği, fakat bıçakçı esnafına mensup kişinin mevcut sayı üzerine aldığı yeni gediğin esnaf tarafından şikayet edildiği fakat davanın reddedilmiştir. Bkz. İKS, İM, 94, v. 13b-2.

⁴⁴⁷ Genca, **Vakıfların Denetimi**, s. 547-548; Kazgan, **Gedikler**, s. 80.

dondurulmasıyla birlikte gediklerin tekelci manalarını tam olarak bu dönemde kazandığını ifade etmiştir.⁴⁴⁸

Gedik piyasalarına yönelik gedik sayıları ve satışların esnaf grupları içinde yapılmasını vurgulayan genel nizamın yanı sıra, sektörel olarak gedik işlemlerinde farklı kısıtlamaların da yer aldığı görülmektedir. Esnaf gruplarının piyasalardaki hareket serbestisi; perakende ve üretim sektörü ayrımı, esnafın kredi finansman ihtiyacı, esnaf grubunun iâşedeki konumu gibi etkenler üzerine şekillenmiştir.⁴⁴⁹ Örneğin hisseli gedik sahipliği, her esnaf grubunda kabul edilen bir uygulama değildir. Ağır ve Yıldırım çalışmalarında mesleki yetkinliğin önemli olduğu dokuma gibi sektörlerde işletme ve gedik sahipliği ayrımının ve dolayısıyla hisseli gedik sahipliğinin olmadığına dikkat çekmişlerdir.⁴⁵⁰ Bu bağlamda gediklerin hisseler bölünerek tasarruf edilmesinin, gediğin bir yatırım aracı fonksiyonu olmasının da temel dayanağı olduğu görülmektedir.

Gedik piyasalarında sektörel bazlı bir diğer kısıtlama ise bazı esnaf gruplarında gedik sahibi olacak kişilerin dini mensubiyet ve etnik kimliklerine göre sınırlandırılmasıdır. Örneğin; Ağır ve Yıldırım, çalışmalarında bir ferman örneği üzerinden Ermeni fırıncıların sahip oldukları gediklerin el değişiminin kendi içlerinde yapılması gerektiğinin belirtildiğini ifade etmişlerdir.⁴⁵¹ Sıdkı ise enfiyeci gediklerinin belirli bir döneme kadar yalnızca gayrimüslimlerin elinde bulunduğunu fakat dönemin ihtiyacına göre artırılması ile birlikte, bu yeni verilen gedikleri Müslümanların da alabileceği örneğini vermiştir.⁴⁵² İncelenen sicil defterlerinde de kişilerin dini ve etnik kimliklerine göre belirtilen bölgeler haricinde gedik sahibi olmamalarına yönelik kısıtlamaların yapıldığı davalar bulunmaktadır.⁴⁵³ Örneğin, Bezzâzistân-ı Atîk bölgesinde 64 adet Müslümanlara ve 13 adet gayrimüslimlere ayrılmış kavukçu gediği olduğu görülmektedir. Kavukçu Şirin adlı gayrimüslim kişinin, Kavukçu İbrahim'den gedik almak istediğinde 64 adet kavukçu gediğinin yalnızca Müslüman ustalara mahsus olduğu ve satış işleminin iptal edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵⁴

Benzer olarak 1780 tarihinde çıkartılan nizam gereğince tütüncü gediklerinin satış veya miras işlemlerinde el değiştirmesi sırasında yalnızca Müslümanlar tarafından alınması gerektiği vurgulanmıştır:

⁴⁴⁸ Akarlı, **Gedik: A Bundle**, s. 198.

⁴⁴⁹ Ağır, **Rise and Demise**, ss. 18-19.

⁴⁵⁰ Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, s. 243.

⁴⁵¹ Ağır ve Yıldırım, **age.**, s. 250.

⁴⁵² Sıdkı, **Gedikler**, s. 110.

⁴⁵³ Frenklerin yalnızca Galata bölgesinde gedik sahibi olabilmeleri hk. bkz. İKS, İM, 97, v. 59b-2; İKS, ÜM, 531, v. 94a-5.

⁴⁵⁴ "İslâmbol'da işbu yedimizde olan bir küt'a fermân zikr olunan kavukçular sükunda kâin altmış dört adet kavukçu dükkânı derûnunda mevcûde kavukçu gediği âlât-ı lâzimesi müsellemler olan kavukçu ustalarına ve on üç adet kavukçu dükkânı derûnunda mevcûde kezâlik âlâtı zimmi olan kavukçu ustalarına mahsûs iken" Bkz. İKS, İM, 78, v. 52a-3.

“tütüncü dekâkîn ve mahâzini mukaddemâ bin yüz doksan altı târihinde ta‘dâd ile verilen nizâmda ehl-i zimmetden biri hâlik oldukda veyâhûd mutasarrıf olduğu gediğinin bey‘i iktizâ ettikde değer bahâsıyla ehl-i İslâmdan birine bey‘ olunup kefereden birine fûruht olunmamak şurûtu musarrah”

Fakat 1806 tarihinde eski tarihli bu nizamın belirtilmesinin ardından, zamanın gerekliliği nedeniyle tütüncü gediklerine ait nizamın değiştirildiği görülmektedir:

“birkaç seneden beri esnâfdan ba‘zı kimesnelerin iğmâzlarına mebnî sâlifü‘z-zikr tütüncü gedikleri bey‘ olundukda birer takrîb ehl-i zimmet tâifesine geçip mu‘âmelât-ı vakte nazaran ancak bâlâda muharrer şurût-ı mezkûra ri‘âyet olunamadığı ecilden işbu târihe gelince zikri mürûr eden bi‘l-cümle tütüncü gediklerinde tedâvül-i eyâdî ile el-yevm Müslim ve re‘âyâdan olanlarının ismine tashîh ile bâ-i‘lâm ve bâ-fermân-ı âlî kalemine kaydolunmak üzereistirhâm edecekleri ve ba‘d-ezîn Müslim mutasarrıf olduğu gedikleri hasbe‘l-iktizâ bey‘ olundukda lede‘l-müzâyede değer bahâsıyla yine Müslime ve ehl-i zimmet tâifesi mutasarrıf oldukları gedikleri kezâlik lede‘l-hâce bey‘ olundukda ba‘de‘l-müzâyede Müslim ve gerek ehl-i zimmet her kim beş gurus ziyâde verir ise ona verilip”⁴⁵⁵

İncelenen örnekler dönemin gerekliliği karşısında kuralların esnetildiğini ve pragmatik çözümler üretildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Gedik piyasalarındaki kısıtlılıklara yönelik incelenecek son dinamik devlet tarafından kurumun işleyişine yapılan müdahalelerdir. Esnaf nizamlarında yer alan kısıtlamalar ve devlet denetimi gedik piyasalarında farklı esnekliklerde de olsa kurumun ortaya çıkma aşamasından itibaren var olmuştur. Üzerinde sıkça durulduğu üzere esnafın iâşe alanındaki merkezi konumu devletin denetim merceğinin yakın takibinde olmasına da neden olmaktadır. Esnaf nizamlarında belirtilen genel işleyişlere uyulması da bu bağlamda oldukça önemsenmiştir. Gedik sahiplerinin esnaf nizamlarında belirtilen kurallara uymadığı takdirde gediklerine devlet tarafından el konulacağı da nizamnamelerde sıklıkla vurgulanan bir olgudur.⁴⁵⁶ Örneğin bir dava üzerinde yükselen ekmek fiyatlarına rağmen narhtan düşük fiyata satış yapan fırıncıların gediklerinin ellerinden alınarak başkalarına satıldığı görülmektedir.⁴⁵⁷ Fakat farklı bir dava örneğinde ise yangınlarda bulunmadığı gerekçe gösterilerek saka gediği sahibinin meslekten ihraç edilmesi ve gediğinin daha yüksek bir kirayla başkasına kiralanması üzerine, mahalle ahalisinin eski sakadan memnun olduklarını ve mesleğe eski gedik kirasını vererek geri dönmesini talep etmişler ve ihraç işlemi iptal edilmiştir.⁴⁵⁸ Benzer şekilde kahvehanelerin kapatılma süreciyle birlikte yıkılan berber

⁴⁵⁵ İKS, İM, 97, v. 70a-2.

⁴⁵⁶ İKS, İM, 97, v. 123a-3; “taşra mahallere sabun bey‘ etmeyip ancak Âsitâne-i aliyye‘de ibâdullâha bey‘ etmek üzere her birimiz ta‘ahhüd ve her birimize tekeffül edip hilâf-ı ta‘ahhüd hareket eden olur ise Müslim ise kal‘a bend ve zimmî ise küreğe vaz‘ ile te‘dîb ve mutasarrıf olduğu gediği cânib-i mîrîden âhara fûruht olunmasına râzı olmamızla” Bkz. İKS, İM, 56, v. 27b-2; “narhından ziyâdeye fûruht olunmak lâzım gelirse itâ‘at-ı fermân-ı âlî etmeyip ve muzâyakaya bâ‘is oldukları‘çün ta‘ahhüdleri mücebince muâheze ve dükkânları ve selhâneleri gedik i‘tibâr olunmayıp bilâ-tehîr âhara verildikten sonra kendilere cezâ tertîb oluna” Bkz. İKS, BM, 150, v. 52b-1; Nizama aykırı olarak dükkânında tanınmayan kişileri iskan eden berber esnafının, gediğini satması ve dükkana müdahalede bulunmaması hk. bkz. İKS, İM, 78, v. 52b-1; Farklı bir davada ise yeniçeriler ile bağlantısı olan sebzeçi dükkânlarında, yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından gediklerin de ilga edildiği görülmektedir. Bkz. İKS, İM, 147, v. 19b-2.

⁴⁵⁷ İKS, İM, 33, v. 13a-1.

⁴⁵⁸ İKS, İM, 94, v. 11a-1.

dükkanları da gedik sahiplerinin talepleri üzerine yeniden inşa edilmiştir.⁴⁵⁹ Belirtilen örnekler gedikler üzerindeki devlet müdahalelerinin esnekliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Esnaf gediklerine yönelik artan devlet müdahalelerinin esnaf tarafından olumlu karşılanmadığı görülmektedir. Örneğin; 1804 tarihli bir davada vakıf dükkanlarda gedik sahibi olan esnafın, vakıf mütevellileri tarafından gediklerinin Başmuhasebeye kaydedilmesi ve vakıftan tekrar kiralamasına yönelik taleplerine gedik sahipleri karşı çıkmışlardır:

*“ba‘zılarımız ırsen ve ba‘zılarımız şirâen gediklerimize mâlikler olagelip amel-i kadîm dahi minvâl-i meşrûh üzere iken mütevelliyetân-ı mezbûretân bir takrîb ısdâr ettirdikleri emr-i mezkûr ile yedlerimizde mülklerimiz olan gediklerimizi bi-gayr-ı hakkın gasben ahz ve zabt ve diledikleri kimesnelere icâr ile menâfi‘-i külliyye ihrâz ve bize gadr-i küllî murâd ederler deyü”*⁴⁶⁰

Sonuç olarak yeni inşa edilen bir han için vakıf şartı olarak belirlenen bu uygulamanın, 200 sene önce inşa edilen vakıf dükkanlara uygulanmasının doğru olmadığı belirtilerek, vakıf mütevellilerinin gedik sahiplerine yönelik talepleri reddedilmiştir.

Gediklerin kamulaştırılma tehlikesi, tekelci özelliklerini zamanla kaybetmeleri ve yabancı kurumların Osmanlı ekonomisindeki etkinliğinin artması neticesinde banka ve borsa gibi daha etkili finans kurumlarının yaygınlaşması ile paralel olarak gediklerin piyasa değerleri düşmeye başlamıştır.⁴⁶¹

3.1.2- Gedik Piyasalarında Yatırım ve Spekülatif Kazançlar

Gedik piyasalarında dikkat çeken önemli bir diğer dinamik ise aktörlerin alım satım işlemleri neticesinde kâr elde etmeleri ve gediklerin bir yatırım aracı olarak kullanılmasıdır.⁴⁶² Yatırım ve kâr olgularının gedik piyasalarında yaygınlaşması, piyasalardaki kısıtlılıkların esnekliğini gözlemleme imkanı sunmaktadır. Gedik piyasalarına dışarıdan yönelen talepler Osmanlı ekonomisinde yatırım olanaklarının sınırlı olması ile ilişkilidir. Gediklerin ticarete konu olması ile birlikte ise sermaye sahibi kişilerin, gedikleri yatırım aracı olarak kullandıkları görülmektedir.⁴⁶³ Kadir Sarp Sök çalışmasında dediği yatırım aracı olarak kullanan grubun, temel gayesi kâr elde etmek olan üst sınıf bürokrasiden

⁴⁵⁹ Kamusal mekanlarda, siyasi kargaşaların sosyal tezahürünü ve tetiklenmesini gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde kamusal mekanların merkezinde olan kahvehaneler ve genellikle bir arada bulundukları berberler, dönemsel kargaşaları tetikleme tehlikeleri nedeniyle sıklıkla müdahalelere maruz kalmışlardır. II. Mahmud döneminde kahvehaneler ve birlikte kapatılan berber dükkanlarının daha sonra açılmasına izin verilmiştir. Bkz. Bilge, **Berber Esnafı**, s. 205; İKS, İM, 148, v. 7a-4; İKS, İM, 148, v. 7b-2; İKS, İM, 148, v. 8b-1; İKS, İM, 148, v. 9b-2; İKS, İM, 148, v. 13b-1; İKS, İM, 148, v. 35a-2; İKS, İM, 148, v. 51b-3; İKS, İM, 148, v. 54b-3.

⁴⁶⁰ İKS, İM, 97, v. 23b-2.

⁴⁶¹ Ağır, **Rise and Demise**, ss. 19-22.

⁴⁶² Ağır, kısa zaman aralığında perakende sektörlerde meydana gelen fiyat dalgalanmalarının spekülatif amaçlı kâr sağlamayı amaçlayanlar için de bir alan oluşturduğu vurgulanmıştır. Bkz. Ağır, **The Rise and Demise**, s. 14.

⁴⁶³ Kadir Sarp Sök, An Analysis Study On The Implementations Of Gedik, Esham And Muzara’a, **Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi, 2019, s. 25.

oluşturduğunu esnafın ise gedik sistemi ile hedeflediğinin mevcut seviyesini korumak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁴

Gediklerin satış işlemlerine konu olması öncelikle temel tüketim maddelerinin üretimini sağlayan esnaf kollarında ortaya çıkmış ardından yatırım imkanı sağlama potansiyeli barındırması nedeniyle ticarete konu olabilen gedik türleri giderek sektörel olarak genişlemiştir.⁴⁶⁵ Bu bağlamda incelenen siciller defterlerinde de gedik sahipliği ve esnaf grubu mensubiyeti kuralının uygulanmadığı örnekleri gözlemlemek mümkündür.

Tablo 8. Gediklerin Alım Satım İşlemleri İle Esnaf Grupları Dışına Çıktığı Örnekler⁴⁶⁶

Gedik Çeşidi	Satıcı Esnaf Grubu	Alıcı Esnaf Grubu
Fırın ve Değirmen	Tüccar	Habbaz Esnafı
Fırın	Simitçi Esnafı	Kaymakçı Esnafı
Fırın	Kasap Esnafı	Simitçi ve Ekmekçi Esnafı
Fırın	Bahçıvan Esnafı	Bahçıvan Esnafı
Bakkal	Askeri Zümre	Bakkal Esnafı
Bakkal	Sarraf	Bakkal Esnafı
Bakkal	Bakkal Esnafı	Tüccar
Bakkal	Tüccar	Bakkal Esnafı
Bakkal	Tüccar	Bakkal Esnafı
Bakkal	Kürkçü esnafı	Bakkal Esnafı
Bakkal	İplikçi esnafı	Bakkal Esnafı
Bakkal	Sarraf	Bakkal Esnafı
Bakkal	Bilinmiyor (Kadın)	Kürkçü Esnafı ve Tütün Tüccarı
Bakkal	Bakkal Esnafı	İpçi Esnafı
Berber	Bakırcı Esnafı	Kiseci Esnafı
Berber	Bilinmiyor (Kadın)	Kiseci Esnafı

⁴⁶⁴ Sök, age., ss. 57-58.

⁴⁶⁵ Ağır, age., s.9.

⁴⁶⁶ İKS, İM, 33, v. 43a-2; İKS, İM, 211, v. 10a-4; İKS, İM, 211, v. 13a-1; İKS, İM, 211, v. 41b-3; İKS, İM, 33, v. 46a-1; İKS, İM, 94, v. 26b-1; İKS, İM, 138, v. 22a-1; İKS, İM, 138, v. 52b-2; İKS, İM, 138, v. 53a-1; İKS, İM, 138, v. 56b-3; İKS, İM, 156; İKS, İM, 156, v. 67a-1; İKS, İM, 211, v. 30b-1; İKS, İM, 138, v. 58b-1; İKS, İM, 138, v. 10a-1; İKS, İM, 138, v. 21a-1; İKS, İM, 138, v. 23b-1; İKS, İM, 138, v. 31a-1; İKS, İM, 138, v. 50b-1; İKS, İM, 156, v. 3b-2; İKS, İM, 156, v. 26b-2; İKS, İM, 156, v. 60a-2; İKS, İM, 156, v. 63a-2; İKS, İM, 156, v. 66b-2; İKS, İM, 156, v. 73b-2; İKS, İM, 156, v. 76a-3; İKS, İM, 156, v. 77b-2; İKS, İM, 156, v. 80b-1; İKS, İM, 211, v. 2a-3; İKS, İM, 211, v. 8b-1; İKS, İM, 211, v. 17b-2; İKS, İM, 211, v. 20a-3; İKS, İM, 211, v. 21a-3; İKS, İM, 211, v. 33b-3; İKS, İM, 211, v. 35a-1; İKS, İM, 211, v. 43b-2; İKS, İM, 211, v. 48b-1; İKS, İM, 211, v. 48b-1; İKS, İM, 156, v. 68a-2; İKS, İM, 138, v. 33b-2; İKS, İM, 211, v. 5b-1; İKS, İM, 211, v. 21a-2; İKS, İM, 211, v. 27a-2; İKS, İM, 211, v. 38a-1; İKS, İM, 211, v. 41a-1; İKS, İM, 156, v. 17a-2; İKS, İM, 138, v. 6a-2; İKS, İM, 138, v. 5b-4; İKS, İM, 156, v. 42a-1; İKS, İM, 138, v. 59a-1; İKS, İM, 156, v. 4a-2; İKS, İM, 156, v. 18b-1; İKS, İM, 138, v. 35a-1; İKS, İM, 156, v. 8a-3; İKS, İM, 156, v. 2b-3; İKS, MM, 1, v. 75b-2; İKS, İM, 44, v. 36b-3.

Gedik Çeşidi	Satıcı Esnaf Grubu	Alıcı Esnaf Grubu
Berber	Berber Esnafı	Yeniçeri
Berber	Tersane-i Âmire Mahbûsâtından	Askeri Zümre
Berber	Berber Esnafı	Muzika Onbaşısı
Berber	Alacacı Esnafı	Defterdar Kethüdası
Berber	Hamamcı	Hassa Süvarileri Saraçbaşı
Berber	Berber Esnafı	Yeniçeri
Tütüncü	Çarşı-1 Kebir Bekçibaşı	İç Çukadar
Tütüncü	Rumeli Kuzatı Eşrafı	Berber Esnafı
Tütüncü	Bilinmiyor (Kadın)	Sarraf
Tütüncü	Sarraf	Sarraf
Tütüncü	Enderun-ı Hümayundan	Tütüncü Esnafı
Tütüncü	Havyarcı Esnafı	Bakkal Esnafı
Tütüncü	Katip	Alay İmamı
Tütüncü	Manav Esnafı	Berber Esnafı
Tütüncü	Tüccar	Enderun-ı Hümayun Hocası
Tütüncü	Bilinmiyor (Kadın)	Çörekçi Esnafı
Tütüncü	Tütüncü Esnafı	Askeri Zümre
Tütüncü	Maliye Hazinesi Kavası	Mübaşir
Tütüncü	Tüccar	Fırça Boyacısı
Tütüncü	Bilinmiyor (Kadın)	Kabahasırcı Esnafı
Tütüncü	Tüccar	Tüccar
Tütüncü	Keresteci Esnafı	Bilinmiyor (Kadın)
Tütüncü ve Kahveci	Askeri Zümre	Bilinmiyor (Kadın)
Şerbethane	Dülger Kalfası	Şerbethane Esnafı
Şerbethane	Tülbentçi Esnafı	Ekmekçi Esnafı Ustabaşı
Şerbethane	Doğramacı Esnafı	Şerbethane Esnafı
Şerbethane	Kuyumcu Esnafı	Kuyumcu Esnafı
Şerbethane	Tüccar Kalfası	Şerbethane Esnafı
Manav	Askeri Zümre	Bilinmiyor (Kadın)
Kuruyemişçi	Kuruyemişçi Esnafı	Yeniçeri
Kahvehane	Buğday Döğücü Esnafı	Yeniçeri
Horasancı	Soğancı Esnafı	Basmacı Esnafı
Kolancı	Sarraf	Sarraf
Attar	Attar Esnafı	Nalancı Esnafı

Gedik Çeşidi	Satıcı Esnaf Grubu	Alıcı Esnaf Grubu
Attar	Zeytinyağcı	Nalıncı Esnafı
Aşçı, Kebapçı ve Hoşafçı	Zahireci Esnafı	Tütüncü Esnafı
Kadayıfçı	Askeri Zümre	Bilinmiyor (Kadın)
Yemenci	Yemenci Esnafı	Abacı Esnafı
Camcı	Askeri Zümre	Camcı Esnafı
Alacacı	Alacacı Esnafı	Sarraf

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Belirtilen örneklerin istisnai mi yoksa yaygın mı olduğu, gedik işlemlerine ait yalnızca transkripsiyonu yapılan sicil defterlerine konu olan davaların incelenebilmesi ve her işlemde alıcı veya satıcının mesleğinin belirtilmemesi nedeniyle tespit edilememektedir. Bu bağlamda esnaf gediklerinin yatırım amaçlı olarak kullanılması ile ilgili bir diğer dinamik ise yeniçerilerin esnaflaşması ve esnafın yeniçerileşmesi olgularının tabakalar arası geçişkenliği hızlandığı ve esnaf gediklerine yeniçerilerin sahip olup olmadığı olgusudur. Bu olgu özellikle yeniçeri ve esnaf arasındaki etkileşimin en yoğun olduğu İstanbul’da 17. ve 18. yüzyıllar boyunca, yeniçerilerin loncalarda idari görev almaları neticesinde hız kazanmıştır.⁴⁶⁷ Yukarıdaki tablo da kuruyemiş, kahve ve berber gediklerini yeniçerilerin satın aldığı görülmektedir. Fakat satış davalarında mesleki mensubiyetin her zaman yer almaması nedeniyle genel bir oran tespiti yapılamamıştır. Bu bağlamda Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, 18. yüzyıl sonlarına ait kefalet defterleri üzerine hazırladıkları çalışmalarında, İstanbul’da esnaf gediklerinin %30’unun yeniçeri zümresine ait olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴⁶⁸ Bu oran yeniçerilik zümresinin gedik işlemlerinde etkinliğinin elde edilen verilerden çok daha geniş çaplı olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁹

Gedik sahipliği ve lonca üyeliği arasındaki bağın vurgulandığı genel gedik nizamlarının aksine bazı loncaların esnaf dışı dükkan sahipliğine karşı tutumlarının farklılık gösterdiği de görülmektedir.⁴⁷⁰ Bu bağlamda incelenen sicillerde, bostan gediği hakkındaki bir davada meslek grubu dışından gedik

⁴⁶⁷ Yıldırım, **Uyum ve Dönüşüm**, ss. 167-170.

⁴⁶⁸ Kırılı ve Başaran, **18. Yüzyıl Sonlarında**, s. 19.

⁴⁶⁹ Yeniçerilerin satış işlemlerindeki yoğunluğunu gözlemlemek amacıyla yapılabilecek bir diğer yöntem ise satış işlemlerinde Beşe unvanına sahip kişilerin tespit edilmesidir. İncelenen tüm alım satım işlemlerinde alıcı veya satıcı olarak 83 davada Beşe unvanı olan kişiler yer almaktadır fakat bu unvana sahip olan kişilerin belirli bir esnaf taifesine mensup olduklarının belirtildiğini gözlemlemek mümkündür. Bu yöntemin doğruluğu, Beşe unvanının özünde yeniçerilere ait olmasına rağmen zümreler arası geçişkenliğin artmasına paralel olarak farklı zümrelerden veya askeri gruba ait farklı kişiler tarafından da kullanılması nedeniyle şüphelidir. Bkz. Turan Açık, Beşe Unvanı Hakkında, **Tarih Dergisi**, Sayı: 62, 2015; Mehtap Nasıroğlu Aydın, “Terekeler Işığında Osmanlı Diyarbakırı’nda Toplumsal Hayata Dair Bazı Değerlendirmeler (1739-1760)”, *Osmanlı’da Sosyal Hayat*, Ümit Güler (Ed.), Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, Diyarbakır, 2022, s. 50.

⁴⁷⁰ Örneğin; dışarıdan esnaf grubuna dahil olan kişilere karşı saraç esnafının tepki göstermediği, eyer üreten esnafın ise karşı çıktığı görülmektedir. Bkz. Yi, **Dernek İçi Değişimler**, s. 85.

sahipliğine yönelik olumsuz bir tavır olmadığı yalnızca kişilerin gediklerini, esnaf grubundan birine kiralamalarının gerektiği ifade edilmiştir:

“bir kıt’a bostan derûnunda mevcûde gedik âlât-ı lâzimesi zimmîyyûn-ı mersûmûnun mâlları ve kendileri dülger kalfaları olup esnâfımızdan hâric olduklarından âlât-ı gedik-i mezkûru esnâfımızdan olanlara îcâr eylediklerinden mersûmûnun umûrumuza müdâhaleleri iktizâ etmez iken bizim gerek cânib-i Tersâne-i âmireye verdiğimiz akçe ve gerek âhar husûslar için ber-mu’tâd olan masrûfumuza kadîmden olageldiği üzere bahçıvan esnâfına beynimiz[de] tevzî’ ve mersûmûnun müstecirleri hisselerine isâbet eden meblağı müstecirlerinden mutâlebe eylediğimizde mersûmûn Yorgi ve Nikola ve Todori zimmîler biz müstecirlerimizin tersâne akçesinden mâ’adâ bir akçe verdiklerine râzı değilleriz deyü cümlemiz muhâlefet ve umûr-ı sâiremize müdâhale ederler deyü mersûmûndan teşekkî ve umûr-ı esnâfa müdâhale etmemeleri bâbında emr-i âlî sudûru niyâzında olduğumuzda mersûmûn Yorgi ve Todori ve Nikola zimmîler fîmâ ba’d müstecirlerinden âlât-ı gedik-i mezkûrun fakat kirâsını alıp kendi kesbleriyle meşgûl olmağla ve esnâfımız umûruna vechen mine’l-vücûh müdâhale etmemeğe her biri ta’ahhüd edüp bu vechile bizi irzâ ve iskât etmişlerdir.”⁴⁷¹

Bu bağlamda davada işletme ve gedik sahipliği arasındaki ayrımın dikkate alındığı ve esnaf grubunun iç işlerine karışılmaması neticesinde esnaf grubu dışından kişilerin gedik sahipliğine karşı çıkılmadığını gözlemlemek mümkündür. Benzer olarak tabancacı esnafına mensup kişinin gediğini farklı bir esnaf grubuna satmak istediğinde, esnaf nizamlarında bu duruma aykırı bir ibarenin olmadığı belirtilerek izin verilmiştir.⁴⁷²

Gedikler üzerinden esnafın kazanç elde etme imkanı olan bir diğer dinamik ise piyasalar üzerinde belirli aralıklar ile alım satımlar yaparak kâr elde etmesidir. Gediklerdeki fiyat dalgalanmaları esnaf gruplarının ürünlerine olan arz-talep, piyasa kısıtlamaları, dönemsel enflasyonist etkiler gibi birçok farklı faktörden etkilenebilmektedir. Bu bağlamda mahkeme kayıtlarında yer verilen dükkan isimleri ve mekanların aynı olduğu davalar saptanarak fiyatlardaki hareketlilik ve gediklerin el değiştirme sıklığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Öncelikle gedik alım satımları ile birlikte kişilerin spekülâtif kârlar elde edip etmediğini analiz etmek için tespit edilebilen davalar üzerinden aynı yıl içinde değişken hisse satış değerleri analiz edilecektir. Örneğin aşağıdaki tabloda aynı tarihli iki satış işleminde kişinin aynı orandaki fırın ve değirmen gedik hisselerini farklı fiyatlar ile sattığı görülmektedir. Gedik sahibi aynı hisse miktarını eşine daha ucuz bir fiyata satmıştır.⁴⁷³ Bu bağlamda gedik fiyatlarının piyasa koşullarında belirlenmesinin yanı sıra aktörler tarafından da değişkenliğe uğrayabildiği görülmektedir.

⁴⁷¹ İKS, İM, 137, v. 25b-3.

⁴⁷² “gedik-i mezkûru âhar esnâfa bey’ murâd eder bizim de gediklerimiz aklâm-ı şâhânede mukayyed yahud âhara verilmemesi’çün bir emr ve nizâm olmadığından esnâfca bir diyeceğimiz ve bir güne dahl ve ta’arruzumuz yokdur dilediği gibi zabt ve tasarruf eylesin” Bkz. İKS, İM, 148, v. 53b-3.

⁴⁷³ İKS, İM, 156, v. 46a-4; İKS, İM, 156, v. 46b-1.

Tablo 9. Ali Ağa b. Hüseyin Abdullah’ın Fırın ve Değirmen Gedığı Hisse Satışı, İstanbul (1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli
31.08.1831	Ali Ağa b. Hüseyin b. Abdullah	es-Seyyid İbrahim Edhem Ağa b. Mehmed	4/24	3.000 kuruş
31.08.1831	Ali Ağa b. Hüseyin b. Abdullah	Şerife Havva Hatun bt. Es-Seyyid Yusuf	4/24	2.000 kuruş

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Başka bir dava örneğinde ise kişinin kısa bir süre aralık ile yaptığı alım satım işlemlerinden kâr elde ettiği görülmektedir. Zakar, Avanis’ten satın aldığı gedik hisselerini 3 gün sonra köylüsü ve akrabasına daha yüksek bir fiyat ile satmıştır.⁴⁷⁴

Tablo 10. Zakar v. Agop’un Fırın ve Değirmen Gedikleri Üzerindeki Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1770)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli
10.07.1770	Avanis v. Sahak	Zakar v. Agop	4/12	1666,66 kuruş
13.07.1770	Zakar v. Agop	Abram v. Melcan ve Ohan v. Bedros	4/12	1.833 kuruş

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise 1246 senesinde, Haseki’de yer alan Ramazan Ağa dükkanı ile ilgili 4 farklı davada yer alan gedik satış işlemleri gösterilmiştir.⁴⁷⁵

Tablo 11. Ramazan Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Değeri
25.03.1831	Yuvan v. Anaştas	Çakıroğlu Aci Yorgi v. İstavri	28/120	1.400 kuruş	50 kuruş
10.04.1831	Çakıroğlu Aci Yorgi v. İstavri	Mina v. Nikola	28/120	1.400 kuruş	50 kuruş
26.05.1831	Mina v. Nikola	Sava v. Nikola	28/120	2.400 kuruş	85,71 kuruş
07.06.1831	Toma b. Yuvan	Pofriye Nasraniye	11/120	500 kuruş	45,45 kuruş

Kaynak: Yayınlanmış İstanbul Kadı Sicilleri’nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

⁴⁷⁴ İKS, İM, 33, v. 21a-1; İKS, İM, 33, v. 21b-1.

⁴⁷⁵ İKS, İM, 156, v. 13b-3; İKS, İM, 156, v. 14a-1; İKS, İM, 156, v. 21b-2; İKS, İM, 156 v. 24b-3.

Belirtilen dükkan üzerindeki alım satım işlemleri incelendiğinde, piyasa işlemlerinin hareketli olduğu ve hisse değerlerinin farklılaştığı somut olarak görülmektedir. Dükkan gediği üzerindeki işlemlerden en dikkat çekenini ise Mina v. Nikola'nın kısa süre aralıktaki gedik alım satım işleminden yüksek bir kâr elde etmesidir.

Benzer olarak aynı yıl içinde hisse fiyatlarındaki değişimin izlenebileceği başka bir örnek Musalla'daki İbrahim Ağa dükkanında yapılan iki farklı işlem üzerinden gösterilmiştir.⁴⁷⁶ Başlangıçta dükkan gediğinin 40/120 hissesi Suvaştı'ya, 80/120 hissesi ise Kırıko'ya aittir. Bratamos'un alım satım işlemleri, Kırıko'nun gediğın tüm hisselerine sahip olmasındaki aracı işlemi temsil etmektedir. Sonuç olarak Bratamos'un 7 gün aralıkla yaptığı alım satım işleminden oldukça yüksek bir kâr elde ettiği görülmektedir.

Tablo 12. İbrahim Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Değeri
23.06.1831	Suvaştı bt. Tebrek v. Atam	Bratamos v. İlya	40/120	750 kuruş	18,75 kuruş
30.06.1831	Bratamos v. İlya	Kırıko v. Vasil	40/120	2.000 kuruş	50 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Benzer olarak, Çarşamba Pazarı'nda İstanbul Ağa dükkanında Ali Beşe aynı yıl içinde yaptığı gedik hisselerinin alım satımını neticesinde kâr elde etmiştir.⁴⁷⁷

Tablo 13. İstanbul Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1823)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Değeri
27.01.1823	Soteri v. Sava	Ali Beşe b. Mehmed	60/120	400 kuruş	6,66 kuruş
09.07.1823	Ali Beşe b. Mehmed	Seyyid İbrahim Edhem Ağa b.	60/120	600 kuruş	10 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

⁴⁷⁶ İKS, İM, 156, v. 31b-3; İKS, İM, 156, v. 34a-2.

⁴⁷⁷ İKS, İM, 138, v. 42a-1; İKS, İM, 138, v. 80a-1.

Aynı yıl içinde yapılan alım satım işlemlerinin yanı sıra, sabit bir dükkan üzerinde farklı yıllarda yapılan satış işlemleri üzerinden de dükkan fiyatlarındaki değişimleri gözlemleme imkanı bulunmaktadır. Örneğin; Ayakapısı'ndaki Bostancıbaşı ve Papasoğlu dükkanlarında yapılan gedik alım satım işlemleri, 9 yıllık sürede gedik hisse değerinin %50 arttığını göstermektedir.⁴⁷⁸

Tablo 14. Bostancıbaşı ve Papasoğlu Adlı Bakkal Dükkanlarında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Değeri
05.12.1822	Rukiye Hatun bt. Mehmed b. Abdullah	Şerife Cemile Hatun bt. Mehmed	107,75/240	2.000 kuruş	18,56 kuruş
14.07.1831	Şerife Cemile Hatun bt. Mehmed	Seyyid İbrahim Edhem Ağa b. Mustafa	107,75/240	3.000 kuruş	27,84 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

9 yıl aralıklı başka bir dava örneğinde ise Topkapı'daki Ali Ağa dükkanının gedik hisse değerlerindeki değişimi gözlemlemek mümkündür.⁴⁷⁹ Bu işlemde gedik hisse değeri yaklaşık %333 oranında artmıştır.

Tablo 15. Ali Ağa Adlı Bakkal Dükkanında Gedik Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Değeri
09.11.1822	Aci Yorgi v. Zakar	Yuvan v. Anaya ve İsak v. Ananya	60/120	2.250 kuruş	37,5 kuruş
16.06.1831	Kiryako v. Satılmış	Kostandi v. İspir	60/120	7.500 kuruş	125 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Örneğin; aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere, Dimitri v. Mihal yaptığı alım satım işlemi neticesinde yüksek kazanç elde etmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ İKS, İM, 138, v. 33a-1; İKS, İM, 156, v. 40b-2.

⁴⁷⁹ İKS, İM, 138, v. 22a-2; İKS, İM, 156, v. 29a-1.

⁴⁸⁰ İKS, İM, 94, v. 60b-1; İKS, İM, 94, v. 65b-2.

Tablo 16. Dimitri v. Mihal'in Bakkal Gediği Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1808-1831)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli
18.08.1808	Serope v. Kigork	Dimitri v. Mihal	tamamı	175 kuruş
16.06.1831	Dimitri v. Mihal	Praşkova v. Dimitraki ve Yorgi v. Praşkova	tamamı	1.000 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Aynı şekilde kişinin gediğini hisseler halinde farklı tarihlerde sattığı bir dava örneği üzerinde de gedik hisse değerindeki artışı gözlemlemek mümkündür.⁴⁸¹

Tablo 17. Dimitri v. Yorgi'in Bakkal Gediği Satışı, İstanbul (1832-1862)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli	Gedik Hisse Bedeli
26.07.1832	Dimitri v. Yorgi	Dimitri v. Karanikolaoğlu Kosta	50/120	7.000 kuruş	140 kuruş
25.06.1862	Dimitri v. Yorgi	Dimitri v. Karanikolaoğlu Kosta	70/120	13.500 kuruş	192,8 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

Kadayıfçı ve lokmacı gediğine ait bir kayıta ise el-Hac Ali b. Yusuf adlı kişinin yaklaşık 5 ay aralıklı olarak yaptığı alım satım işleminden kâr elde ettiğini gözlemlemek mümkündür.

Tablo 18. Draman'daki Kadayıfçı ve Lokmacı Dükkanı Üzerindeki Alım Satım İşlemleri, İstanbul (1822-1823)

Tarih	Satıcı	Alıcı	Satılan Hisse Miktarı	Satış Bedeli
13.11.1822	Aişe Hatun bt. Ali b. Abdullah	el-Hâc Ali b. Yusuf	Tamamı	500 kuruş
01.04.1823	el-Hâc Ali b. Yusuf	Ali Usta b. Ahmed	1/2	600 kuruş

Kaynak: Yayımlanmış İstanbul Kadı Sicilleri'nden tez için oluşturulan veri havuzundan hareketle hazırlanmıştır.

⁴⁸¹ İKS, İM, 211, v. 4b-3; İKS, İM, 211, v. 17b-1.

Analiz edilen örneklerde, gediklerin alım satım işlemleri ile birlikte kısa veya uzun vadede yatırım amacı ile bir finansal enstrüman olarak kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Kısa vadeli işlemlerde gedik sahiplerinin alım satım yoluyla kâr elde ettiği çıkarımı yapılabilirken, uzun vadeli işlemlerde hisselerin nominal değerleri üzerinden hesap yapılması nedeniyle paranın değer kaybı karşısında gedik sahiplerinin kâr elde edip etmedikleri bilinmemektedir.

3.2- Gedik Sahipliği ve Rekabet

Esnaf gedikleri hakkında üzerinde tartışılacak bir diğer husus ise kurumun iç veya dış rekabete yönelik etkilerinin ne olduğudur. Bu bağlamda iç rekabet olgusu; gediklerin miras kalması ile birlikte kalfalık mertebesinde bir sıkışma yaratıp yaratmadığı ekseninde incelenirken, dış rekabet ise esnaf dışı grupların gedik sahibi olarak esnaflar üzerinde baskı yaratıp yaratmadığı üzerinden analiz edilecektir.

Norm olarak esnaflık kurumunda kişinin usta olabilmek için belirli tecrübe aşamalarını tamamlaması gerekmektedir. Kişi öncelikle çıraklık mertebesinde, haftalık ücret ile ustanın kendisinden talep ettiği işleri yaparak mesleğe başlamaktadır. 3 yıllık çıraklık süresinin tamamlanmasının ardından ise çırak belirli bir sınava tabii tutularak başarılı olduğu takdirde törensel merasim ile kalfalık mertebesine yükselmektedir. Fakat esnafın usta olmak için yalnızca belirtilen hiyerarşik aşamaları tamamlaması yeterli olmamakta, mesleğini yapabileceği boş bir dükkan bulması ve işletmek için sermayesi olması gerekmektedir.⁴⁸² Bu konuda basmacı esnafına ait bir nizam örneğinde işleyişin nasıl olması gerektiği ifade edilmiştir:

*“hurfetimiz erbâbı kadîmden ancak yirmi yedi gedik ve kârhânelerimiz ber müceb-i fermân-ı âlî hân-ı mezkûra mahsûs olup bu âna gelince şâkirdlerimiz bir müddet üstâda hizmet ile mahâreti nümâyân ve pîr-perver olduklarından sonra gedik erbâbından bir üstâd yanında halîfe ve yâhud şerîk olup ba‘dehû gedik düşdükde cümle ittîfâkıyla kendiye gedik verilmek ve âhar diyârdan gelip hurfetimiz erbâbından olmak üzre iddi‘â edenlerin san‘at-ı mezkûrede mahâretleri nümâyân oldukdan sonra mu‘temedün-aleyh kefilî ile kezâlik gedik erbâbından bir üstâd yanında bir müddet halîfe ba‘dehû şerîk olup ve mahlûl gedik düşdükde yine cümle ittîfâkıyla kendiye verilmek mu‘tâd ve nizâmımız olup hân-ı mezkûrun gayrı âhar mahallerde dükkân ve kârhâne ihdâs etmek memnu”*⁴⁸³

Gediklerin başlangıçta tekeli bir gaye ile esnaf içrisine dışarıdan kişilerin girişini engelleyen bir yapıda ortaya çıkması; gedik sahipliğinin mesleği icra etme şartı ile bütünleşmesi ve gedik sayılarının ihtiyaca göre belirlenmesi, ustaların kazançlarını garanti altına almalarını ve esnaf dışı rekabetin

⁴⁸² Kütükoğlu, **Osmanlı İktisadi Yapısı**, ss. 609-610; Reşat Ekrem Koçu, kalfanın gedik alacak parası olmadığı durumlarda “*tarik-lonca sandığından*” kendisine faizsiz borç verildiğini ifade etmiştir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Tarihte İstanbul Esnafı**, İstanbul: Doğan Kitap, 2016, s. 15; “*mehâreti ve ustalığa istihkâkı ma‘lûm oluncaya kadar re‘âyâ usta[ları] yanında bir müddet ücret-i misliyye ile kalfalık edip ba‘dehû mahâret ve istihkâkı ma‘lûm ve re‘âyâ dükkânından biri mahlûl oldukda şirâen gediğine mâlik olup ondan sonra usta olmak ve yanına re‘âyâdan kalfa ve şâkird almak nizâm-ı kadîmimizden iken*” Bkz. İKS, GM, 580, v. 15b-1

⁴⁸³ İKS, İM, 24, v. 22b-1.

engellenmesini sağlamıştır. Gediklerin sektörel giriş engelleri koyması neticesinde esnaf grupları içerisine dışarıdan girişlerin engellenmesine ve bu sayede boşalan gedikler satılırken kalfa ve ustaların açık artırmalarda düşük fiyatla gedik sahibi olabilmelerine imkan tanımıştır.⁴⁸⁴

Norm olarak gedik kurumunun esnafı dış rekabetten koruyan ve esnaf içi gedik sahibi olmayı kolaylaştırıcı bir yapısı olduğu görülmektedir. Fiili durumda ise zamanla gedik değerlerindeki artış, kalfaların gedik sahibi olabilmelerini zorlaştırmıştır.⁴⁸⁵ Normun işleyebilmesi için sektörel giriş kısıtlamalarının yanı sıra kalfa sayısı ve fiyatlarda sınırlamaların yapılması gerekmektedir. Fakat denetleme olmadığı durumlarda gedik fiyatlarının yükselmesi ve kalfalık mertebesinde artış, kalfaların gedik sahibi olmalarının zorlaşmasına ve gediklerin ustaların ellerinde toplanmasına yol açmıştır.⁴⁸⁶ Gedik fiyatlarının yüksek olduğu sektörlerde, piyasaya ilk kez girecek aktörler öncelikle gedik kiralama veya hisseli gedik sahibi olmaya yönelmişlerdir.⁴⁸⁷

İncelenen sicil defterlerinde, kalfaların gedik sahibi olabilmelerinin ne ölçüde kısıtlılıklara maruz kaldığını gözlemlemek mümkündür. 1801 tarihli kemhancı esnafına ait bir dava örneğinde tecrübe sürecini tamamlamış olan kalfaların gedik talep ettiği fakat esnaf yetkilileri tarafından mevcut gedik sayısının yeterli olduğu ve yalnızca bir ustanın vefatının ardından çocuğu yoksa gediğinin kalfaya verilebileceği belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Aynı şekilde yine 1802 tarihli davada kemhancı kalfaları tezgah açmak istediklerinde, esnaf yetkililerinin 1.000 kuruşa gedik almak zorunda olduklarını belirttiklerini fakat gedik için yalnızca 200 kuruş verebileceklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak tecrübe sürecini tamamlamış olan kalfaların gedik almak için maddi yetersizlikleri olduğunu belirtmelerinin ardından hiçbir işlem yapılmamış, nizama uymaları gerektiği ifade edilmiştir:

“biz esnâf-ı mezbûrenin pîr-perver kalfalarından olup destgâh kurup işlemek murâd eylediğimizde kethüdâ ve ihtiyârlarımız bir müstakil destgâh ister iseniz gedik iştirâ edin deyü her birimizden biner gurus gedik bahâ mütâlebe ederler fîmâ ba 'd ikişer yüz gurus bize gedik bey' etsinler yâhud küşâdımıza mûmâna 'at etmesinler deyü iştikâ onlar dahi cevâblarında mesfûrûn pîr-perver izin almış kalfa olduklarını ikrâr lâkin mesfûrûn vesâir Müslim ve zimmî kalfalar bâ-pâye-i sadr-ı Anadolu sâbikâ İslâmbol Kādısı Faziletli Semahatli Emin-Beyefendi hazretlerinin huzûrunda husûs-ı mezkûru bizden

⁴⁸⁴ Ağır ve Yıldırım, **Gedik**, s. 247.

⁴⁸⁵ Ağır ve Yıldırım, çalışmalarında dokuma sektöründe yükselen gedik fiyatları neticesinde kalfaların gedik alamadıkları yönünde şikayetlerin yer aldığını fakat devletin kalfaların gedik sahibi olabilmesi için gedik fiyatlarını sabitlemesinin ise karaborsaya sebep olabileceğini ifade etmişlerdir. Bkz. Ağır ve Yıldırım, **age.**, ss. 248-249.

⁴⁸⁶ Ağır ve Yıldırım, **age.**, ss. 250-251.

⁴⁸⁷ Ağır, **Rise and Demise**, s. 10; Sahillioğlu, ustalığa yönelik taleplerin artışı neticesinde kişilerin tam gedik yerine yarım gedik sahibi olmayı kabullendiğine dikkat çekmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 17, Şubat 1969, s. 59.

⁴⁸⁸ “biz esnâf-ı mezkûrenin pîr-perver kalfalarından olup müstakil destgâh kurup işlemek murâd eylediğimizde kethüdâ ve ihtiyârlarımız siz müstakil destgâh ister iseniz gedik iştirâ edin deyü her birimizden üçer yüz gurus taleb ederler deyü teşekkî ve kethüdâ-yı merkûm ve ihtiyârları dahi cevâblarında mezbûrûn pîr-perver izin almış kalfa olduklarını ikrâr lâkin el-yevm mevcûd olan dört yüz otuz iki aded destgâh kâfi ve vâfi olmağla ziyâde destgâh ihdâs olunmayıp ve destgâh sâhiblerinden biri fevt oldukda mutasarrıf olduğu gediği evlâdına yok ise müstahik olan kalfasına ve âhar kalfaya verilip bu vechile hareket olunmak üzere mukaddemâ beynimizde ta'ahhüd ve kavil ve ittifâk etmemizle vech-i muharrer üzere amel olunmak için 1188 senesi târihiyle muvarrah yedimize işbu bir kât'a fermân-ı âlişân i'tâ olunmuş idi” Bkz. İKS, İM, 78, v. 3b-1.

da 'vâ biz dahi efendi-i mûmâ-ileyhin yedimize verdiği işbu bir kıt'a i 'lâm nâlık olduğu üzere el-yevm mevcûd olan dört yüz otuz iki aded destgâh kâfi ve vâfi olmağla ziyâde ihdâs olunmayıp ve destgâh sâhiblerinden biri fevt oldukda gediği evlâdına yoksa müstehak olan kalfasına ve âhar kalfaya verilip bu vechile hareket olunmak üzere mukaddemâ beynimizde ta 'ahhüd ve kavl ve ittîfâk etmemizle ber-vech-i muharrer amel olunmak bâbında yedimize bir kıt'a fermân-ı âlişân i 'tâ olunmuşdu deyü işbu fermân-ı âlişânı ibrâz ve fîmâ ba 'd ustalarımızdan destgâh sâhiblerinden biri fevt oldukda destgâh evlâdı olmadığı sûrette kalfalardan eski bulunanlara istemezse derûnunda olan kalfaya verilmek üzere biz ta 'ahhüd onlar dahi râzılar olmuşlar idi deyü mazmûnları takrîr-i meşrûhlarına mutâbık bir kıt'a i 'lâm ve bir kıt'a fermân ibrâz ettiklerinde merkûmun kalfalar tasdik ve ikrâr edip lâkin bizim kudretimiz olmamağla gedikleri râyic olan dokuz yüz guruş bahâlârından yedi yüz guruş noksaniyla iki yüz guruşa bey' eylesinler demeleri şer'-i şerîfe muhâlîf ve müceddeden dükkân küşâd ederiz demeleri kânûn ve nizâmlarına mugâyir olmağla iltifât olunmayıp⁴⁸⁹

Kalfalık mertebesinde ortaya çıkan talep fazlalığını doğramacı esnafına ait bir dava üzerinde de gözlemlemek mümkündür. Doğramacı kalfalarının tecrübe edinmelerinin ardından gedik sahibi olma isteklerini belirttiklerini fakat esnaf ustalarının gedik sayılarının sabitliğini gerekçe göstererek yanlarında ücret ile çalışmaya devam etmelerini talep etmeleri üzerine davacı oldukları görülmektedir. Sonuç olarak kalfaların yeni dükkân açmalarına izin verilmiştir:

"dükkân küşâdıyla doğrama i 'mâline kâdirler ve kışb ve ticârete liyâkatlerimiz bâhir iken mersûmûn ustalar muktezâ-yı nizâm-ı esnâf ziyâde dükkân küşâd olunmaz ma 'iyetimizde ücret ile hizmet edin deyü bize hilâf-ı şer'-i şerîf cebr ve men-i inhisâr-ı bey' u şîrâ hatt-ı hümayûnuna mugâyir bizleri müstakillen dükkân küşâdıyla kışb ve ticâretimize mûmâna 'at etmeleriyle bâ-fermân-ı âlî her birlerimize müstakillen dükkân küşâdına izin ve ruhsat buyrulmak matlûbumuz dediklerinde doğramacı ustaları cevâblarında mersûmûn kalfaları cemî'-i kelîmâtlarında tahkik ve tasdik edip ancak ziyâde dükkân küşâdı ve gedik ihdâsı hilâf-ı nizâm-ı esnâf olmağla bir vechile râzî olmayız deyü hilâf-ı şer'-i mutahhar cevâba tasaddî etmeleriyle husûs-ı mezkûr kışb ve ticâret makûlesinden olup kimesneyi kışb ve ticâretten men' ve gayr-ı meşrû' ve men'-i inhisâr-ı bey' u şîrâ bâbında şerefrîz-i sudûr eden hatt-ı hümayûn ile merfû' olduğundan mâ'adâ ehl-i sanâyi'in kesret ve vefreti sebebiyle metâ'larının kıymetleri elbette tenezzül edeceği zâhir ve âşikâr olup ol vechile dahi ibâdullâha enfa' ve evlâ olduğu bedîdâr olmağın mersûmûn on altı nefer doğramacı kalfaları Âsitâne-i aliyyede ve bilâd-ı selâsede murâd eyledikleri mahallerde müstakillen dükkân küşâdına izin ve ruhsatı hâvi yedlerine tuğralı emr-i âlî inâyet ve ihsân ve Başmuhâsebe'ye ilmühaberi i 'tâ olunmak bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir."⁴⁹⁰

1826 tarihli farklı bir davada ise döşemeci esnafının kalfa sayısında artış nedeniyle kalfaların geçim problemi yaşadıkları, çözüm olarak ise nöbetleşe olarak dükkânı işletmelerine karar verildiği görülmektedir:

"birkaç seneden beri kalfalarımız çoğaldığından cümlesi işledikleri hâlde geçinememeleriyle bundan sonra bir kalfa üç sene işleyip ba 'dehû vilâyetine gitmek ve yerine âhar kezâlik üç sene işleyip müddeti tekmîlinde ol-dahi vilâyetine gidip nöbeti gelen işlemek üzere beynimizde nizâma rabt etmemizle...ustalarımızdan biri gediğini bey' murâd ettikde ecnebî ve hâm-dest makûlelerine ve gedik sâhibi ustaya vermeyip değer bahâsıyla kalfalarımızın akdemine bey' olunmak ve bir ustada iki gedik cem' olmamak ve gedik sâhiblerinden biri hâlik oldukda san 'at-ı mezkûre erbâbından oğlu yahud âhar vârisi var ise ona verilmek ve eğer bu gûne kimesnesi olmayıp veresei nâ-ehil veyahud nisâ olduğundan bey' murâd eylediklerinde kezâlik değer bahâsıyla kalfalarımızın akdemine alıverilmek ve

⁴⁸⁹ İKS, İM, 78, v. 43a-3.

⁴⁹⁰ İKS, İM, 78, v. 19a-2.

ustalarımızdan biri bilâ-vâris hâlik olup yeri mahlûl oldukda meccânen kalfalarımızın akdemi yerine usta olmak ve aldığımız şâkirdlerimiz üstâda hizmet ve tekmîl-i san‘at ile kesb-i mahâret ettikten sonra ustabaşı ve ihtiyâr ustalarımız ma‘rifetleriyle ona destûr verilip kalfa çıkarılmak ve bir şakird san‘at-ı mezkûreyi kemâliyle öğrenip mahâret-i tâmmе kesb etmedikçe kalfa çıkarılmamak ve bir kalfa gediğe mâlik olmadıkça kalfa olarak işleyip ustalığa tasaddî etmemek ve ber-mûceb-i tenbîh-i şer‘î kadîmden olageldiği vech üzere amel ve hareket ile herkes işleyip bilâ-mûceb bir kimesne men‘ olunmamak”⁴⁹¹

Ayrıca davada ustaların sadece bir gedik sahibi olabileceği ve gedik satımlarının yalnızca yabancı kişilere değil ustalara da yapılmaması gerekliliğinin belirtilmesi ile gediklerin ustaların ellerinde toplanmasının önlenmesinin amaçlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Seven Ağır çalışmasında sınırlı gedik sayısı ve gediklerin zengin lonca üyelerinin ellerinde toplanması nedeniyle, sermayesi yetersiz olan esnaf kalfalarının mesleklerini icra edemediklerine yönelik şikayetlerinin bulunduğu bir davayı incelemiştir. Şikayet üzerine ise esnaf ustaları, gedik sayısının yeterli olduğunu ve şikayette bulunan kişilerin tecrübe sürecini tamamlamamış olan kalfalar olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁹²

Gedik sayılarının sınırlı olması ve usta olmayı bekleyen kalfaların önünde bir engel oluşturup oluşturmadığı hususu da esnaf grupları çeşidine göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda yukarıdaki örneğe tezat olarak balmumcu esnafına ait bir davada, esnaf grubuna mensup kişinin farklı bir bölgede dükkan açması üzerine kendisine yeni açılan iki adet balmumcu dükkanı gediğinden birini veya isterse ikisini alarak işletme yapabileceği belirtilmiştir.⁴⁹³ Benzer olarak bir ustanın leblebici gediğini işleten esnafın, gedik sahibinin dükkanı başkasına vermesinin ardından kişiye boş olan bir gediğin hemen bulunduğu görülmektedir.⁴⁹⁴

Artan kalfa sayısına paralel olarak gediklerin miras kalması kalfalık mertebesindeki sıkışmayı tetikleyen bir diğer etkidir. Gediklerin miras kalması ve varisler tarafından satılması, yeterli sermaye birikimi olmayan ve usta olmayı bekleyen kalfaların önünde engel oluşturmuştur.⁴⁹⁵ Onur Yıldırım, çalışmasında gediklerin miras kalması ile birlikte işletmesinin varisler tarafından yapılması veya varisler tarafından gediğin yüksek fiyatı veren kişilere satılmasıyla birlikte “geleneksel terfi sisteminin” bozulmaya başladığını ifade etmiştir.⁴⁹⁶ Loncaların klasik yapısındaki yükselme hiyerarşisinin de çözülmesine sebep olan bu olgu esnaflık kurumundaki meritokratik yapının da zarar görmesine sebep olmuştur.

⁴⁹¹ İKS, İM, 147, v. 17a-2.

⁴⁹² Ağır, **Rise And Demise**, s. 17.

⁴⁹³ “iki aded kârhanenin dilerse birisini ve dilerse ikisini küşâd eylemek üzere” Bkz. İKS, İM, 94, v. 40b-4.

⁴⁹⁴ İKS, BM, 172, v. 71b-2.

⁴⁹⁵ Turna, **Berber Olmak**, s. 181.

⁴⁹⁶ “Gediğin veraset yoluyla devredilebilmesi, ustanın ölümünde yerine erkek çocuklarından veya yakın akrabalarından birinin geçmesine olanak tanımış bu da geleneksel terfi sistemini zayıflatmıştır.” Bkz. Yıldırım, **Uyum ve Dönüşüm**, s. 166; Ek olarak miras kalan gediklerde varisin usta mı yoksa kalfa olarak mı işletmeye devam ettiği ise ortaya çıkan bir diğer problemidir. “Eğer usta oluyorsa, klasik dönemden bu yana sıkı bir şekilde düzenlendiğini ve oldukça fazla törenselleştirildiğini bildiğimiz esnafın geleneksel hiyerarşik yapısının sekteye uğradığını söyleyebiliriz.” Bkz. Yıldırım, **Kılâpdancı Esnafı**, ss.388-389.

3.3- Esnaf Gediklerinin İlga Süreci ve Mülkiyet

Osmanlı Devleti’nde miri, vakıf ve özel olmak üzere üç mülkiyet çeşidi bulunmaktadır. Çalışmanın temel ögesi olan esnaf dükkanlarının ise büyük bir oranı vakıf mülkiyetindedir. Bu bağlamda bölümde tartışılacak temel sav gedik kurumu ile birlikte esnafın vakıf dükkanlarda kiracı olan konumunun zamanla “sahiplik” hakkına nasıl evrildiğidir. Akarlı, Batı toplumlarında liberalizm ile birlikte kişinin bir obje üzerinde mülkiyet hakkının tam sahiplik sınırlarını kapsadığını fakat Osmanlı toplumunda mülkiyet kavramının genellikle kullanım hakkı etrafında şekillendiğini belirtmiştir.⁴⁹⁷ Osmanlı Devleti’nde soyut ve somut mülkiyetin birlikte var olması nedeniyle, mülkiyet ilişkilerinin çok katmanlı ve karmaşık bir yapıda olduğunu görülmektedir. Katmanlı mülkiyet ilişkilerinin bir nesne üzerinde birden fazla kişiye kullanım hakkı doğmasına izin vermesi, gedik kurumunun hukuki meşruluk kaynağını da oluşturmuştur.⁴⁹⁸ Bu doğrultuda net olarak tanımlanmayan mülkiyet haklarının, dükkan üzerindeki kullanım haklarının fiziki (somut) sahiplerinden, gedik (soyut) sahiplerine doğru geçişine ne derecede imkan sağladığı iddiası araştırmaya açık bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁹

Gedik kurumu ile birlikte esnaf vakıf dükkanlarında kiracı konumundan, dükkan mülkiyetinin asıl sahibi konumuna geçmiştir.⁵⁰⁰ Bu bağlamda kurumsal gelişme çizgisinin bir parçası olan gediklerin modern ekonomik kurumlar karşısındaki etkinliğinin zamanla yetersiz kalması, kurumun daha verimli bir hal olan özel mülkiyete evrilmesine imkan sağlamış mıdır sorusu ortaya çıkmaktadır. Onur Yıldırım gediklerin, vakıf mülkiyetinde olan dükkanların “*adım adım özel mülk statüsüne doğru evrilmesine önayak olduğunu*” ifade etmiştir.⁵⁰¹

Gedik kurumu ile birlikte esnafın, kiracı olduğu dükkanlarda kira bedelinin artırılmaması hakkını elde etmesi neticesinde dükkanların zamanla değer artışlarından mülk sahipleri kazanç sağlayamamıştır.⁵⁰² Bu bağlamda Kal’a, gedik değerlerinin piyasa değeri ile belirlendiğini, bu değer in ise esnaf grubunun ürünlerine olan piyasada oluşan talep ile şekillendiğini ifade etmiştir. Dükkanların değerlendirilmesi ile ortaya çıkan “fazla değer” ise mülk sahibine değil, gedik sahibine aittir.⁵⁰³ Benzer şekilde Haydar Kazgan da çalışmasında gedik kurumu ile birlikte asıl mülk sahibinin haklarından gedik sahibi kiracıya hak devri oluştuğuna dikkat çekmiştir. Özellikle İstanbul ekseninde nüfus ve ticaret artışı, endüstrileşme gibi olgular nedeniyle yükselen iş hacimleri dükkan değerlerini yükseltmiş ve bu

⁴⁹⁷ Akarlı, **Gedik: A Bundle**, ss. 166-200.

⁴⁹⁸ Akarlı, **age.**, s. 168., s. 197.

⁴⁹⁹ “*gedikler geleneksel anlamda, şer’i manaya sahip mülk niteliğindedirler, ancak gözden geçirilen esnaf mülk sayım defterlerinde, herhangi bir şekilde gedik terimine rastlanamamıştır*” Bkz. Faroqhi, **Sorunlar ve Kökenleri**, s. 103.

⁵⁰⁰ Koyuncu, **Osmanlı Hukukunda Esnaf**, s. 376.

⁵⁰¹ Yıldırım, **Kılpadancı Esnafı**, s. 374.

⁵⁰² Berki, **Uymayan Müesseseler**, ss. 1160-1161.

⁵⁰³ Kal’a, **Fatih Devrinden**, s. 134.

artışlardan gedik sahipleri yararlanmıştır.⁵⁰⁴ Zaman içinde ise mülk sahiplerinin sabit kiralari ile gedik değerleri arasındaki fiyat farklılığı giderek açılmıştır.⁵⁰⁵ Fakat Sıdkı, gedik ve mülk sahiplerinin kazanan ve kaybeden taraf olarak yorumlanmasına karşı çıkmıştır. Gedik değerlerinin zamanla artması ve bu süreçte çok kez el değiştirdiği varsayımı ile aşamalı artışın kişilerin elde ettikleri kâr oranlarını azaltması; mülk sahiplerinin ise başlangıçta düşük fiyatlara aldıkları mülkleri üzerinde tamir ve vergi gibi masraf ödemeleri yapmamaları nedeniyle kayıp yaşamadıklarını ifade etmiştir.⁵⁰⁶

Esnafın dükkan üzerindeki özel mülkiyeti elde etmesine giden süreç devlet tarafından gedik kurumuna yapılan düzenlemeler neticesinde hız kazanmıştır.⁵⁰⁷ Bu bağlamda Sıdkı gediklerin kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin, esnafın sahip olduğu hakların daraltılmasının aksine esnaf gediklerinin artık bir mülkiyet biçimi haline gelmesine giden süreci ifade ettiğini vurgulamıştır.⁵⁰⁸ Devlet tarafından esnaf gediklerine yönelik ilk somut müdahale, III. Selim döneminde yapılmıştır. Selim, gediklerin yalnızca temel tüketim ürünlerini üreten esnaf gruplarında olmasına yönelik ferman vermiştir. Akarlı, Selim'in esnafa karşı keskin tutumunun ayaklanma ile tahtan indirilmesinde etkili bir unsur olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁰⁹ II. Mahmud döneminde ise esnaf gediklerine siyasi kargaşa oluşmaması ve mali istikrar sağlanması gayesiyle daha ılımlı yaklaşıldığı görülmektedir. Sonuç olarak Mahmud dönemindeki yasal düzenlemeler, gediklerin kurumsal dayanaklarının somutlaşmasına imkan sağlamıştır. Esnaf ve devlet arasında gedikler üzerinde karşılıklı işbirliğine dayanan düzenlemeler neticesinde; esnaf, gediklerin intifa hakkı ve tekerci yapısının tam olarak belirlenmesi haklarını elde ederken, devlet ise bu düzenlemeler sayesinde esnafın daha yüksek vergiler ödemesini sağlamıştır.⁵¹⁰ Aynı zamanda bu dönemde gedikler, askeri reformların finansmanına yardımcı olan II. Mahmud ve Haremeyn vakıflarına kaydedilmeye başlanmıştır.⁵¹¹ Belirlenen vakıflara kaydedilerek sahiplerine senet verilenler nizamlı ve kaydedilmeyenler adi olarak iki kategoriye ayrılmıştır.⁵¹² Gedik sahibi ustanın,

⁵⁰⁴ Kazgan, **Gedikler**, s. 77.

⁵⁰⁵ 19. yüzyılda belediye tarafından satılacak 112.000 kuruş değerindeki saatçi dükkanının yıllık mülk kirası 40 kuruş ve gedik kirası 11.000 kuruş, 9.450 kuruş değerindeki zahireci dükkanının yıllık mülk kirası 45 kuruş ve gedik kirası 12.000 kuruştur. Bu bağlamda mülk sahiplerinin aldıkları kira değerlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sıdkı bu kararname öğrneğini vermesinin ardından gediklerin başlangıçta haklı bir yönetim şekli olmadığını, zamanla esnaf dükkanlarını tasarruf anlamını kazandığını, “*adet sağlandı*”, “*insanların kullanımı öyle bir delildir ki onunla amel vacip olur*” sözleri ile desteklenerek haklı bir yönetime dönüştüğünü ifade etmiştir. Bkz. Sıdkı, **Gedikler**, ss. 120-121; Yine aynı şekilde Haydar Kazgan da çalışmasında benzer bir örnek sunmuştur: “*Örneğin İstanbul Bahçekapı’da mülk ve gediği farklı kimselerin sorumluluğunda bulunan bir mağazanın bundan 200 yıl önceki değeri 2000 kuruş ve aylık kirası 10 kuruş iken, bugün değeri 200.000 kuruşa ve kirası bin 500 kuruşu çıkmıştır. Ne var ki mülk sahibi hala o 10 kuruşu almaya devam ederken bin 500 kuruşu alan gedik sahibidir.*” Bkz. Kazgan, **age.**, s. 77.

⁵⁰⁶ Sıdkı, **age.**, s. 126.

⁵⁰⁷ Faroqhi, **Loncalarını Anlamak**, s. 35.

⁵⁰⁸ Sıdkı, **age.**, s. 156.

⁵⁰⁹ Akarlı, **Gedik: Implements**, s.228.

⁵¹⁰ Akarlı, **age.**, s.228-229.

⁵¹¹ Akarlı, **Gedik: A Bundle**, s. 195.

⁵¹² Koyuncu, **Osmanlı Devleti’nde Esnaf Gedikleri**, ss. 64-65; “*Nizamlı gedikler, Sultan II. Mahmut ve Haremeyn vakıflarından olan gediklerdir. Diğer bütün gedikler adi gedikler kategorisine dahildi.*” Bkz. Kazgan, **age.**, s. 80.

gediğini vakfa bağışladığında bir peşinat ödemesi gerekmemiş ve vakıflara bağışlanan gedikler icareteyn sözleşmeleri ile vakıftan geri kiralanmıştır. Bu sayede gediklerin el değişimlerinin denetlenebilmesi ve gedik sahibi kişinin çocuksuz vefatıyla gediklerin vakfa geri dönmesi kolaylaştırılmış ve vakfa geri dönen gedikler açık artırmayla tekrar kiralanmıştır.⁵¹³

Tanzimat hareketi çerçevesinde “vakıfların merkezileşmesi” ve “gediklerin kamulaştırılması” sürecinin gedik ve mülkiyet arasındaki ilişkiyi geçici olarak uzaklaştırdığı fakat tanzimatın mülkiyet haklarını güvenceye alan yapısının tezat olarak mülkiyet ve gedik arasındaki bağı uzun vadede yakınlaştırdığı görülmektedir.⁵¹⁴ 1860’lardan itibaren devlet tarafından gedik sahiplerinin mülk üzerindeki önceliği resmi olarak tanınarak gediklerin neredeyse bir tapu senedi haline geldiği görülmektedir. Gediklerin tam anlamıyla özel mülkiyet statüsüne geçişi ise 1935 yılında gedik sahiplerinin vakıflara maddi tazminat ödemesi ile gerçekleşmiştir.⁵¹⁵

⁵¹³ Akarlı, **Gedik: Implements**, s.229.

⁵¹⁴ Ağır, **Rise and Demise**, s. 20.

⁵¹⁵ Akarlı, **age.**, s. 231.

SONUÇ

Tarihsel süreçte küreselleşme ve kapitalist iktisadi ilişkilerin yayılması geleneksel kurumların bu dinamikleri besleyecek modern kurumlara dönüşmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Değişen iktisadi, siyasi ve sosyal dinamiklerin mevcut işleyiş üzerinde yarattığı sıkışmalar ise değişim ve dönüşümleri gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Schumpeter'in yaratıcı yıkımı gibi geleneksel kurumların işlevselliklerini yitirmeleri, mevcut şartlara uyum sağlayacak yeni kurumların doğmasını tetiklemiştir. Küreselleşmenin ilk aşamalarında devletlerin kendilerine özgü adaptasyon süreçleri, özgün kurumların şekillenmesini sağlarken; kapitalist ilişkilere devletlerin zamanla entegre olması bu ilişkileri besleyecek ve iktisadi büyümeyi destekleyecek kurumların da tek tipleşmesine sebep olmuştur.

En geniş sınırlarıyla esnafın dükkanlar üzerindeki alet edevatları ve mesleği icra etme haklarını ifade eden, özgün bir kurumsal deneyim olarak ortaya çıkan gedik kurumu iktisadi ilişkilerin dönüşüm geçirdiği süreçte Osmanlı esnaf birliklerinin değişen koşullar karşısında mevcudiyetini koruma gayesi olarak şekillenmiştir. Kurumun anlam sınırlarının zaman içinde dönüşüm geçirmesi ve kendinden önceki kurumsal gelişmelerin üzerine şekillenmesi nedeniyle esnaf gedikleri hakkında literatürde birçok farklı tanımlama bulunmaktadır. Gediklerin anlam sınırlarının çizilmesinde ortak bir fikir birliğine varılamaması ise kurumun tarihlendirilmesi konusunda farklı yaklaşımların yer almasına neden olmuştur. Kurumların ortaya çıkması, gelişmesi ve kendilerinden önceki kurumsal deneyimlerin üzerine şekillenmeleri başlangıç noktası hakkında net bir tarih belirlemenin doğru olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda gedikler, kendinden önceki kurumsal pratiklerin etkilerini taşıyan ve 18. yüzyılda nihai halini alan bir kurum olarak görülmelidir. Benzer olarak literatürde yer alan ahilik-gedik-lonca arasındaki ilişkilerin yorumlanması da bu çerçevede ele alınmalıdır. Esnaflık kurumunda gediklerin ortaya çıkması ile birlikte ahiliğin terk edildiği iddiası, kurumların şekillenmesindeki süreklilik izlerini ihmal etmektedir.

Gedikler öncelikle esnaf arasında ortaya çıkmış ve sonrasında resmiyet kazanmışlardır. Gedik kurumunun ortaya çıkışında enformel kurumların formel kurumların oluşumunu tetiklemesi, North'un "*örfi hukukun evrimi*" varsayımını desteklemektedir. Bu bağlamda enformel kurumlar, mevcut aktörlerin değişen koşullar karşısında işlevselliklerini devam ettirmek için yazılı yasalar dışındaki adaptasyonunun ve formel kurumların şekillenmesinin bir bileşeni olmuşlardır. Kurumların değişime karşı esnekliği, içinde bulundukları siyasi ortamdan etkilenmektedir. Osmanlı Devleti'nde değişen iktisadi ve siyasi dinamikler karşısında yeni finansal kurumların doğduğu fakat bu kurumsal yapılanmaların sınırlarının devlet otoritesinin sert çekirdeğine dokunduğu yere kadar ilerleyebildiğini gedik kurumu üzerinden gözlemlemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde esnaf gediklerinin hukuki

anlamda meşruluk zemininin ilk olarak sükna uygulamasına dayandığı ve Ebusuud döneminde verilen fetva ile desteklendiği görülmektedir. Gediklerin mevcudiyetinin meşruluğuna imkan veren bir diğer etken ise “kamu yararı” kavramı ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda esnafın iâşe alanında ve dolayısıyla toplumsal huzurun sağlanmasında merkezi konumu “pazarlık güçlerini” oluşturmaktadır.

Gedik kurumu esnaf nizamlarındaki işleyiş kuralları çerçevesinde esnafın üretim ve ticaret yaptığı dükkanlar üzerindeki hak sınırlarını belirlemiştir. Gedikler ile birlikte esnaf dükkanlarda alım satım yapma, kiracılık haklarının güvenceye alınması, rehin verme, miras bırakabilme vb. hakları elde etmiştir. Esnafın gedik kurumunun sağladığı haklardan yararlanabilmesi için ise gediğinin kayıtlı olması gerekmektedir. Gedik kayıt işlemlerine yönelik mahkemelere yansıyan 143 davada esnafın bu taleplerini gözlemlemek mümkündür. Gedik kayıtlarının düzenlenmesi ve merkezileşmesi esnafın hak sınırlarının korunmasını sağlarken, boşalan gediklerin vakıflara geri dönmesini de kolaylaştırmıştır.

Tezde ilk olarak; İSAM, İBB Kültür AŞ. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi kurumları tarafından transkripsiyonu yapılan ve yayımlanan 100 sicil defterindeki gediklerin alım satım işlemleri ile ilgili 1.514 dava analiz edilmiştir. Satış işlemlerinde 140 farklı esnaf gediği türü tespit edilirken işlemlerin yoğunlaştığı değirmen/fırın, kasap, bakkal ve tütüncü gediklerindeki davalar özel olarak analiz edilmiş ve yaklaşık 100 yıllık tarih aralığında işlem hacimlerinin ve gedik fiyatlarının genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmüştür. Mahkemelere yansıyan gedik satış işlemleri ve dönemdeki mevcut esnaf gediği sayısı arasında bağlantı kurulamasa da işlemlerin yoğunlaştığı esnaf gruplarında piyasaların hareketli olduğu gözlemlemek mümkündür. Bireylerin satış işlemlerinde mahkemelere başvurma sıklıklarının bilinmemesi ve dönem içerisindeki tüm sicil defterlerinin analiz edilememesi gibi kısıtlayıcı engeller konu hakkında sınırlı çıkarım yapılabilmesine neden olmaktadır. Gediklerin alım satım işlemlerine konu olmaları ile birlikte oluşan gedik piyasalarında işleyiş, esnaf nizamlarında yer alan kurallar çerçevesinde düzenlenmiş ve taraflar arasındaki sorunlar çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. Gedik piyasaları serbest piyasa gibi işlememekte; alım satımların esnaf grupları arasında gerçekleşmesi, gedik sayılarının ihtiyaç ekseninde belirlenmesi, gedik sahipliği ve dini/etnik kimlik bağının olması, devlet tarafından yapılan müdahaleler gibi belirli kısıtlılıklara maruz kalmaktadır. Esnafın gedikler ile birlikte sermayesini bir yatırım aracı olarak kullanması, piyasalarda spekülâtif kazanç hareketlerinin de doğmasına neden olmuştur. Yatırım olanaklarının sınırlı olduğu Osmanlı ekonomisinde yeni ortaya çıkan yatırım fırsatları, esnaf dışı kesimlerin de gedik sahibi olmalarını tetiklemiştir.

Kurumun bir diğer işleyiş dinamiği ise transkripsiyonu yapılan sicil defterlerinden ulaşılabilen 198 dava ile gedikli dükkanlardaki kiracılık işlemleridir. Kira düzenlemeleri ile birlikte gedik sahibi esnaf mevcut kiracı olduğu dükkandan ihraç edilmeme ve kirasına zam yapılmaması haklarını elde etmiştir. Esnaf dükkanlarında gedik kurumunun yaygınlaşması ile birlikte kiracılık ilişkilerinin

katmanlaşması, dükkanın ilk sahibi ve kullanım hakkına sahip olan esnaf arasında katmanlı bir aracılık ilişkisi ve bu ilişkilerin yarattığı problemlerin doğmasına neden olmuştur. Taraflar arasında ortaya çıkan problemler dükkan sahiplerinin gedik mutasarrıflarına yönelik ihraç ve/veya zam talepleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kurumun gedikli kiracıyı koruyucu yapısı, gedik sahibi olmayan birçok esnafın da dükkanlarında gedik olduğunu iddia ederek ihraç taleplerine karşı çıkmalarına neden olmuştur. Kiracılık ilişkilerindeki bir diğer eğilim ise kişilerin gediklerini kiraya vermeleridir. Bu uygulama esnaflık meziyeti olmayan kişilerin gedik sahibi olması, hisseli gedik sahipliği, gediklerin yatırım aracı fonksiyonu olması vb. gerekçelere dayanmaktadır. Gedik sahibi kiracının dükkanının hasar alması sonucunda ise mevcut düzenin korunması, iaşenin aksamaması gibi etmenler sebebi ile dükkanların aslına uygun olarak inşa edilmesi istenmiş ve tamir masraflarının karşılanması zamanla gedik sahiplerinin yükümlülüğüne girmiştir. Benzer olarak nakil taleplerine yönelik davalarda da verilen kararlar mevcut düzenin korunması etrafında şekillenmiştir. Gediklerin tekeli yapısı ve esnafa tanıdığı hak demetinin genişliği, mülk üzerindeki tasarruf haklarının giderek esnaf lehine dönen bir seyir izlemesi, esnafa kiracı olduğu dükkan mülklerinde kullanım hakkının ötesinde bir hareket serbestisi kazandırmıştır. Bu bağlamda gediklerin mevcut mülkiyet ilişkilerinde ara bir form olarak ortaya çıkması zamanla esnafın dükkan üzerindeki özel mülkiyeti elde etmesini sağlamıştır.

Gediklerin miras kalmasıyla birlikte esnaf sahip olduğu sermayeyi güvence altına alarak nesillere aktarabilme imkanını elde etmiştir. Gedik miras işlemleri ile ilgili 142 dava ile karşılaşılmıştır. İncelenen davalar; varisler arasındaki gedik paylaşım anlaşmazlıkları ve varis olmayan kişilerin gedik üzerindeki hak iddiaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Miras işlemleri ile birlikte dükkanın varisler tarafından işletilmesi veya en yüksek fiyat verene satılması, usta olmak için gedik sahibi olmayı bekleyen ve sermayesi sınırlı olan, kalfaların önünde engel oluşturmıştır. Bu bağlamda gediklerin ortaklaşa ve/veya nöbetleşe işletilmesi sermaye yetersizliği ve sınırlı gedik sayısı problemlerinin çözümüne imkan sağlamıştır.

Gediklerin bir diğer özelliği esnafın kredi ilişkilerini geliştirmesi ve mevcut sermayesini borç teminatı olarak kullanmasına imkan tanımasıdır. Borç teminatı olarak gediklerin kullanılması ile ilgili incelenen sicil defterlerinde 65 dava yer almaktadır. Esnaf gedikleri, geleneksel kredi ilişkilerinde kurumsal borç ağının gelişmesini sağlamıştır. Gediklerin ortaya çıkmasındaki meşruluk dayanağının da önemli bir bileşeni, esnafın devlet ve tüccara olan borç alımlarında maddi güvence sağlaması olmuştur. Rehin verilen gediklerin borç teminatı olarak kullanılması kefilliğin önemini kaybetmesine neden olmamış, kefillik sistemi de devam etmiştir. Bu durum modern ve geleneksel kurumların bir arada işlediğini de göstermektedir.

Esnaf nizamları tarafından aktörler arasındaki ilişkilerin işleyişi için norm olarak kabul edilen kurallar dizisinin fiili durumda birçok istisna ile karşılaştığı da görülmektedir. Norm-fiili durum (formel-

enformel kurum) çatışması olarak ele alınabilecek bu olgu gediklerin kurumsal basamağındaki eksiklikleri göstermektedir. Bu bağlamda gedik kurumunun işleyişi ile ilgili çıkarılabilecek en genel yargı norm olarak belirlenen kurallar dizisinin fiili durumda birçok istisna ile karşılaşmasıdır. Gediklerin gelişmesi ile birlikte ilgili aktörler arasında ortaya çıkan problemler devlet tarafından belirli düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Gediklerin ilgasına giden süreç esnafın, dükkan üzerindeki etkinliklerini azaltmaktan ziyade özel mülkiyete sahip olmasına giden yolu açmıştır. 18. yüzyılda küresel ölçekte iktisadi, siyasi ve sosyal birçok alanda mevcut ilişki ve kurumların farklılaşması ekseninde Osmanlı Devleti'nin de değişen dinamikler karşısında durağanlık yerine özgün gelişmeler göstermesi, değişim ve dönüşüme karşı genel yargıların aksine kapalı olmadığını göstermektedir. Gedik kurumu, kadim prensiplere sıkı sıkıya bağlı olduğu iddiasının aksine, değişen koşullar karşısında Osmanlı esnafının sağlayabildiği uyumu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Devletler arası güç dengelerinin belirlenmesinde iktisadi alanın öneminin hızla arttığı bu süreçte, gediklerin Osmanlı Devleti'nde esnafın kendine özgü geliştirdiği bir kurumsal yapılanma olarak ele alınması özgün “modernleşme” anlatılarına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda kurumların “yükseliş ve çöküşleri” dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik etkenleri çerçevesinde şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

A. Birincil Kaynaklar: Siciller Listesi

- İstanbul Kadı Sicilleri, Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Anadolu Sadareti Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Davud Paşa Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi, 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301 / M. 1883-1884), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 163 Numaralı Sicil (H. 1147-1149 / M. 1734-1736), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663), M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi, 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 - 1679), M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664), M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738), M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809),), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M 1821-1822), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238 / M. 1821-1822), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 156 Numaralı Sicil (H. 1246-1247 / M. 1831-1832), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279 / M. 1862-1863), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri, Mahfel-i Şer'ıyyât Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil (H. 1273-1274 / M. 1857), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Mahmudpaşa Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/ M. 1758), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

B. Ansiklopedi, Kitap, Makale, Tez Listesi

- Açık, Turan. Beşe Unvanı Hakkında, **Tarih Dergisi**. Sayı: 62, 2015, ss. 37-64.
- Ağır, Seven. “The Rise and Demise of Gedik Markets in İstanbul, 1750-1860”. **Economic History Review**. Vol. 71, No.1, 2018, ss. 133-156.
- Ağır, Seven ve Yıldırım, Onur. "GEDİK: Bir İsmi Ne Önemi Var?". **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**. Suraiya Faroqhi (drl.). Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Akarlı, Engin Deniz. “Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct, And Monopoly Among Istanbul Artisans, 1750-1850”. **Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch**. 1987, ss. 225-231.
- Akarlı, Engin Deniz. “Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750–1840”. A. Pottage ve M. Mundy (Ed.). **Law, Anthropology And The Constitution Of The Social: Making Persons And Things**. Cambridge: 2004.
- Akgündüz, Ahmet. “Gedik”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud’un Bir Risalesi”. **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. Sayı: 46, Şubat 1987, ss. 149-162.

- Akgündüz, Ahmet. “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, 2009, ss.13-48.
- Akyıldız, Ali. “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 1998, ss. 165-170.
- Arslan, Kenan. Esnaf Gedikleri (İstanbul Kadılığı 227 numaralı Sicil Defterine göre). **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Aydın, Bilgin ve Tak, Ekrem. "İstanbul Kadı Sicilleri", **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, <https://istanbultarihi.ist/66-istanbul-kadi-sicilleri>.
- Aynural, Salih. “19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 37-38, 1992, ss. 125-131.
- Aynural, Salih. “İstanbul’un Değirmencileri ve Fırıncıları (1750-1840)”. Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (Ed.). **Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Akdeniz’de Bireyin Biçimlenmesi**. Hatice Aslı Tamaç (çev.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Aynural, Salih. “İstanbul Değirmenleri”. **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**. Cilt: 6, 2015.
- Aynural, Salih, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 46, 1988, ss. 355-362.
- Bardakoğlu, Ali. “Ferağ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 12, 1995.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 41 Sayı: 1-4, 1984, ss. 39-46.
- Berki, Ali Himmet. “Hukuk Esaslarına Uymayan Müesseseler Gedik”. **Adalet Dergisi**. Yıl: 54, Sayı: 11-12, 1963, ss. 1159-1163.
- Beydilli, Kemal. “İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul”, Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (Ed.). **Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Bilge, Sadık Müfit. “Osmanlı İstanbul’unda Berber Esnafı (Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (Ed.). **Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Bilge, Sadık Müfit. “Osmanlı İstanbulu’nda Bakkal Esnafı” (Fetihten 20. Yüzyıla İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı). Feridun M. Emecen (Ed.), **Osmanlı İstanbulu V (V.**

- Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Çağatay, Neşet. "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)". **Belleten**. Cilt: 52, Sayı: 203, ss. 484-500.
- Çetin, Tamer. "Yeni Kurumsal İktisat", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı: 45, 2012.
- Çelik, Yüksel ve Uluskan, Murat. "İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)". **XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)**. Cilt: 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarihi)**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Çırak, Tugay. "Şer'iyye Sicillerinden 220 ve 222 Nolu Defterlere Göre Gedikler". **Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 34. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2020.
- Doğan, Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler". **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt: 31, Sayı: 1, Haziran 2014, ss.137-152.
- Faroghi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699". Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914**. 2. Basım. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Faroghi, Suraiya. "Osmanlı Loncalarını Anlamak". Suraiya Faroghi ve Randi Deguilhem (Ed.). **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi**. Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Faroghi, Suraiya. **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**. Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003.
- Faroghi, Suraiya. "Osmanlı Zanaatkârları: XVIII. Yüzyılda Üzerinde Durulması Gereken Sorunlar ve Kökenleri". Suraiya Faroghi ve Randi Deguilhem (Ed.). **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi**. Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Faroghi, Suraiya. **Osmanlı Zanaatkârları: İmparatorluk Döneminde Zanaatkârlar ve Loncalar**. Z. Kılıç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

- Faroqhi, Suraiya. "Bir Kere Daha Osmanlı Zanaatkârları". **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**. Der: Faroqhi, Suraiya, Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Gedikli, Fethi. "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 187-213.
- Genca, Elif. "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 72, Sayı. 1, 2014, ss. 531-554.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim: 3 Mart 2023. <https://sozluk.gov.tr>.
- Genç, Mehmet. "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar". **Vakıflar Dergisi**. Sayı: 42, 2014.
- Genç, Mehmet. "Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi". **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 119, 2014.
- Genç, Mehmet. **Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Güler, İbrahim. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler". **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**. Cilt:1 Sayı:2, Güz 2000.
- İnalcık, Halil. "Ekonomik Zihniyet". Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600**. 2. Basım. Halil Bertay (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- İnalcık, Halil. **Osmanlı ve Modern Türkiye -Araştırmalar**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire". **The Journal of Economic History**. Cilt:29, Sayı: 1, Mart 1969.
- İnan, Ahmet. Arşiv Belgeleri Işığında Gedik Hakkı. **Doktora Tezi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Kal'a, Ahmet "Esnaf", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 11, İstanbul, 1995.
- Kal'a, Ahmet. **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**. İstanbul:İstanbul Büyükşehir Yayınları, 1998.
- Kal'a, Ahmet. "Fatih Devrinden Bugüne Kiralık Vakıf İktisadi İşletmelerinde Kiracılık Hakkı ile İlgili Hukuki Gelişmeler ve Yapılabilecek Yeni Düzenlemeler". **Vakıflar Dergisi**. 7. Vakıflar Haftası Sayısı, 1990, ss. 129-136.
- Kal'a, Ahmet. "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla ilgili Genel Bir Değerlendirme". **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, ss. 245-266.

- Kal'a, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilatları". **Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- Karpat, H. Kemal. "Giriş". **Osmanlı ve Dünya**. Kemal H. Karpat (der.), 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Kazgan, Haydar. "Gedikler", **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması-Kolektif**. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011.
- Kılınçoğlu, Deniz. **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisat ve Kapitalizm**. Ankara: Heretik Yayınları, 2023.
- Kırlı, Cengiz ve Başaran, Betül. "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı". Fatmagül Demirel (Ed.). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Kırlı, Cengiz ve Başaran, Betül. "III. Selim Saltanatında (1789-1808) İstanbul Zanaatkarları Üzerine Bazı Gözlemler". **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**. Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kocakaplan, Saim Çağrı. **18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü**. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2017.
- Koçu, Reşad Ekrem. **Tarihte İstanbul Esnafı**. İstanbul: Doğan Kitap, 2016.
- Koyuncu, Miyase. "The Dilemma of the Ottoman State: Establishing New Gediks and Abolishing Them". **Turkish Studies**. vol. 8/5, 2013.
- Koyuncu, Miyase. The Institution of Gedik in Ottoman Istanbul 1750-1850, **Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, ss. 441-463.
- Koyuncu, Miyase. 18. Yüzyılın İkinci Yarısı Osmanlı Esnafı, İstanbul ve Bursa Örnekleri. **Doktora Tezi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Koyuncu, Miyase. "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler", **History Studies, International Journal of History**, Cilt: 5, Sayı: 4, Temmuz 2013, ss. 189-205.
- Koyuncu, Nuran. "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgaı". **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt. 26, Sayı. 2, 2018.
- Koyuncu, Nuran. "Osmanlı Hukukunda Esnaf Gedigi". Fethi Gedikli (Ed.). **II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, Cilt. 2, 2016.

- Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), Cilt: 1, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994.
- Mahiroğulları, Adnan. "Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri". **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. Sayı. 54, 2008, ss. 139-154.
- McGowan, Bruce. **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, Halil İnalçık, Donald Quataert (Ed.), Cilt: 2, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Nasıroğlu A., Mehtap. “Terekeler Işığında Osmanlı Diyarbakırı’nda Toplumsal Hayata Dair Bazı Değerlendirmeler (1739-1760)”. Ümit Güler (Ed.). **Osmanlı’da Sosyal Hayat**. Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, Diyarbakır, 2022.
- North, Douglass C. **Institutions. Institutional Change And Economic Performance**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**. 8. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Pamuk, Şevket. “Kuruş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 26, Ankara, 2002.
- Pamuk, Şevket. **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 14. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Pantık, Ramazan. Osmanlı’da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler, **Vakıflar Dergisi**. Sayı: 48, Aralık 2017, ss. 75-104.
- Quataert, Donald. “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914**, Halil İnalçık ve Donald Quataert (Ed.). 2. Basım. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Sahillioğlu, Halil. “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 17, Şubat 1969, ss. 58-61.
- Sami, Şemseddin. **Kamus-i Türki**. 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Sıdkı. **Gedikler**. Kamil Ali Gıynaş (hızl.), Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2004.
- Sök, Kadir Sarp. An Analysis Study on the Implementations of Gedik, Esham and Muzara’a, **Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi, 2019.

- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Döneminde İstanbulun İâşesi”. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (Ed.). **Osmanlı İstanbulu II (II.Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; 2014, ss. 99-168
- Tabakoğlu, Ahmet. **Osmanlı Mali Tarihi**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**, 14. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Thelen, Kathleen. **How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan**. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
- Tokdemir, Ertuğrul. “Çözülüş ve Uyum Sürecinde Tehditler ve Tepkiler”. **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması-Kolektif**. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2011.
- Turna, Nalan. “Ondokuzuncu Yüzyıl İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi**. Cilt: 5, Sayı: 9, 2006, ss. 171-188.
- Turna, Nalan. “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Esnaf Hareketliliği, Devlet Kontrolü ve İstanbul”, **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, ss. 95-127.
- Uzun, Ahmet. “Osmanlı Devleti’nde Şehir Ekonomisi ve İâşe”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 211-235.
- Uğur, Yunus. Mahkeme Kayıtları (Şer ‘iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt 1, Sayı: 1, 2003.
- Uğur, Yunus. “Şer’iyye Sicilleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 39, İstanbul, 2010.
- Ürekli, Fatma. “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, , Cilt 8, Sayı 16, 2010.
- Yaşar, Ahmet. “1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı: 53, Haziran 2020, ss. 67-99.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı: 18, 1984.
- Yıldırım, Onur. “Onur Yıldırım, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”. **Toplum ve Bilim**. Sayı: 83, Kış 1999/2000.

- Yıldırım, Onur. “Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul’daki Kılâpdancı Esnafı Örneği”, Onur Yıldırım (Ed.). **Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqhi’ye Armağan**, Ankara: İmge Yayınevi, 2008.
- Yıldırım, Onur. “Piyasalar ve Kurumlar: Esnaf Loncaları”. **İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar**. Ulaş Karakoç ve Alp Yücel Kaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Yılmaz Diko, Gülay. “Askerler ve Siviller Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl’da İstanbul’da Zanaatkar Yeniçeriler”, **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Fehmi. “İstanbul’da Tütüncü Esnafı”. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret**. Fatmagül Demirel (drl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Yi, Eunjeong. “XVII. Yüzyılda İstanbul’da Lonca Üyeliği: Dernek İçi Değişimler”. Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (Ed.). **Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkarlar: Müslüman Akdeniz’de Bireyin Biçimlenmesi**. Hatice Aslı Tamaç (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Eunjeong Yi, “Zengin Zanaatkarlar, Yoksul Tacirler: Osmanlı Loncalarındaki Sözde Eşitlikçiliğe Eleştirel Bir Bakış”, **Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar**, Suraiya Faroqhi (drl.), Ayşen Gür (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

EKLER

Ek Tablo 1. İstanbul Kadı Sicillerindeki Gedik İşlem Sayıları, İstanbul (1513-1911)

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1513-1521	826	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	1518-1521	902	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil	1524-1530	688	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil	1534-1536	1072	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil	1546-1549	657	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil	1549-1556	873	0	0	0	0	0	0	0	0
Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1557-1558	572	0	0	0	0	0	0	0	0
Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	1558-1559	893	0	0	0	0	0	0	0	0
Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	1558-1561	644	0	0	0	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil	1562-1563	1032	0	0	0	0	0	0	0	0
Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	1563	543	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil	1573 - 1591	507	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil	1575 - 1576	238	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil	1577 - 1578	223	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil	1579-1580	750	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil	1582-1583	497	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1585 - 1587	346	0	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil	1590-1591	1379	0	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil	1591-1617	536	0	0	0	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil	1594-1595	339	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil	1596 - 1599	577	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil	1606 - 1607	276	0	0	0	0	0	0	0	0
Evkaf-ı Hümâyûn Mufettişliği 1 Numaralı Sicil	1608-1626	586	0	0	0	0	0	0	0	0
Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil	1612-1643	613	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil	1613 - 1615	207	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil	1615 - 1620	154	0	0	0	0	0	0	0	0
Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1615-1670	314	3	0	1	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1618	781	0	0	0	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil	1619 - 1620	629	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil	1623-1624	372	0	0	0	0	0	0	0	0
Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil	1632-1635	282	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil	1633	318	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 37 Numaralı Sicil	1637 - 1638	604	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil	1641 - 1644	312	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 49 Numaralı Sicil	1644	319	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil	1647-1649	292	0	0	0	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil	1651-1652	381	0	0	0	0	0	0	0	0
Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1652-1653	534	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil	1655	353	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil	1656-1658	870	1	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 74 Numaralı Sicil	1661 - 1662	451	0	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil	1661-1663	1122	1	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil	1663	546	2	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil	1663-1664	1325	1	0	1	0	0	0	0	1
Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1666 - 1667	1159	0	0	0	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Eyüb Mahkemesi 82 Numaralı Sicil	1670 - 1671	233	0	0	0	0	0	0	0	0
Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil	1670-1671	625	2	0	1	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil	1672-1674	673	0	0	0	0	0	0	0	0
Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil	1674 - 1679	262	1	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil	1675-1676	689	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüb Mahkemesi 90 Numaralı Sicil	1679 - 1680	775	2	0	0	0	1	0	0	0
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil	1679-1680	381	0	0	0	0	0	0	0	0
Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil	1685 - 1686	796	1	0	2	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil	1688-1689	390	1	0	0	0	1	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil	1691	537	0	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil	1695-1697	561	0	0	0	0	0	0	0	0
Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil	1698-1699	860	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil	1704	575	2	0	0	0	0	0	0	0
Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil	1709	644	2	0	0	0	0	0	0	1
Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1716-1721	491	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüp Mahkemesi 138 Numaralı Sicil	1717-1718	212	0	0	0	0	0	0	0	0
Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil	1724-1725	456	0	0	0	0	1	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil	1726-1738	307	1	0	1	0	0	1	1	2

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil	1730-1731	431	0	0	0	0	0	0	0	0
Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil	1730-1732	829	2	0	0	0	0	0	1	0
Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil	1731	461	1	0	0	0	0	0	0	0
Eyüp Mahkemesi 163 Numaralı Sicil	1734-1736	242	4	0	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil	1737-1738	291	0	0	0	0	0	0	0	0
Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil	1740	823	1	0	3	0	0	0	1	0
Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil	1740-1742	422	0	0	0	0	0	0	0	0
Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil	1741-1748	1066	2	1	0	0	1	0	0	0
Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil	1745-1746	338	0	0	1	0	0	0	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil	1749-1750	770	9	2	2	1	2	2	1	0
Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil	1758	632	1	1	1	0	0	0	0	0
Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1764-1771	182	1	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil	1765-1767	643	16	9	14	2	3	6	0	4
İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil	1769-1770	266	58	6	6	2	2	1	1	4
İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı sicil	1779-1780	257	95	2	6	2	2	0	0	1
Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1782-1783	788	11	1	1	1	0	0	0	3
İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil	1786-1787	295	65	10	3	3	2	6	1	5
Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil	1790-1793	1645	8	4	6	2	1	1	1	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil	1801-1803	653	76	34	19	21	2	7	5	10
İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil	1802-1810	429	1	2	0	1	0	2	9	6
Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil	1806-1808	718	11	12	1	2	1	10	1	2
İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil	1807-1809	588	73	28	20	5	6	27	7	8
İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil	1821-1822	471	84	16	10	4	0	7	0	7
İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil	1821-1822	385	230	1	7	0	3	0	0	11
İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil	1822-1831	270	0	0	1	1	0	5	6	4
Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1825-1827	571	82	1	2	4	0	0	0	11
İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil	1826	142	12	8	4	0	2	6	3	1

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil	1826-1827	479	92	26	5	3	3	47	9	5
İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil	1831-1832	474	319	6	3	1	1	1	0	21
Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil	1831-1834	185	0	0	0	0	0	0	0	0
Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil	1835-1841	253	4	5	4	0	0	1	0	0
Bab Mahkemesi 397 Numaralı Sicil	1839-1840	590	2	2	0	0	2	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil	1841-1842	485	56	20	15	0	2	11	0	8
Mahfel-i Şer'ıyyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil	1857	143	2	0	0	1	0	0	0	0
İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil	1862-1863	250	156	1	0	9	0	5	0	28
İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil	1863-1911	527	0	0	0	0	0	1	0	0

Sicil Adı	Miladi Tarih Aralığı	Toplam Kayıt Sayısı	Alım Satım İşlemleri	Kiracılık İlişkileri	Miras İşlemleri	Borç İlişkileri	Ortaklık, Nöbetleşe Kullanım ve Emanet	Hasarlı Dükkanlar ve Nakil	Esnaf Nizamları	Kayıt İşlemleri
Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673	1883-1884	238	20	0	2	0	19	0	0	0
Toplam Değerler	-	54593	1514	198	142	65	57	147	47	143

